

Edícia

Archeologické pamätníky Slovenska, zv. 11
Odborná redaktorka edície Mgr. Lucia Benediková, PhD.

Václav Furmánek
Jaroslava Pavelková

KYJATICE

Zlatý vek na podhorí

Táto publikácia bola vydaná v rámci riešenia projektu APVV-16-0441.

Václav Furmánek – Jaroslava Pavelková

KYJATICE

Zlatý vek na podhorí

Nitra 2020

Archeologické pamätníky Slovenska, zv. 11

Odborná redaktorka	Mgr. Lucia Benediková, PhD.
Recenzenti	doc. Mgr. Ondřej Chvojka, Ph.D. PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc.
Jazyková redaktorka	Mgr. Daniela Fábiková
Nemecké preklady	PhDr. Klára Nagyová
Počítačová sadzba	Mária Kunová
Obálka	Mária Kunová
Kresby	Juraj Balko, Zuzana Nagyová
Fotografie	Dr. h. c. prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc., Danka Bakšová
Tlač	VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava www.veda.sav.sk

Rozširuje	Archeologický ústav SAV Akademická 2, 949 21 Nitra tel.: +421/37/6943 209 e-mail: nraukniz@savba.sk
-----------	---

Predná strana obálky	Pohľad na archeologický pamätník.
Predná predsádka	Mapa významných lokalít kyjatickej kultúry na Slovensku.
Zadná predsádka	Záber na obec Kyjatice s dominantou gotického kostola.
Zadná strana obálky	Repliky nádob z pohrebiska.

© Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra 2020

© Václav Furmánek, 2020

© Jaroslava Pavelková, 2020

ISBN 978-80-8196-043-7

OBSAH

Predhovor autorov	7
Predhovor starostu obce Kyjatice	8
ÚVOD	9
1 PRÍRODNÉ PROSTREDIE	13
2 HISTORICKÁ SITUÁCIA OSÍDLENIA REGIÓNU	17
3 ŽIAROVÉ POHREBISKO V POLOHE POD HÁJOM	27
3.1 História archeologického výskumu	29
3.2 Archeologická kultúra	32
3.3 Charakter pohrebiska	33
3.4 Pohrebný rítus	36
3.5 Hrobové konštrukcie	38
3.5.1 Hrobové konštrukcie pilinskej kultúry a prechodného pilinsko-kyjatického horizontu	38
3.5.2 Hrobové konštrukcie kyjaticej kultúry	41
3.6 Výbava hrobov	58
3.6.1 Keramické výrobky	58
3.6.2 Kovové predmety	77
3.6.3 Artefakty z iných materiálov	79
3.7 Datovanie pohrebiska, jeho začiatok a koniec	79
3.8 Iné archeologické nálezy na ploche pohrebiska a v jeho okolí	81
4 VÝSLEDKY ANTROPOLOGICKÝCH ANALÝZ	83
4.1 Spálené ľudské ostatky v hroboch	84
4.2 Vek a pohlavie zomrelých	87
4.3 Demografická charakteristika miestnej populácie	88
5 ARCHEOLOGICKÝ PAMÄTNÍK	91
ZÁVER	93
LITERATÚRA	97
ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ	103
KYJATICE. Das goldene Zeitalter in der Unterberglandschaft. Zusammenfassung	107
BILDUNTERSCHRIFTEN	113
FOTOGRAFICKÉ TABULKY	121

Predhovor autorov

Práca je pokračovaním a možno povedať aj vyvrcholením dlhoročnej a mimoriadne plodnej spolupráce archeológa Václava Furmánka z Nitry a antropologičky Jaroslavy Pavelkovej z Prahy. Hoci sa obaja stretli prvýkrát, len tak na krátko, v roku 1988 na medzinárodnej konferencii „*Antropofágie a pohřební ritus doby bronzové*“ v brnianskom pavilóne ANTROPOS, datuje sa začiatok ich intenzívnej interdisciplinárnej spolupráce až od konferencie „*Popolnicové polia a doba halštatská*“, ktorá sa konala v roku 2008 v Košiciach. Pani docentka Jaroslava Pavelková urobila, a na spomínanej konferencii aj prezentovala antropologické analýzy z hrobov na žiarovom pohrebisku lužickej kultúry v Rajci, okres Žilina, a aktívne tiež participovala na referáte Lucie Benedikovej o výsledkoch tohto výskumu. Vtedy Václav Furmánek oslovil Jaroslavu Pavelkovú a požiadal ju, či by bola ochotná spracovávať spálené ľudské ostatky zo žiarového pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry v obci Cinobaňa, okres Poltár, ktoré bolo v tom čase znova skúmané. Po jej súhlase boli odvtedy z tohto pohrebiska publikované všetky antropologické analýzy objavených hrobov a ich demografické vyhodnotenia. Okrem toho docentka Pavelková robila aj ďalšie analýzy z výskumov iných žiarových pohrebísk na Slovensku (Mikušovce, okres Ilava, Silica, okres Rožňava, Varín, okres Žilina, Veľký Cetín, okres Nitra), ktoré realizovali tak v dávnej, ako v nedávnej minulosti pracovníci Archeologického ústavu SAV. Spolu to predstavuje úctyhodný tucet publikačných výstupov.

Pre túto publikáciu je však mimoriadne dôležitá skutočnosť, že Jaroslava Pavelková sa podujala realizovať aj antropologickú analýzu všetkých zachovaných zvyškov spálených ľudských kostí zo žiarového pohrebiska kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí v Kyjaticiach. Tieto analýzy vykonávala počas aktívnej prítomnosti na archeologickom výskume v Cinobani. Technickú pomoc (dovoz vzoriek, ich vybaľovanie, váženie a následné zabaľovanie) pomáhal robiť Václav Furmánek, ktorý bol v tom čase v Cinobani ako vedúci výskumu, pochopiteľne, tiež permanentne prítomný. Predbežné výsledky týchto antropologických analýz boli aj niekoľkokrát pri rôznych príležitostiach publikované.

Predhovor starostu obce Kyjatice

Kyjatice sú nevelká malohontská dedinka, ukrytá v nevysokých horách na predhori Slovenského rudohoria. Je to dedinka, v ktorej žijem od narodenia, a moji predkovia tu žili dlhé stáročia. Za starostu obce ma jej občania zvolili v roku 2014 a v nasledujúcich voľbách v roku 2018 som bol znovuzvolený.

Prvá písomná zmienka o obci je z roku 1413. Jej história je však oveľa staršia. Najstaršie stopy dávnej minulosti siahajú až do obdobia mladšieho praveku, do mladšej doby bronzovej (1100 až 700 pred n. l.). Kedysi banícka obec, o čom svedčia dve bane, jedna bola grafitová a z rozprávania starších občanov sa dozvedáme, že druhá bola „pyritová, alebo zlatá“. Podľa toho súdime, že obec mohla byť relatívne bohatá. V obci stojí aj nádherný, v súčasnosti evanjelický kostol. Je to ranogotická stavba z prelomu 13. a 14. stor. V interiéri kostola sa nachádza vzácna fresková maľba z prelomu 14. a 15. stor., ktorú kňaz využíval aj ako bibliu pre poučenie veriacich. Obec Kyjatice leží na takzvanej Gotickej ceste. Ďalšou zaujímavosťou sú kyjatické drevené hračky. Výroba hračiek mala svoj základ v miestnej výrobe ľudového nábytku, predovšetkým súsekov (truhlica na uchovanie obilia, respektíve múky). Tieto truhlice boli zhotovované z bukového dreva, bez použitia železných klincov a predovšetkým bol pre netypický rytý lineárny a kurvilineárny ornament. Vyrábali sa aj drevené koníky na kolieskach s vozíkmi, fúriky, kolísky, postielky a rozličné zvieracie plastiky.

Teraz by som rád tiež opísal našu nedávnu históriu. Pamätám si to, ako by to bolo včera. Mal som asi deväť rokov, keď sa v obci objavil pán v koženej bunde na motorke. Zastavil sa v strede obce, pri chlapoch, ktorí popíjali pivo. Po krátkej debata si na motorku prisadol ujo Petráš. Neprešlo dlhé obdobie a pri starej fare sa objavila maringotka Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Následný archeologický výskum sa začal v roku 1983 a ja som tam každodenne chodil. S úctou, údivom a obdivom som sledoval každý nový objav. Aj teraz, po rokoch tam pravidelne chodím a zamýšľam sa, aké to bolo na tomto mieste vtedy, keď tu žil etnicky anonymný ľud kyjatickej kultúry, o ktorej bude táto kniha pojednávať.

Slavomír Kujan
starosta obce Kyjatice

ÚVOD

Zároveň s touto publikáciou sa pripravuje aj vedecké vyhodnotenie žiarového pohrebiska v Kyjaticiach. Oba tituly sme pôvodne chceli nazvať rovnako: *Kyjatice. Eponymná lokalita archeologickej kultúry*. Neskôr sme si však uvedomili, že pri citovaní týchto dvoch prác s rovnakým titulom by nastali problémy, a tak sme sa rozhodli, že názov tejto populárno-vedeckej publikácie modifikujeme. Pri zvažovaní rôznych možností sme sa priklonili k názvu *Kyjatice. Zlatý vek na podhorí*.

Eufemistické pomenovanie doby bronzovej termínom *Zlatý vek ľudstva* je späť už s antickými filozofmi a historiografmi, predovšetkým však s menami *Titus Lucretius Carus* a *Publius Ovidius Naso*. Lucretius žil v rokoch 97–55 pred n. l. a Ovidius o niečo neskôr, v rokoch 43 pred n. l. až 18 n. l. Lucretius bol približne o pol storočia starší ako Ovidius. Obaja boli aktívni stúpenci Epikurovej materialistickej filozofie. Vo svojich dielach sa snažili zbaviť ľudí strachu pred bohmi, pred smrťou a neprajným osudom. Istým spôsobom sa anachronicky inšpirovali gréckou pradávnou, bájnou a idealizovanou históriou z doby, keď ľudia ctili česť, spravodlivosť a údajne žili v trvalom mieri.

Ale prečítajme si v slovenských prekladoch to, čo napísali pred viac ako 2000 rokmi legendy antickej historiografie a poézie. *Titus Lucretius Carus*, vo svojom niekoľkozväzkovom diele *De rerum natura* (O prírode) napísal o dvoch dominantných kovochoch, bežných v dobe bronzovej:

*„V úcte chovali bronz a zhýdali zlatom,
že je neostré, chabé a neužitočné;
teraz upadol bronz a zlato sa nadovšetko cení.“*

A ďalej pokračuje v oslave bronzových nástrojov a zbraní a hodnotí ich význam pre spoločnosť:

*„Prv ako úžitok železa, poznali úžitok bronzu,
ktorý sa ľahšie dá kovať a je ho tiež viacej.
Bronzom kyprili pôdu, zbraňami z bronzu viedli
urputné boje a hrozné tak nimi dávali rany,
lúpili nimi polia a stáda, bo pred ich zbraňou
na útek dalo sa všetko, čo bezbranné bolo a nahé.“*
(Z českého prekladu Julie Novákovej prebásnil do slovenčiny Viliam Turčány).

Publius Ovidius Naso kriticky hodnotil historický vývoj, ktorý nastal po dobe bronzovej, a je to tak aj v súčasnosti, vo svojich „*Metamorfózach*“:

*„Po nej (po dobe bronzovej) štvrtá sa začne,
tvrdá, železná éra. Prudko do teba, krutá doba
z najhoršej rudy; hriechne pudy sa vrútia,
cudnosť zuteká s pravdou, vernosť úkryt si hľadá.
Na ich miesto hneď vstúpi faloš, klamstvo a zrada,
Pasce, násillia, hriechna láska k maniu a statkom.“*
(Preklad Viliam Turčány).

Pravda, tento poetický pojem – *Zlatý vek* – sa pôvodne používal pre vysoko rozvinuté staroveké civilizácie z východného Stredomoria. Neskôr sa začal aplikovať aj pre susedné

barbarské oblasti a predovšetkým pre Európu. To inšpirovalo popredných predstaviteľov európskej kultúry, vedy a politiky, aby iniciovali unikátnu európsku kampaň *Doba bronzová – prvý zlatý vek Európy*. Kampaň pod záštitou *Rady Európy* v Štrasburgu (ktorá ju podporovala a financovala) sa začala roku 1994 a trvala viac ako desať rokov. Toto momentálne podujatie malo za cieľ oboznámiť širokú európsku verejnosť so spoločnými koreňmi európskej civilizácie, sprístupniť a zachovať trvalé hodnoty tohto cenného historického dedičstva. Na tejto kampani bola mimoriadne významne zastúpená slovenská archeologická veda a slovenskí archeológovia.

Pri tejto príležitosti spomeňme aspoň niektoré závažné podujatia tejto kampane usku-točnené na Slovensku a podujatia s aktívnou účasťou slovenských vedcov v zahraničí. Už na samotnom začiatku tohto projektu, v roku 1994, sa v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave uskutočnila výstava kovových pokladov z doby bronzovej na Slovensku, po ktorej nasledovali ďalšie a ďalšie podujatia. Patrí k nim aktívna účasť slovenských špecialistov na problematiku doby bronzovej na svetovom archeologickom kongrese v talianskom meste Forlí roku 1996. Účasť slovenských vedcov na archeologickej výstave a s ňom spojeným sympóziom *Škandinávia a stredná Európa*, ktoré sa konali v tom istom roku v Štokholme, ale najmä prezentácia slovenských archeologických nálezov z doby bronzovej na výstave *Európa v čase Odysea*, od roku 1999 do roku 2001 v štyroch hlavných mestách európskych štátoch – v Kodani, Bonne, Paríži a Aténach. Pričom Václav Furfánek z Archeologického ústavu SAV bol jedným z členov medzinárodného Európskeho poradného komitétu tohto impozantného podujatia. Pri príležitosti každej vernisáže tejto výstavy bol publikovaný reprezentatívny, polygraficky vydarený katalóg. Tieto katalógy vyšli v štyroch jazykových mutáciách, a to v angličtine, nemčine, francúzštine a gréčtine.

Mimoriadne úspešná bola aj výstava *Letà d'oro dei Carpazi*, uskutočňovaná od júla 2002 do októbra 2003 v troch mestách na severe Talianska: Fiorano Modenese, Legnago a Bondeno. Exponáty z tejto, iba na dobu bronzovú zameranej výstavy, sa napokon vrátili späť na Slovensko a pod názvom *Zlatý vek v Karpatoch* bola výstava ponúknutá slovenskej verejnosti v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave a Martine. Úspech tejto výstavy v Taliansku vyvolal možnosť realizácie ďalšej archeologickej expozície, ktorá pod názvom *Slovacchia crocevia delle civiltà Europee (Slovensko križovatka európskych civilizácií)* mala premiéru v Národnom archeologickom múzeu vo Florencii a pokračovala v centrálnych múzeách v Ríme, Forlí a v San Cipirellu na Sicílii. Potom jej slovenská verzia mala vernisáž vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. Venovala sa problematike celého slovenského praveku. Od staršej doby kamennej (paleolitu) až po staršiu dobu železnú (dobu halštatskú). Na každej z týchto výstav boli bohato prezentované aj keramické nádoby kyjatickej kultúry.

My sme si termín *Zlatý vek* dovolili použiť aj pre hornaté stredné Slovensko. Práve táto oblasť blahodarne pocítila dôsledky klimatického optima na počiatku mladšej (13. stor. pred n. l.) a tiež na počiatku neskorej (10. stor. pred n. l.) doby bronzovej. Tento klimatický úkaz sa prejavoval otepľovaním a úbytkom atmosferických zrážok. Obyvatelia nížinatých oblastí Karpatskej kotliny to veľmi nepriaznivo pocítovali. Niektoré tam sídliače kmene sa museli azda sťahovať kvôli suchu. Hľadali lepšiu klímu, bohatstvo a ľahší život na juhu. Nepochybne sa tiež podieľali na tzv. *veľkom sťahovaní národov doby bronzovej*. Iné kmene, možno nie až tak dobrodružného naturelu, začali postupne prenikať na sever do podhorských a horských oblastí Slovenska, ktoré boli vtedy klimaticky priaznivejšie ako juh krajiny. A to je aj prípad civilizácie popolnicových polí na južnom Slovensku. V tom čase sa sídelná oikumena stredodunajských popolnicových polí znižovala a naopak, silnel tlak lužického kultúrneho komplexu zo severu. Z juhu stredného a z východného

Slovenska prenikali skupiny obyvateľstva nielen do členitejších oblastí v strede našej krajiny, čo je prípad Kyjatíc a im podobných lokalít, ale dokonca až za karpatský oblúk, do dnešného juhovýchodného Poľska.

V archeologických prameňoch sa to prejavilo populačnou explóziou sledovateľnou na existencii obrovských žiarových pohrebísk s tisíckami pochovaných ľudí, dlhodobou kontinuitou osídlenia a na mimoriadnom rozkvetu metalurgie farebných kovov. A to je možné dokumentovať aj na existencii archeologickej lokality v Kyjaticiach, ktorá na počiatku mladšej doby bronzovej bola na okraji európskeho zlatého veku.

Archeológia nie je iba nejaká suchopárna akademická veda, ale prináša zásadné vedecké objavy v oblasti histórie pravekej a včasno-dejinnej spoločnosti, aj mnohé dramatické a často i úsmevné príhody. Tak tomu občas bolo aj v prípade archeologického náleziska v Kyjaticiach.

Pri tejto príležitosti by sme si dovolili spomenúť a zverejniť jednu nezabudnuteľnú situáciu, ktorú Vojtech Budinský-Krička¹ zažil v Kyjaticiach tesne pred zahájením prvého záchranného výskumu na tejto lokalite. Za Slovenského štátu bol totiž činný nielen na univerzite v Bratislave, kde bol 10. novembra 1941 vymenovaný za mimoriadneho profesora, ale bol aj riaditeľom Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu pri Slovenskom národnom múzeu v Martine a zároveň kustódom archeologických zbierok v Slovenskom národnom múzeu. Z titulu týchto funkcií sa k nemu dostala zaujímavá informácia, že v malej malebnej malohontskej obci Kyjatice v okrese Rimavská Sobota sa vyorávajú kamenné platne, črepy, spálené ľudské kosti a sporadicky aj žiarom poškodené bronzové predmety. Správu vtedy podal mladý národopisec a vlastenecky zanieteny učiteľ Šamo Knap, ktorý v rokoch 1935–1941 učil na základnej škole v Kyjaticiach. Bol členom Slovenskej muzeálnej spoločnosti v Martine a tiež členom Matice slovenskej.

Pán učiteľ v roku 1984, vlastne rok po zahájení vedeckého výskumu v Kyjaticiach, poslal zakladateľovi Gemerskej vlastivednej spoločnosti Júliusovi Bolfíkovi do Rimavskej Soboty list, ako to vlastne všetko bolo. Okrem iného napísal, že miestny roľník Juraj Beňo prišiel za ním ako za učiteľom, a povedal, že keď po žatve v auguste roku 1941 orol, jeho kôň si zlomil nohu, keď stúpil na kamennú platňu, ktorá sa pod ním prelomila. Pán učiteľ sa na to miesto išiel pozrieť a pod zlomenou kamennou platňou videl napoly zasypanú jamu a v nej dajaké črepy. Odoslal telegram do Martina a potom už Vojtech Budinský-Krička konal. Šamo Knap určite už nežije, ale možno žijú jeho potomkovia a patrí sa nám poďakovať im a pripomenúť, akého mali aktívneho a rozhladeného predka. Azda bez neho by Kyjatice nikdy nedali meno významnej stredoeurópskej archeologickej kultúre z obdobia popolnicových polí a možno by sa táto svojbytná kultúra, ktorá by síce existovala, ale určite by sa volala inak.

Profesor Budinský pochopiteľne ihneď usúdil, že v katastri tejto podhorskej obce sa narušuje ďalšie, doteraz neznáme a na tomto podhorskom území unikátne žiarové pohrebisko z doby popolnicových polí. Neváhal a spolu so svojím technikom Viktorom Šemerom sa vydali ráno z Bratislavy vlakom do Malohontu. Neskoro popoludní vystúpili na malej železničnej stanici v obci Rimavské Brezovo a pýtali sa, ako sa dostať do Kyjatíc. Ukázali im lesnú cestu, po ktorej vtedy chodili iba vozy ťahané koňmi, volmi, alebo sa chodilo peši. Vydali sa teda do kopca na asi päť kilometrov dlhú túru. Napokon dorazili do Kyjatíc, a keďže už bol podvečer, ubytovali sa u jedného miestneho gazdu. Nemilé prekvapenie ich však čakalo na druhý deň. Zavčas rána boli surovo prebudení žandármí a pre istotu hneď dostali putá. V tú noc totiž ktosi vykradol obchod a hostinec

¹ V tom čase Vojtech Budinský-Krička ešte nebol univerzitný profesor. Ale pár týždňov na to, dňa 10. novembra 1941, bol vymenovaný za mimoriadneho profesora na UK v Bratislave.

v Rimavskom Brezove. Keď žandári vlámanie začali vyšetrovať, dozvedeli sa, že deň predtým sa po obci potulovali dvaja neznámi, podozrivo vyzerajúci muži a pýtali sa na cestu do Kyjatíc. Takže žandári vedeli presne, kde týchto mužov majú hľadať. Oboch „zločincov“ zaistili a tešili sa, že majú páchatelov. Táto situácia sa však rýchlo vysvetlila a obaja podozriví boli s ospravedlnením prepustení. Potom si pán profesor prezrel priestor pohrebiska v polohe *Pod hájom* (niekedy sa táto poloha nazýva aj *Pri skale*) a bezodkladne zahájil záchranný archeologický výskum. Ten trval od utorka 15. septembra 1941 až do ďalšieho utorka 23. septembra 1941. Zachránilo sa 52 žiarových hrobov.

Ešte počas systematického archeologického výskumu sídliska a pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach, ktorý viedol Václav Furmánek, oslovil pán profesor tohto začínajúceho archeológa a opýtal sa ho, či by nechcel aj toto žiarové pohrebisko v Kyjaticiach, podobne ako v Radzovciach, doskúmať. Pochopiteľne, že on s nadšením súhlasil. Skúmať európsky známu lokalitu, ktorá dala názov jednej archeologickej kultúre z doby popolnicových polí, sa málokedy a málokomu podarí. Jedného teplého jarného dňa roku 1974 osobné auto Archeologického ústavu SAV smerovalo do Kyjatíc. Vojtech Budinský-Krička vpredú vedľa vodiča a Václav Furmánek vzadu. Auto zastalo v strede maličkaj obce pred miestnym obchodom. Vedľa traja čerství dôchodcovia sedeli na lavičke a popíjali fľaškové pivo. Krčma v Kyjaticiach vtedy nebola a teraz tam už nie je ani obchod!

Pán profesor otvoril okienko auta a zdvorilo, ako bolo jeho zvykom, sa opýtal: „*Prepytujem pekne, páni, ale za Slovenského štátu sa tu robil archeologický výskum, viete také tie vykopávky, a už si presne nepamätám, ako sa tam dostať.*“ Jeden z mužov povedal: „*Áno, áno, ako mladý som tam robil. Vtedy to viedol taký starý profesor. Určite už dávno zomrel, nech je mu zem slovenská ľahká.*“ Budinský, stále ešte v aute, zreteľne, nahlas, pomaly a rezolútne povedal: „*Ja som ten starý profesor!*“ Dedko ešte sediac odvetil: „*Pánko, čo to tárate také nezmysly, ten starý profesor (a to mal Budinský v čase, keď skúmal Kyjatice, iba 38 rokov!) je už dávno na pravde Božej.*“ Budinský vystúpil z auta, postavil sa v celej svojej takmer dvojmetrovej výške pred tohto maličkého, ešte sediaceho, zrobeného muža, prstom ho pichol do prs a už mu tykajúc povedal: „*A ty si Voliar.*“ Muž sa postavil, vyzeral, akoby pred ním stálo zjavenie, a traslávým hlasom povedal: „*Áno, áno pán profesor, prepáčte, prepáčte, pán profesor, áno, ja som Voliar.*“

Potom, po prezretí miesta usúdili, že lokalita je nielen vhodná na pokračovanie v bádaní, ale súrne vyžaduje aj záchranný archeologický výskum. Nutnosť skúmania pohrebiska Václav Furmánek evidoval, ale pre množstvo iných organizačných a vedeckých povinností, začal výskum až v roku 1983. Trval tri roky. Pohrebisko bolo preskúmané celé. Objavilo sa ďalších 140 žiarových hrobov a niekoľko pravekých sídliskových objektov. V poslednej výskumnej sezóne, v roku 1985, sa na okraji bývalého pravekého pohrebiska podarilo nielen navrhnúť, ale aj postaviť malý archeologický pamätník – *Pamätník kyjatickej kultúry*. Repliky nádob pre reštaurovaný pamätník vyhotovila D. Bakšová.²

² Aj touto cestou si dovoľme poďakovať pani Danke Bakšovej, profesionálnej keramikárke z Hrnčiarskych Zalužian, za zhotovenie perfektných replík nádob z pohrebiska kyjatickej kultúry v Kyjaticiach.

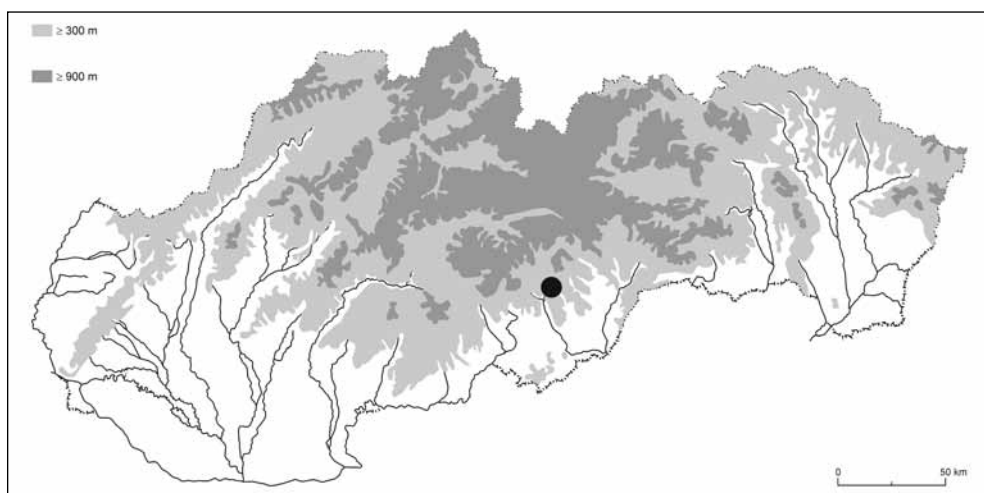
1 PRÍRODNÉ PROSTREDIE

Kataster obce Kyjatice leží na juhu stredného Slovenska (obr. 1), na juhovýchode západnej časti Slovenského rudohoria, v strednej časti Revúckej vrchoviny medzi dolinami riečky Blh a potoka Papča. Nadmorská výška katastra obce je od 450 do 565 metrov. Samotné pohrebisko sa nachádza severozápadne od dediny v nadmorskej výške okolo 480 metrov na spodnej časti južného svahu vrchu Háj, kóta 565,4 metrov. V záznamoch Vojtecha Budinského-Kričku sa uvádza názov tejto polohy „Pri skale“.

Okolité krajina je členitá a malebná. Nie inak tomu určite bolo i v čase, kedy sa pohrebisko založilo a využívalo. Tak na východ, ako aj na sever od pohrebiska je vidno mohutnú hradbu hôr, spleť údolí pretkávaných potôčikmi, osady, malé obce, z ktorých takmer každá má svoju zaujímavú pravekú históriu a dôležité praveké nálezy. Južným a juhozápadným smerom sa krajina otvára do údolia rieky Blh a do členitej Rimavskej kotliny. Týmto smerom sa pri dobrej viditeľnosti tiež ponúka pohľad na viaceré pohoria, ako sú Bukové hory (Bükk), Mátra, Karancs v severnom Maďarsku a tiež na ďalej ležiacu Veľkú uhorskú nížinu za nimi.

Kyjatice a okolie predstavujú typickú krajinu Revúckej vrchoviny a vlastne celej južnej časti Slovenského rudohoria. Z miesta pravekého žiarového pohrebiska je bežne vidieť dva dominantné horské masívy. Je to Železník, 814 m vysoký pretiahnutý vrch s početnými dokladmi stredovekej ťažby železných rúd a 1409 m vysokú horu Kohút, dominantu Stolických vrchov, ktorá leží na severovýchod od mesta Revúca. Pri dobrej viditeľnosti sa od pohrebiska naskytá pohľad na charakteristický, poveseňami opradený, magický a impozantný vrchol najvyššej hory východnej časti Nízkyh Tatier, na Kráľovu hoľu (1948 m n. m.). Možnože aj táto sugestívna scenéria ovplyvnila voľbu miesta posvätného okrsku, ktorým žiarové pohrebisko pred vyše 3000 rokmi nepochybne bolo.

Geologická stavba katastra obce Kyjatice a jej najbližšieho okolia je pestrá. Okrem iných hornín sú tu dominantné metabazaltové tufy a andezity neogénu. Práve z týchto hornín sa prevažne budovali hrobové konštrukcie žiarových hrobov. Je zaujímavé a istým

Obr. 1. Poloha obce Kyjatice v rámci Slovenska.

spôsobom aj signifikantné, že v blízkosti pravekého pohrebiska a tiež presne neurčenej polohy sídliska smerom na osadu Kadlub existuje aj výskyt čistej grafitu, ktorý bol v stredoveku a na začiatku novoveku predmetom obmedzenej fažby. Pravdepodobne sa toto ložisko využívalo aj v praveku. To by mohlo vysvetľovať nezvyčajne vysoký obsah grafitu v materiáli niektorých keramických nádob kyjatickej kultúry z pohrebiska.

Z hľadiska dendrologických fytoocenóz je v súčasnosti prevládajúcou drevinou dub. Pravdepodobne tak to bolo aj na konci druhého a na počiatku prvého tisícročia pred našim letopočtom, kedy sa na pohrebisku pochovávalo. Konštatujeme to aj na základe výsledkov dendrologických analýz uhlíkov, ktoré sa občas dostali spolu so spálenými ľudskými kosťami do pohrebných urien. Je to pochopiteľné, pretože úspešná kremácia vyžaduje drevo s vysokou výhrevnosťou a tú dubové drevo nesporne má.

Geologické, pedologické a geografické podmienky takmer každej oblasti boli v praveku nemenné a totožné ako aj v súčasnosti. Inak tomu však bolo s klímou. V dobe bronzovej sa z hľadiska podnebia približne žilo tak, ako žijeme dnes. A to v podmienkach mladších štvrťohôr, v holocéne. Holocén sa však vyznačoval častými zmenami teplôt a meniacimi sa ročnými úhrnmi zrážok.

Rekonštrukcia klimatických zmien v holocéne je jedným z najdôležitejších, zároveň však aj najproblematickejších smerom súčasného bádania v tomto segmente výskumu. Dôvodom je aj skutočnosť, že sa tu stretávajú zmeny globálneho charakteru a zmeny charakteru lokálneho. Ku všeobecnému konsenzu zatiaľ nedošlo a pravdepodobne ani tak rýchlo nedôjde. V tejto súvislosti sa domnievame, že v súčasnosti stále opakované názory a hrozby o celosvetových katastrofických klimatických zmenách sú vedené skôr politikou ako vedou a o tom autori tejto monografie už niečo napísali nielen doma, ale aj v zahraničí. Boli obdobia, kedy priemerná teplota bola vyššia ako v súčasnosti, inokedy zase nižšia. Aj celková ročná suma zrážok kolísala. Podobne to bolo aj s narastaním a topením ľadovca v Grónsku, ktorý v čase Vikingov bol výrazne menší, ako je v súčasnosti. Čo k tomu dodať?!

Podľa najnovších a vo všeobecnosti dnes akceptovaných názorov na charakter a vývoj stredoeurópskej klímy v dobe bronzovej sa predpokladá, že doba bronzová patrí do mladšieho atlantiku a subboreálu. Hranica medzi týmito dvoma klimatickými stupňami sa v strednej Európe dávala do 13. stor. pred n. l., čo zodpovedá začiatku mladšej doby bronzovej. Koniec subboreálu a začiatok subatlantiku sa datoval do 8. stor. pred n. l., čiže do konca doby bronzovej. Je to teda obdobie, v ktorom existovala osada v Kyjaticiach a kedy jej obyvatelia na žiarovom pohrebisku pochovávali svojich zosnulých.

Predpokladá sa, že po teplom a vlhkom atlantickom klimatickom období, s teplotami o 3–4 °C a zrážkami až o 60–70 % vyššími oproti dnešným, došlo v subboreáli (3000–700 pred n. l.) k miernemu ochladeniu a k striedaniu teplejších a chladnejších období, ako aj vlhších a suchších periód. Pre subboreálne obdobie bol charakteristický úbytok zrážok, pričom ročné priemerné teploty boli aj tak o 1–2 °C vyššie ako v súčasnosti. Znížili sa prietoky vodných tokov, poklesla hladina spodných vôd, zmenšili sa bahnité a močaristé územia. Podobne sa zmenšili aj plochy lužných lesov, zmiešaných dubín a borovicových lesov. K zhoršeniu klimatických podmienok došlo na konci subboreálneho obdobia, na konci doby bronzovej, čoho dôsledkom bol okrem iných faktorov aj zánik civilizácie popolnicových polí. V tom čase osada Pod hájom v Kyjaticiach už buď neexistovala, alebo zopár ešte tam žijúcich rodín už nemalo ani prostriedky, ani silu zachovávať a dodržiavať náročný pohrebný kánon predkov.

Pre tieto závery z oblasti paleoklimatológie existujú exaktné dôkazy. Sú nimi stratifikované a chronologicky fixované zvyšky biocenóz, štúdium malakofauny (ulitníkov), praveké osídľovanie jaskýň, predovšetkým v obdobiach teplých a suchých periód, hustota

pravekého osídlenia a narastanie veľkosti osád v období klimatických optím, kolísanie hladiny svetových oceánov, stratigrafia hlbokých vrtoch do ľadovca v severnom Grónsku, ktorých interpretácia korešponduje so šírkou a charakterom letokruhov duba v západnej Európe. Tieto, v podstate zákonité fenomény, treba kombinovať s faktormi ťažšie predvídateľnými. Pre dobu bronzovú sú to v prvom rade veľké sopečné erupcie, ktoré priniesli celosvetové ochladenia a v neposlednom rade zanechali stopy nielen v dejinách, ale aj na individuálnej a kolektívnej psychike ľudí. Bola to predovšetkým mohutná, katastrofická erupcia vulkánu na ostrove Santorini (Théra) vo východnom Stredomorí v 17. stor. pred n. l., ktorá zanechala nezmazateľné stopy na vtedajšiu európsku civilizáciu a premietla sa aj do náboženských učení (príbeh o potope). Azda podobné následky mohla mať aj erupcia sopky Hekla na Islande v polovici 12. stor. pred n. l., ktorá spôsobila celoeurópsku klimatickú krízu so všetkými negatívnymi dôsledkami na súveké populácie.

Pre prezentáciu detailnejšieho profilu klímy v čase pochovávaní na pohrebisku v Kyjaticiach je možné použiť klimatický model, ktorý na základe exaktných záverov Márie Hajnalovej vypracoval pre stredné Považie Milan Horňák. Keďže geografické podmienky tejto oblasti sú porovnateľné s územím okolo Kyjatíc, tak sa domnievame, že aj tu bolo teplé a suché obdobie v 13. stor. pred n. l., v dobe na počiatku mladšej doby bronzovej a potom ešte aj na prelome mladšej a neskorej doby bronzovej v 10. stor. pred n. l.

Na zmeny prírodného prostredia, na klimatické zmeny a predovšetkým na uvedené celosvetové sopečné katastrofy adekvátne reagovalo aj obyvateľstvo doby bronzovej na Slovensku. Dokladom toho je rozmach osídlenia v staršej dobe bronzovej a následný zánik vyspelých protourbánných kultúr na prelome staršej a strednej doby bronzovej (15. stor. pred n. l.), rozmach osídlenia podhorských a horských oblastí v mladšej a neskorej dobe bronzovej, rozkvet a napokon zánik civilizácie popolnicových polí.

Komplexné riešenie problematiky vzťahu pravekej spoločnosti k prírodnému prostrediu je však na Slovensku stále ešte len v začiatkoch. Bude teda úlohou budúceho interdisciplinárneho bádania tieto biele miesta pravekých dejín odstrániť a prispieť tak k reálnemu pohľadu na pravekú klímu a z tohto hľadiska tiež na súčasnú klímu aj na jej ďalší vývoj.

---

2 HISTORICKÁ SITUÁCIA OSÍDLENIA REGIÓNU

O prvé, a zároveň aj intenzívne osídlenie Kyjatíc sa pričínili až ľud pilinskej kultúry a následne v ňom pokračovalo aj obyvateľstvo kyjatickej kultúry, ktorá geneticky vychádzala práve z pilinskej kultúry. Obe spomenuté archeologické kultúry boli integrálnou súčasťou kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí. Okrem pilinskej a kyjatickej kultúry tvorili tento kultúrny komplex ešte aj kultúra Suciú de Sus a kultúra Gáva na východe krajiny. Na severe susedil so slovenskou vetvou lužickej kultúry. Na západe a na juhu mal za susedov kultúry kultúrneho komplexu stredodunajských popolnicových polí.

Kultúra Suciú de Sus bola nazvaná podľa náleziska v obci Suciú de Sus v severovýchodnom Rumunsku. Východné Slovensko predstavovalo iba okrajovú časť jej sídliskového priestoru. Osídlenie na Slovensku sa koncentrovalo predovšetkým na juhovýchode Východoslovenskej nížiny. Odtiaľ nositelia tejto kultúry prenikali povodím riek Laborec, Ondava a Topľa aj do severných podhorských oblastí Slovenska a odtiaľ dokonca až do juhovýchodného Poľska, na Spiš (Spišský Štvrtok) a čo je zaujímavé, aj na juhozápadné Slovensko. Rukolapným dôkazom sú nálezy typickej keramiky kultúry Suciú de Sus na lokalitách Nitra, Rybník, Šurany-Nitriansky Hrádok.

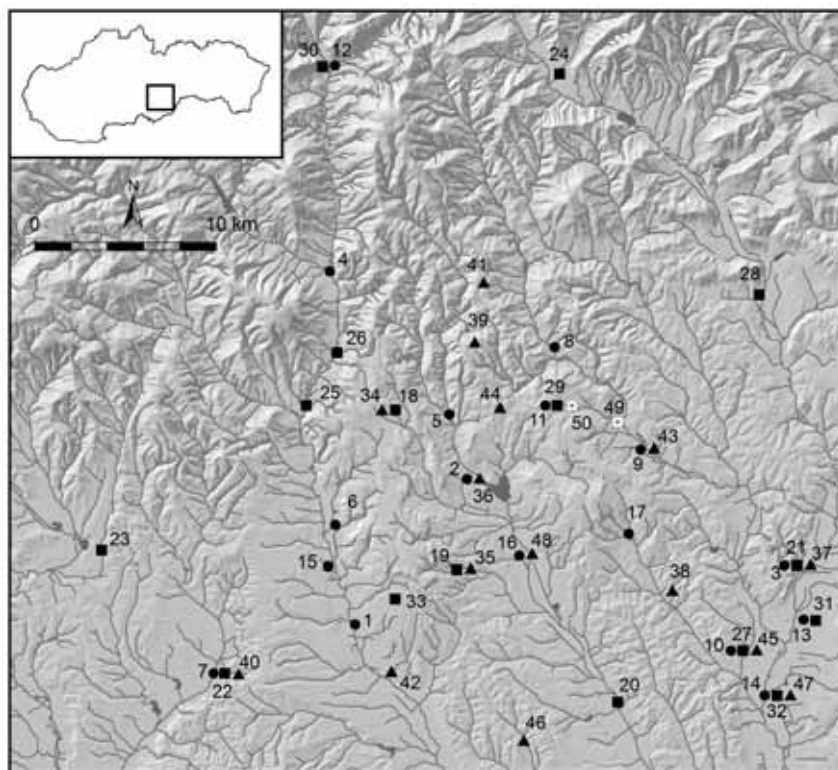
Tiež kultúra Gáva, nazvaná podľa eponymnej lokality v severovýchodnom Maďarsku, predstavuje na východnom Slovensku iba okrajový zásah rozsiahleho kultúrneho komplexu nazvaného Gáva-Holihrada a rozšíreného na území siedmich dnešných štátov – Maďarsko, Moldavsko, Poľsko, Rumunsko, Slovensko, Srbsko a Ukrajina.

Juh stredného Slovenska, predovšetkým Gemer a Malohont, bol osídlený s rôznou intenzitou od staršej doby kamennej až po súčasnosť. Zo staršej a strednej doby kamennej, z paleolitu a mezolitu (1 300 000–6500 pred n. l.)³ máme z juhu stredného Slovenska iba sporadické doklady pobytu človeka v tejto oblasti. V podhorských a horských oblastiach v tom čase osídlenie pravdepodobne neexistovalo vôbec.

Sídlisková štruktúra, rozsah a hustota osídlenia sa výrazne zmenili od mladšej doby kamennej, od neolitu (6500–4300 pred n. l.), kedy sa v strednej Európe udomácnila produktívna výrobná činnosť. Bolo to poľnohospodárstvo. Najstarší poľnohospodári, ktorí túto oblasť osídľovali z juhu, spočiatku do podhorských oblastí neprenikali. Neskôr sa situácia menila. Nositelia bukovohorskej kultúry (5000–4300 pred n. l.), nazvanej podľa veľkej koncentrácie ich osád v maďarských Bukových horách (Bükk), výrobcovia najkrajšej pravekej keramiky, osídľovali nielen nížiny, ale i jaskyne Slovenského krasu a dokonca aj podhorské a horské polohy. Hoci z Kyjatíc a najbližšieho okolia doklady osídlenia ľudu bukovohorskej kultúry doteraz nepoznáme, je možné, že sa v budúcnosti objavia. K tejto hypotéze nás oprávňujú iné nálezy a náleziská tejto kultúry v niektorých podhorských oblastiach v Gemeri a Malohonte, napríklad v okrese Rimavská Sobota je to Nižný Skálnik – Maginhrad, Teplý Vrch – Hradište, Veľký Blh – Balogvár a iné.

Obrovskou zmenou tak v kvantite, ako aj v kvalite pravekého osídlenia bol nástup eneolitickej civilizácie a predovšetkým civilizácie badenskej kultúry (4300–2200 pred n. l.), pomenovanej podľa mesta Baden v Dolnom Rakúsku. Starší slovenský a český názov tejto kultúry bol kultúra s kanelovanou keramikou, ktorý sa v súčasnosti už nepoužíva. Jej nositelia osídľovali prakticky celé Slovensko. Boli tu sídliská nielen v nížinatých oblastiach, ale aj v oblastiach podhorských a horských, ktoré boli dovtedy ľudoprázdné. Avšak podľa našich súčasných poznatkov ani nositelia tejto kultúry Kyjatice a ich blízke okolie neosídľili. Podľa kultúrno-historickej periodizácie európskeho praveku nasledovala po eneolite, po dobe medenej, doba bronzová.

³ Absolútne dáta čiastočne podľa S. von Schnurbein (Hrsg.) 2010.

Legenda

ZNACKA

- - sídliská, jaskynné sídliská a hradiská
- - pohrebiská
- ▲ - hromadné nálezy a významné ojedinelé nálezy bronzových predmetov
- - iné

Obr. 2. Významné archeologické lokality z doby bronzovej vzdialené od Kyjatíc maximálne 25 km vzdušnou čiarou. Na základe podkladov Václava Furmánka vyhotovil Martin Bartík.

- – sídliská, jaskynné sídliská a hradiská: 1 – Čerenčany (okr. Rimavská Sobota); 2 – Drienčany (okr. Rimavská Sobota); 3 – Gemer (okr. Revúca); 4 – Hnúšťa (okr. Rimavská Sobota); 5 – Hrušovo (okr. Rimavská Sobota); 6 – Nižný Skálnik (okr. Rimavská Sobota); 7 – Ožďany (okr. Rimavská Sobota); 8 – Rybník (okr. Revúca); 9 – Skerešovo (okr. Revúca); 10 – Stránska (okr. Rimavská Sobota); 11 – Španie Pole (okr. Rimavská Sobota); 12 – Tisovec (okr. Rimavská Sobota); 13 – Tornaľa (okr. Revúca); 14 – Včelince (okr. Rimavská Sobota); 15 – Veľké Teriakovce (okr. Rimavská Sobota); 16 – Veľký Blh (okr. Rimavská Sobota); 17 – Vyšné Valice (okr. Rimavská Sobota).
- – pohrebiská: 18 – Babinec (okr. Rimavská Sobota); 19 – Dražice (okr. Rimavská Sobota); 20 – Dulovo (okr. Rimavská Sobota); 21 – Gemer (okr. Revúca); 22 – Ožďany (okr. Rimavská Sobota); 23 – Poltár (okr. Poltár); 24 – Revúca (okr. Revúca); 25 – Rimavská Baňa (okr. Rimavská Sobota); 26 – Rimavské Brezovo (okr. Rimavská Sobota); 27 – Stránska

(okr. Rimavská Sobota); 28 – Šivetice (okr. Revúca); 29 – Španie Pole (okr. Rimavská Sobota); 30 – Tisovec (okr. Rimavská Sobota); 31 – Tornaľa (okr. Revúca); 32 – Včelince (okr. Rimavská Sobota); 33 – Vyšná Pokoradz (okr. Rimavská Sobota).

- ▲ – hromadné nálezy a významné ojedinelé nálezy bronzových predmetov: 34 – Babinec (okr. Rimavská Sobota); 35 – Dražice (okr. Rimavská Sobota); 36 – Drienčany (okr. Rimavská Sobota); 37 – Gemer (okr. Revúca); 38 – Kaloša (okr. Rimavská Sobota); 39 – Lipovec (okr. Rimavská Sobota); 40 – Ožďany (okr. Rimavská Sobota); 41 – Ratkovská Suchá (okr. Rimavská Sobota); 42 – Rimavská Sobota (okr. Rimavská Sobota); 43 – Skerešovo (okr. Revúca); 44 – Slizké (okr. Rimavská Sobota); 45 – Stránska (okr. Rimavská Sobota); 46 – Sútor (okr. Rimavská Sobota); 47 – Včelince (okr. Rimavská Sobota); 48 – Veľký Blh (okr. Rimavská Sobota).
- – iné: 49 – Chvalová, pravdepodobne jaskynné kultové miesto (okr. Revúca); 50 – Španie Pole, pravdepodobná praveká ťažba medi (okr. Rimavská Sobota).

Doba bronzová (2200–800/700 pred n. l.) sa často nazýva *zlatým vekom* európskeho ľudstva. Tak ju pomenovali starogrécki filozofi a historiografovia. Časový úsek od konca tretieho, celé druhé a prvé dve až tri storočia prvého tisícročia pred našim letopočtom bol heroickou etapou európskych pravekých civilizácií. Bronz, teda umelá, človekom vytvorená surovina, zliatina medi a cínu, dal názov celej novej historickej epoche. Na jej začiatku bola na Slovensku pestrá skladba rôznych archeologických kultúr, ktorých počiatky boli síce ešte v eneolite – v dobe medenej, ale už tu začalo prenikať indoeurópske etnikum prichádzajúce z východnej Európy. Hospodársky a spoločenský rozvoj na začiatku staršej doby bronzovej ovplyvňovali predovšetkým impulzy z oblasti Kaukazu. Prejavilo sa to predovšetkým v metalurgii farebných kovov. Následný, mimoriadne progresívny hospodársky a spoločenský rozvoj nastal na Slovensku v rozmedzí medzi 17. až 15. stor. pred n. l. Bolo to predovšetkým vďaka hospodárskym, technologickým, urbanistickým, ideovým a kultúrnym impulzom z východného Stredomorja. Vtedy už existovala centralizovaná, možno povedať manufaktúrna výroba keramiky, rozvinutá metalurgia farebných kovov, existovali opevnené osady „mestského charakteru“ niekde aj s kamennou architektúrou, poklady bronzových a zlatých predmetov a doklady intenzívnych technologických, výmenných a ideových kontaktov predovšetkým s východným Stredomorím. Bola to doba, kedy vo vzdialenejších euroázijských oblastiach rozkvital staroveký Egypt, silná Chetitská ríša a úchvatná minojsko-mykénska civilizácia.

V tom čase, už v staršej dobe bronzovej (2200–1600/1550 pred n. l.), sa praveké osídlenie z juhu stredného Slovenska postupne posúvalo aj do severných podhorských a horských oblastí, teda bližšie ku Kyjaticiam. Aj keď doteraz z Kyjatic takéto konkrétne doklady osídlenia stále ešte nepoznáme, existujú rukolapné dôkazy tohto prenikania z juhu na sever. A tie sa našli na lokalitách nie príliš vzdialených od súčasného katastra obce Kyjatice.

V staršej dobe bronzovej bola na juhu Slovenska a v priľahlej časti severného Maďarska dominantná vyspelá hatvanská kultúra charakteristická, a čo je dôležité, okrem iného dôsledným žiarovým pohrebným rítom. Bola pomenovaná podľa mesta Hatvan v župe Heves, v severnom Maďarsku. Na juhu stredného Slovenska boli jej lokality evidované v Lučenskej a Rimavskej kotline a v povodí rieky Slaná. Najdôležitejším a komplexne preskúmaným náleziskom v tejto oblasti je opevnená osada tellového typu, ktorá bola systematicky skúmaná v rokoch 1985–1992 v polohe Lászlófala vo Včelinciach (okr. Rimavská Sobota). Nositelia tejto kultúry pravdepodobne ešte do podhorských oblastí juhu stredného Slovenska neprenikli, avšak významná enkláva tejto kultúry existovala na podobne hornatom Spiši.

Osídlenie zo staršej doby bronzovej sa však ku Kyjaticiam pomaly približovalo. Boli to ľudia, ktorí vyrábali výzdobou charakteristickú keramiku zdobenú inkrustáciou. Pochádzali z kultúrneho komplexu tzv. inkrustovaných kultúr v centrálnej časti Karpatskej kotliny a v Zadunajsju. Inkrustácia predstavuje spôsob výzdoby hlinených nádob, kedy sa zahĺbené alebo ryté motívy vyplňajú bielou pastóznou hmotou. Takáto keramika sa našla ešte na prelome 19. a 20. stor., a nie na jednej, ale hneď na niekoľkých lokalitách v okrese Rimavská Sobota, v povodí rieky Rimava, ako sú Horné Zahorany, Rimavské Brezovo, Veľké Teriakovce, Vyšná Pokoradz. Žiaľ, jej nálezové okolnosti a súvislosti nepoznáme. Všetky vysvetlenia, ako sa tieto unikátne nálezy dostali až sem, sú doteraz neuspokojivé. Pre nás je však podstatné, že tieto sídliská zo staršej doby bronzovej boli od katastra Kyjatic vzdialené iba necelú hodinu chôdze, napr. najbližšie bolo Rimavské Brezovo.

Jeden z ozajstných vrcholov histórie mladšieho praveku na Slovensku predstavuje otomanská kultúra (1900–1450 pred n. l.). Bola pomenovaná podľa eponymnej lokality Otomani v Sedmohradsku. Ľud tejto kultúry, respektíve ľud otomansko-fúzesabonského kultúrneho komplexu osídlil územie dnešných piatich štátov – Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Slovensko, Ukrajina. Konkrétne to bola severná časť Sedmohradska, horné Patisie, Podkarpatská Rus, východné Slovensko, juh stredného Slovenska a malá časť juhovýchodného Poľska. Na Slovensku existovali štyri oblasti, v ktorých sa osídlenie ľudu otomanskej kultúry koncentrovalo. Bola to Košická kotlina, Východoslovenská nížina, Spiš a juh stredného Slovenska. Okrem toho prenikali nositelia tejto kultúry aj na západ Slovenska. Predpokladajú sa dve trasy tohto prenikania. Buď to bola južná trasa – na juhozápadné Slovensko cez Poiplie a Pohronie, alebo severná trasa – horným Považím ďalej nielen na juhozápad, ale aj na západ.

Náleziská jednoznačne otomanskej kultúry z okolia Kyjatic zatiaľ síce tiež nepoznáme, ale domnievame sa, že ak táto kultúra prenikala z Košickej kotliny až na hornatý Spiš a odtiaľ ešte ďalej na západ a na sever, tak je celkom pravdepodobné, že takéto prenikanie mohlo existovať aj z Rimavskej kotliny a z povodia rieky Slaná od podobných hornatých oblastí smerom na sever. K tomuto tvrdeniu nás oprávňujú niektoré ojedinelé nálezy otomanskej kultúry. Napríklad sporadické nálezy typickej keramiky tejto kultúry z katastra obce Vyšné Valice v okrese Rimavská Sobota.

Od polovice 2. tisícročia pred n. l. bola podstatná časť Európy postupne osídľovaná obyvateľstvom civilizácie popolnicových polí. Pochovávanie žiarovým spôsobom bol fenomén rozšírený od Britských ostrovov a Pyrenejského polostrova cez celú západnú a strednú Európu na Balkán až na západnú Ukrajinu. Je jasné, že tak veľké spoločenstvo nemohlo byť úplne jednotné, ale bolo vnútorne diferencované. Táto diferenciácia sa prejavila aj na Slovensku. Vtedy tu existovali tri kultúrne komplexy popolnicových polí. Boli to stredodunajské popolnicové polia na juhozápade krajiny, lužická kultúra na severnom a strednom Slovensku a kultúrny komplex juhovýchodných popolnicových polí na východnom a na juhu stredného Slovenska, ku ktorému, ako už bolo povedané, patrilo aj obyvateľstvo, ktoré od mladšej doby bronzovej osídlilo Kyjatice a tiež jeho okolie. Toto osídľovanie súviselo s primeranou mobilitou nositeľov popolnicových polí.

Koncom 13. stor. pred n. l. sa vo východnom Stredomorí objavil nový historický fenomén. Bol to konglomerát barbarských kmeňov a národov, označovaný v staroegyptských prameňoch ako „národy prichádzajúce od mora“. Z toho vnikol dnes používaný pojem *morské národy*. Tie podnikali útoky na tamojšie mestské štáty a staroveké ríše. Zničili Krétu a blízke ostrovy, mykénsku civilizáciu, maloázijské pobrežie, rozvrátili Chetitskú ríšu, zničili staroveký Ugarit a vážne ohrozovali aj staroveký Egypt. Až druhý faraón 20. dynastie, jeden z posledných významných egyptských vládcov Ramesse (Ramzes) III, ktorý

sa narodil pravdepodobne v roku 1217 pred n. l. a vládol od roku 1187 pred n. l. až do svojho zavraždenia v roku 1155 pred n. l.,⁴ definitívne porazil na mori aj na pevnine spojené vojská Líbyčanov a morských národov. Tak definitívne ukončil ich pustošivé plienenia. O týchto udalostiach nás informuje nápis na pylóne paláca v Medinet Habu v hornom Egypte. Azda k rozhodujúcemu ozbrojenému stretu došlo nielen na súši, ale aj na mori, vo východnej časti Stredozemného mora, v blízkosti starovekého mesta Magdala v dnešnom Izraeli. Egypťania tam úplne zničili loďstvo morských národov a preto sa dalo na útek aj ich pozemné vojsko. Je však až zarážajúce, že o tejto bitke na mori sa zmieňuje iba poľský historik, špecialista na morské vojnové strety E. Kosiarz. Väčšina bádateľov však lokalizuje námorné bitky Ramzesa III do delty Nílu a datuje ich do 8. roku panovania tohto faraóna.

Morské národy boli konglomerátom najrôznejších kmeňov, kmeňových zväzov a možno aj starovekých národov. Príčiny týchto obrovských posunov, ktoré sa nazývajú *veľké sťahovanie národov doby bronzovej* mohli byť rôzne. Predpokladá sa, že to boli klimatické zmeny, s ktorými súviseli obdobia sucha a hladomoru, epidémie, túžba po koristi a dobrodružstve, tlak mocnejších susedov, hľadanie zaslúbenej zeme, ale aj dôvody iracionálne (veštbý, proroctvá). Niektorí bádatelia predpokladajú, že jedným z východiskových priestorov tohto sťahovania mohla byť aj severná časť Karpatskej kotliny, osídlená kultúrami populnicových polí a teda aj pilinskou a kyjatickou kultúrou.

Kataster obce Kyjatice bol intenzívnejšie osídlený až obyvateľstvom západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných populnicových polí, ktoré je v tomto regióne reprezentované kultúrou pilinskou (1450–1100 pred n. l.) a na ňu geneticky nadväzujúcou kultúrou kyjatickou (1100–800/700 pred n. l.). Je preto celkom oprávnené, že nás zaujíma história výskumu, genéza, vývoj a zánik pilinskej a kyjatickej kultúry, hoci sa ľud pilinskej kultúry objavil v Kyjaticiach až v závere svojej existencie, čo sa prejavilo práve založením pohrebiska. To znamená, že sídlisko na eponymnej lokalite kyjatickej kultúry založili už obyvatelia pilinskej kultúry a začali tu svojich zosnulých pochovávať. Svedčí o tom niekoľko objavených a preskúmaných hrobov pilinskej kultúry na tomto pohrebisku.

Pilinská kultúra predstavuje západný prejav staršej fázy kultúrneho komplexu juhovýchodných populnicových polí. Bola pomenovaná československým archeológom, akademikom Janom Eisnerom v roku 1933 názvom „*popelnicová pole typu piliňského*“ podľa mesta Piliny v severnom Maďarsku, kde sa amatérske archeologické vykopávky realizovali už od polovice 19. stor. Unikátnosť týchto nálezov skoro zaujala nielen uhorských archeológov, ale aj bádateľov z iných krajín. Už začiatkom 20. stor. postrehol novosť a dôležitosť týchto nálezov zakladateľ modernej českej archeológie Josef Ladislav Píč, a o pár rokov neskôr aj svetoznámy maďarský archeológ Lajos Márton. Na počiatku bádania o pilinskej kultúre bola táto kultúra rozdelená na dva stupne. Starší stupeň bol nazvaný *pohrebiská typu Mohipusztá* podľa nálezov zo žiarového pohrebiska pilinskej kultúry v obci Muhi v župe Borsod-Abaúj-Zemplén v Maďarsku a mladší *pohrebiská stupňa pokoradzského* podľa komplexu nálezísk v obci Vyšná Pokoradz v blízkosti mesta Rimavská Sobota. O detailné poznanie pilinskej kultúry v Maďarsku sa predovšetkým zaslúžil Tibor Kemenczei a na Slovensku Václav Furmánek.

Na Slovensku bola pilinská kultúra rozšírená v Ipeľskej, Lučenskej, Rimavskej a Košickej kotline, na severozápade Patiskej nížiny, v oblasti Juhoslovenského krasu, v širšom okolí Prešova a na Spiši. Celkom presné stanovenie jej západnej hranice na Slovensku je v súčasnosti nemožné, pretože tu absentuje relevantný archeologický výskum. V susednom Maďarsku bola osídlená severná časť krajiny a hranicu jej súvislého osídlenia pred-

⁴ Absolútne dáta narodenia a panovania faraóna Ramzesa III sa v rôznych publikáciách a encyklopédiách nepatrne rozchádzajú.

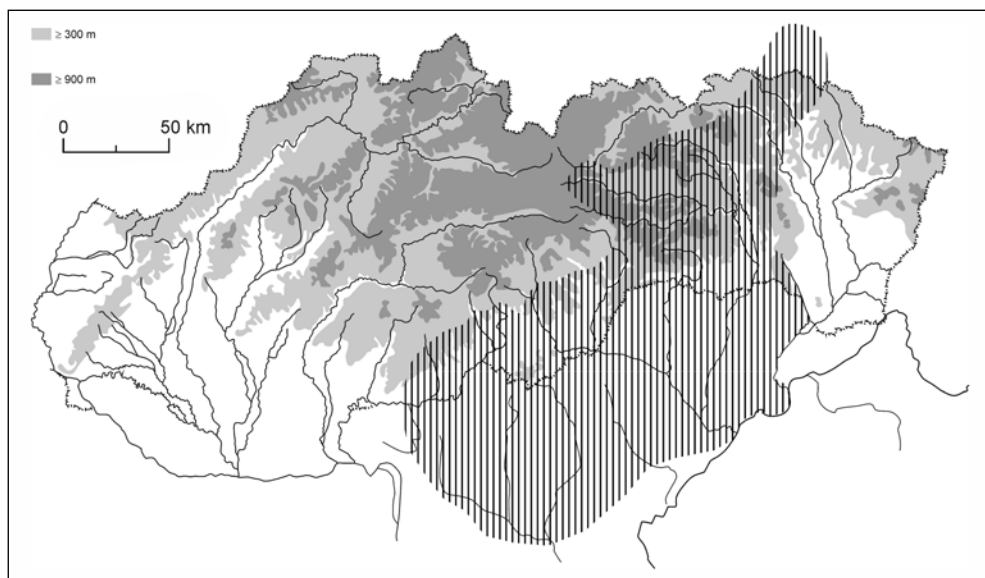

stavuje pomyselná spojnica miest Bag – Maklár. Nositelia tejto kultúry tiež osídlili časť juhovýchodného Poľska, predovšetkým oblasť v okolí miest Kraków a Nowy Sącz (obr. 3).

Súčasná vnútorná periodizácia pilinskej kultúry je závislá od vyhodnotení doteraz získaného archeologického materiálu. Zatiaľ sa používa jej päťstupňové delenie. Ranný stupeň tejto kultúry, nazývaný otomansko-pilinský horizont, je spätý s dožívajúcou otomanskou kultúrou. Po ňom nasledujú tri stupne klasickej pilinskej kultúry. Záverečný, piaty stupeň je spätý s formujúcou sa kyjatickou kultúrou a bol pomenovaný ako prechodný pilinsko-kyjatický horizont. V tejto súvislosti je vhodné povedať, že na pohrebisku v Kyjaticiach je spoľahlivo doložený posledný stupeň klasickej pilinskej kultúry (subhorizont Radzovce IIIa) a hroby z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu.

Pramenná báza pilinskej kultúry na Slovensku je mimoriadne bohatá. Sú zastúpené všetky základné druhy lokalít. Bolo preskúmaných niekoľko sídlisk, z ktorých má zásadný význam systematicky a komplexne skúmané sídlisko v Radzovciach v polohe Somvölgy. Preskúmalo sa tiež niekoľko pohrebísk a na nich viac ako 1500 žiarových hrobov, z ktorých sú najdôležitejšie pohrebiská v Košiciach-Barci, v Radzovciach, poloha Monosa a v Tornali (predtým Šafárikovo). Pre štúdium záverečných fáz pilinskej kultúry majú význam pohrebiská, na ktorých sa dá dokázať kontinuita od pilinskej po kyjatickú kultúru. Okrem Kyjatic a už spomínaných Radzoviec sú to aj pohrebiská v Cinobani a Zádielských Dvorníkoch. Treba zdôrazniť, že zo všetkých menovaných nekropol existujú antropologické analýzy, ktoré sú základom pre demografiu populnicových polí nielen na Slovensku, ale aj v celej strednej Európe.

Veľký počet hromadných nálezov bronzových predmetov a ich sortiment umožnil vytvoriť periodizáciu bronzovej industrie pre celú severnú časť Karpatskej kotliny. Je príznačné, že niekedy je známych z katastra jednej obce niekoľko hromadných nálezov bronzových, ba i zlatých artefaktov. Bolo to napríklad v obci Gemer, v Rimavskej Sobote a vo Veľkom Blhu. Nálezy bronzových, vzácne aj zlatých predmetov v depotoch, hroboch

Obr. 3. Rozšírenie pilinskej kultúry (podľa Furmánek 2010, 23, obr. 3).

a predovšetkým na sídliskách dokladajú existenciu kovolejárskych dielní a mimoriadnu zručnosť pravekých metalurgov, vychádzajúcu z využívania miestnych ložísk farebných kovov a kovospracujúcich technológií. Poznanie týchto prameňov ešte umocňujú doklady dielní na výrobu bronzových predmetov.

Kyjatická kultúra predstavuje západný prejav mladšej fázy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí. Bola pomenovaná podľa obce Kyjatice. Pojem je relatívne mladého dáta a jeho súčasná podoba aj náplň boli definitívne kodifikované až začiatkom šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Pravda, nálezy keramiky a iných entít hmotnej kultúry, neskôr klasifikované ako kyjatické, sa objavovali už dávnejšie. Boli však zaraďované medzi hmotnú kultúru lužickej, respektíve pilinskej kultúry. Až v šesťdesiatych rokoch 20. stor. definoval túto kultúru Jozef Paulík. Pojem sa ujal a používa sa nielen na Slovensku a v Maďarsku, ale aj v iných stredoeurópskych štátoch. Treba však poznamenať, že občas bývala jej existencia spochybňovaná. Tak napríklad nedávno zosnulý popredný znalec problematiky popolnicových polí profesor Marek Gedl z Jageľonskej univerzity v Krakove, považoval archeologické entity klasifikované ako súčasť kyjatickej kultúry iba za periférny prejav lužického kultúrneho komplexu. Naproti tomu jeho doktorand Marcin Przybyla už tieto názory neakceptoval a chápal kyjatickú kultúru ako samostatný, svojbytný prejav civilizácie stredoeurópskych popolnicových polí.

Na Slovensku osídlil ľud kyjatickej kultúry južnú polovicu strednej časti krajiny. Na západe bola jej hranica totožná so západnou hranicou rozšírenia pilinskej kultúry, avšak typická keramika, predovšetkým amfory a amforovité vázy sa často vyskytujú aj na lokalitách súvekej lužickej a podolskej kultúry. Na severe bolo jej teritórium ohraničené horským masívom Poľany a Slovenským rudohorím. Východnú hranicu tvoril Slovenský kras a povodia riek Slaná a Bodva. Na juhu žilo obyvateľstvo tejto kultúry v severnej časti stredného Maďarska v oblasti pohorí Börzsöny, Cserhát a Matra (obr. 4).

Súčasná vnútorná periodizácia kyjatickej kultúry je, podobne ako v prípade pilinskej kultúry, závislá na vyhodnotení doterajšieho archeologického materiálu. Ten, napriek tomu, že existuje, je spracovaný a vyhodnotený nedostatočne. Najstaršiu fázu, v ktorej sa ešte prejavujú prvky dožívajúcej pilinskej kultúry, reprezentuje prechodný pilinsko-kyjatický horizont. Vychádzajúc z predbežného spracovania archeologického materiálu zo žiarového pohrebiska v Radzovciach boli po horizonte Radzovce IIIc (pilinsko-kyjatický horizont) ešte definované horizonty Radzovce IV a Radzovce V. Ich náplň možno generalizovať pre celú kyjatickú kultúru. Oprávnené sa predpokladá, že existencia kyjatickej kultúry nekončí v horizonte Radzovce V, ale že nositelia tejto kultúry v niektorých hornatých oblastiach a v jaskyniach Slovenského krasu sa dožili až počiatku doby železnej (8. a 7. stor. pred n. l.). V tejto súvislosti treba poznamenať, že v Maďarsku sa končí existencia kyjatickej kultúry oveľa skôr, a to už v polovici neskorej doby bronzovej (prelom 10. a 9. stor. pred n. l.).

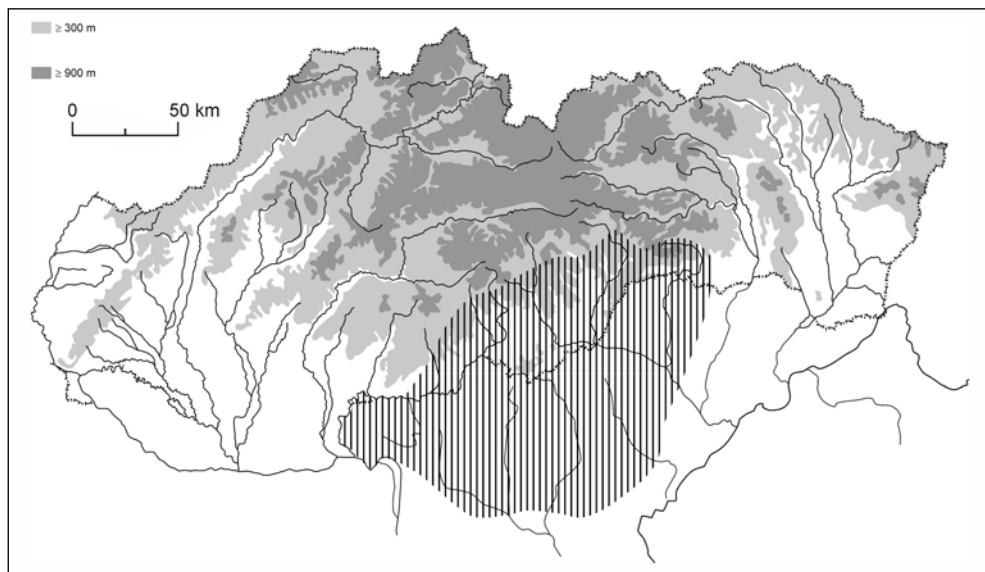
Pramenná báza kyjatickej kultúry je podobne, ako báza pilinskej kultúry na Slovensku bohatá. V nálezovom fonde sú zastúpené všetky základné druhy lokalít. Bolo preskúmaných niekoľko sídlisk, z ktorých má zásadný význam systematicky a komplexne skúmané sídlisko v Radzovciach v polohe Somvölgy. Fenoménom kyjatickej kultúry sú početné hradiská, z ktorých najvýznamnejšie sú Pohanský hrad v obci Horné Plachtince, Lysec v obci Luboreč, Zádielske hradisko v obci Háj, Drieňovec v obci Drnava, Hradová v Tisovci a ďalšie. Pre kyjatickú kultúru bolo príznačné využívanie jaskýň Slovenského a Drienčanského krasu. Či už pre bežné žitie, alebo pre kultové rituály. Na pohrebiskách sa preskúmalo okolo 1000 žiarových hrobov. Bolo to predovšetkým na skúmaných žiarových pohrebiskách v Babinci, Cinobani, Kyjaticiach, Podrečanoch, Radzovciach, Rimavskom Bre-

zove, Silici, Tornali (predtým Šafárikovo) a Zádielskych Dvorníkoch. Takmer všetky majú význam pre poznanie kontinuity od pilinskej po kyjatickú kultúru. Podobne ako v prípade pilinskej kultúry existujú z väčšiny hrobov na menovaných pohrebiskách antropologické analýzy, ktoré sú základom pre demografiu populnicových polí nielen na Slovensku, ale aj v celej strednej Európe.

Aj keď počet hromadných nálezov bronzových predmetov a ich sortiment bol o niečo menší ako v prípade pilinskej kultúry, predsa len sú mimoriadne atraktívne. Je príznačné, že niekedy je známych z katastra jednej obce aj niekoľko hromadných nálezov, ktoré začali byť tezaurované už v kultúre pilinskej, a ich ukladanie do zeme sa skončilo v kyjatickej kultúre, napríklad Gemer, Rimavská Sobota, Veľký Blh. Početné ojedinelé nálezy bronzových mečov (Ábelová, Cinobaňa, Filakovské Kováče, Král, Lehôtka, Tuhár, Vyšná Pokoradz) a široký sortiment bronzovej industrie v depotoch, hroboch a tiež na sídliskách dokladajú mimoriadnu zručnosť pravekých metalurgov, vychádzajúcu z miestnych ložísk farebných kovov a znalostí kovolejárov. Poznávanie týchto technologických postupov ešte umocňujú zistené a preskúmané dielne, v ktorých sa bronzové artefakty vyrábali. Bronzová industria je síce početná a bohatá, ale už nedosahuje úroveň bronziarstva ľudu pilinskej kultúry. Ako novum sa objavilo železo. Sú to nielen železné artefakty nachádzané v žiarových hroboch, ale aj rukolapné doklady miestneho hutníctva – železná surovina vo forme lúp.

Z hmotnej kultúry nositeľov kyjatickej kultúry je tiež pozoruhodná keramika. Predovšetkým sú to impozantné, bohato zdobené a esteticky dokonalé amfory, prípadne amforovité vázy. Pri výrobe niektorých typov keramických šálok sa ich výrobca občas snažil napodobniť kovové predlohy. Unikátne boli sacie nádoby.

Charakteristickým prejavom nositeľov celého kultúrneho komplexu juhovýchodných populnicových polí a predovšetkým jej západnej enklávy, reprezentovanej pilinskou a kyjatickou kultúrou, bol usadlý poľnohospodársky spôsob života, stáročná kontinuita

Obr. 4. Rozšírenie kyjatickej kultúry (podľa Furmánek 2010, 26, obr. 4).

sídlisk a tiež pohrebísk, rozvinuté bronziarstvo sledovateľné predovšetkým v náplni početných pokladov bronzových predmetov. A v období kyjatickej kultúry to bolo aj začínajúce železiarstvo, využívanie jaskýň jednak na sídliskové, jednak na kultové účely a budovanie imponantných hradísk, ktoré mali nielen funkciu obrannú, ale boli to pravdepodobne aj centrá výroby, výmeny, diaľkového obchodu a azda i zárodky centier organizácie a riadenia vtedajšej spoločnosti. V duchovnej sfére bol okrem iného dominantný žiarový spôsob pochovávaní, ktorým sa tento kultúrny komplex výrazne odlišoval od susedných mohylových kultúr a neskôr od tzv. „predskýtskych kmeňov“. Už v záverečných obdobiach existencie pilinskej kultúry začalo obyvateľstvo prenikať na sever do podhorských oblastí. Bolo to spôsobené buď už spomínanými klimatickými zmenami, alebo bol to aj únik do bezpečnejších podhorských oblastí pred juhovýchodnými nomádskymi, lúpežnými etnikami. Dokladom toho sú nielen Kyjatice a Radzovce, ale aj niektoré iné lokality, ako je napríklad Cinobaňa v okrese Poltár a ďalšie.

Zánik kyjatickej kultúry, a tým aj zánik civilizácie kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí nebol náhly, prebiehal postupne. V južných oblastiach rozšírenia tejto kultúry, čiže v Maďarsku, k tomu došlo už na prelome 10. a 9. stor. pred n. l. V severných oblastiach, teda na juhu stredného Slovenska, žili nositelia kyjatickej kultúry až do konca 8. stor. pred n. l., no v ťažko prístupných horských oblastiach a v jaskyniach Juhoslovenského krasu sídlili až do počiatku staršej doby železnej, po celé 7. stor. pred n. l.

Zánik civilizácie popolnicových polí, teda aj zánik kyjatickej kultúry spôsobilo niekoľko vzájomne sa doplňujúcich nepriaznivých faktorov. Boli to už spomínané klimatické zmeny, ničivé nájazdy nomádskych etník, vyčerpanie ľahko prístupných rúd farebných kovov a azda aj ďalšie entity, v archeologických prameňoch len ťažko postihnuteľné faktory. Tie spôsobili kolaps civilizácie popolnicových polí. Mohutné hradiská boli spustošené a opustené. Obyvateľstvo bolo zdecimované a na žiarových pohrebiskách sa prestalo pochovávať. Taký osud postihol aj kedysi kvitnúcu osadu a jej pohrebisko v Kyjaticiach. Postihol prakticky tiež celý juh stredného Slovenska, ktorý bol po niekoľko stáročí takmer ľudoprázdny.

Dejiny doby bronzovej sa skončili. „Zlatý vek“ nielen v Kyjaticiach, ale aj v Karpatoch a v celej Európe už patrí dávnej, takmer zabudnutej histórii.

A ako to videl známy antický filozof a básnik *Publius Ovidius Naso* vo svojich *Meta-morfózach*? Žil na prelome letopočtov (43 pred n. l. až 17 n. l.), čiže iba 700 rokov od konca doby bronzovej v strednej Európe.

*„Po nej (po dobe bronzovej) štvrtá sa začne,
tvrdá železná éra. Prudko do teba, krutá doba
z najhoršej rudy; hriješne pudy sa vrútiť,
cudnosť zuteká s pravdou, vernosť úkryt si hľadá.
Na ich miesto hmed' vstúpi faloš, klamstvo a zrada,
Pasce, násilia, hriješna láska k maniu a statkom.“*

(Z českého prekladu profesora Ferdinanda Stiebitza prebásnil Viliam Turčány).

Pravda, kataster Kyjatic sa nevyfudnil absolútne. Sídliskové archeologické objekty na okraji pohrebiska a tiež v blízkosti plochy žiarového pohrebiska ukázali, že sa tu po určitej dobe od ukončenia pochovávaní začali stavať sídliskové objekty mladšej osady, ktorej pohrebisko však nepoznáme. Zistili sa sídliskové jamy eliptického pôdorysu, zahĺbené do podlažia až 60 cm, ako aj stĺpové jamy, pozostatky jednoduchých obytných stavieb. Tieto objekty obsahovali keramické zlomky, mazanicu, uhličky a stopy po ohniskách či peciach. Keramický materiál dovoľuje tieto objekty iba rámcovo datovať do staršej doby železnej,

do doby halštatskej (7. až 6. stor. pred n. l.). V tom čase sa na pohrebisku už nepochovávalo a zvyšky nadzemných hrobových konštrukcií už určite neboli na povrchu príliš zreteľné. K tomuto tvrdeniu nás oprávňuje skutočnosť, že v zásype niektorých týchto zahĺbených sídliskových jám bola okrem keramiky zo staršej doby železnej aj staršia keramika z obdobia popolnicových polí a zlomky spálených ľudských kostí, teda nepochybne zvyšky porušených starších žiarových hrobov. Na základe toho možno usudzovať, že do Kyjatíc prišlo nejaké nové etnikum, ktoré s pohrebiskom ľudu popolnicových polí nemalo vôbec nič spoločné.

To však bola iba krátka epizóda pravekého osídlenia katastra obce Kyjatice. Toto nové obyvateľstvo buď vymrelo, možno malo tragický koniec, alebo sa jednoducho odsťahovalo. Doteraz poznáme pokračovanie histórie Kyjatíc, ktoré pravdepodobne súviselo so slovanskými osídlením a s následnou prvou písomnou zmienkou o obci z roku 1413. Stredoveká obec ale nepochybne existovala už skôr.

---

3 ŽIAROVÉ POHREBISKO V POLOHE POD HÁJOM

Predstavme si situáciu pred pravekým osídlením Kyjatíc. Bol tu pahorkatý, pravdepodobne zalesnený terén, do ktorého dovtedy nikdy nevstúpila ľudská noha a nekultivovala ho ľudská ruka. A predsa tam okolo roku 1200 pred n. l. z juhu prišla jedna či niekoľko rodín, a možno aj celý rod. Čo ich k tomu viedlo? Z roka na rok zvyšujúce sa sucho na juhu, nepríjemní susedia alebo obyčajná ľudská túžba skúsiť niečo nové a mať okolo seba obrovský priestor. Preto založili osadu, do ktorej postupne prichádzali noví ľudia, rodili sa deti a osada sa rozrastala. A prečo išli až sem? Prečo neostali v údolí, v blízkosti rieky? Na túto otázku možno dať iba hypotetickú odpoveď. Údolie okolo rieky Rimavy bolo úrodné a tiež jej komunikácie boli už v praveku dosť frekventované, čo prinášalo možné výhody, ale aj potenciálne nebezpečenstvá. Podobne ako aj na inom nálezisku z doby popolnicových polí v Radzovciach. Tam sa tiež osadníci pravdepodobne z toho istého dôvodu neusídlili v blízkosti riečky Belina, ale išli od nej tri, štyri kilometre ďalej na východ, až pod horu Monosa. A je azda aj možné, že niektorí rozhľadení a skúsení jedinci už vtedy mali znalosti o meteorologickom jave zvanom inverzia. Tá sa prejavuje aj v súčasnosti. V niektorých rokoch sú na jar v údolí Rimavy silné mrazy, kde všetko zamrzne, zatiaľ čo v Kyjaticiach je teplota nad bodom mrazu a dozrievajú tam vlašské orechy. Nepochybne tomu tak bolo aj v dobe bronzovej.

Evidentné doklady existencie osady prvých osadníkov sa v blízkosti pohrebiska zistili. Zisťovacia sondáž asi 300 metrov severne od okraja pohrebiska zachytila keramiku a zlomok bronzovej sekery zjavne z obdobia pilinskej kultúry. Podobné keramické artefakty sa našli povrchovým prieskumom aj západne od pohrebiska, v blízkosti potôčika Papča. Vo vznikajúcej osade sa nielen rodili deti, ale ľudia aj zomierali. Bolo treba určiť priestor, kde bude pohrebisko ležať. Určenie konkrétneho miesta pre pohrebisko bolo z hľadiska rituálneho určite dôležitejšie, ako vybratie plochy pre sídlisko. Sídliská sa v dobe popolnicových polí spravidla posúvali v malom okruhu sídliskovej aglomerácie, ale pohrebiská zotrvali na jednom mieste celé stáročia. Výsledky iných archeologických výskumov z doby bronzovej dokazujú, že pohrebiská neboli príliš vzdialené od sídliskových areálov a že boli zakladané na svahoch orientovaných spravidla na východ alebo na juh. Pokiaľ sa budovali v rovinnom teréne, tak bola snaha, aby voda oddeľovala svet mŕtvych od sveta živých.

Založenie pohrebiska a uloženie prvých hrobov do zeme bolo nepochybne späté s celým radom rituálov, z ktorých prakticky všetky sú dnes už nepoznateľné. O niektorých však na základe analógií môžeme aspoň v hypotetickej rovine uvažovať. Už od mladšej doby kamennej (6500–4300 pred n. l.) sa na sídliskách stretávame so zaujímavým fenoménom. Sú to tzv. základové, respektíve stavebné obety. Dávali sa spravidla pod základy domov, pod vstupy do domov a mali variabilnú formu. Od ľudských obetí až po obety materiálne, vo forme častí zvierat alebo artefaktov z rôznych surovín. Ak sa taká vážnosť prikladala obyčajným sídliskovým objektom, tak o to väčšia pozornosť sa musela venovať novozakladanému pohrebisku.

Následnú úvahu sme sem zaradili v súvislosti s objavom bronzových predmetov pravdepodobne pochádzajúcich z malého rozoraného depotu na ploche žiarového pohrebiska. Predmety sa našli blízko seba v horných vrstvách pôdy. Bol to variant sekery s pravouhlým schodíkom typu Veľký Blh, sekera s tuľajkou, dláto s tuľajkou, zlomok kosáka, zlomky dýky a noža, náramok (tab. XI: 2). Tieto predmety ležali blízko seba a všetky sa našli počas výskumu v roku 1983. Väčšina z nich je datovaná do mladšej doby bronzovej, do stupňa BD, čo korešponduje aj s datovaním najstarších hrobov na pohrebisku.

Hromadné nálezy bronzových predmetov z doby popolnicových polí sú buď rituálne, sakrálné (posvätné) alebo profánne (svetské). Sakrálné boli tezaurované ako obeta bohom. Pokiaľ poznáme ich názovové okolnosti a súvislosti, tak sa spravidla nachádzajú v blízkosti vrcholov kopcov, dominantných skál, v jaskyniach a vo vodnom prostredí (riečne brody, studne, pramene, mokrade). Profánne depoty bývajú väčšinou na súvekých sídliskách. Interpretujú sa ako majetok jedinca, rodiny, rodu, prípadne ako sklady suroviny, či signujú dávne obchodné trasy. Hromadné nálezy bronzových predmetov z pohrebísk datovaných do staršej a do počiatku strednej doby bronzovej síce zo strednej Európy existujú, ale z doby popolnicových polí ani na Slovensku, ani v susedných oblastiach nie sú, alebo sa našli iba sporadicky. Veľmi vzácne sa objavili na mohylníkoch mohylových kultúr v južných Čechách a v Bavorsku, ba i v násypoch mohýl z mladšej a neskorej doby bronzovej z tejto oblasti, ale nikdy nie na plochých pohrebiskách (za láskavú informáciu ďakujeme doc. Ondřejovi Chvojkoví z Českých Budějovic). Bronzové depoty, predbežne podobne interpretované, sa našli aj na kostrovom pohrebisku v Spišskom Podhradí. Tie sú však ešte z konca staršej doby bronzovej a s riešením našej problematiky súvisia iba okrajovo.

Do úplne inej kategórie patria novodefinované tzv. *hrobové depoty*. Tie síce majú charakter depotu, ale pokiaľ dobre poznáme nálezovú situáciu, tak súčasne je nespochybniteľná ich spolupatričnosť k hrobovému nálezovému celku. Do tejto kategórie predpokladaný hromadný nález bronzových predmetov z Kyjatíc určite nepatrí. Aj keď sú niektoré žiarové pohrebiská preskúmané celé, alebo skoro celé, tak archeologický výskum sa už spravidla nezamerá na skúmanie najbližšieho okolia pohrebiska. Preto takmer absentujú stopy po kremačných hraniciach a tiež po jednoduchých stavebných objektoch, ktoré museli pri pohrebisku existovať, avšak ich nepoznáme. V súčasnosti teda vieme, že sa na žiarovom pohrebisku v Kyjaticiach našiel rozoraný depot bronzových predmetov z počiatku mladšej doby bronzovej, ktorý azda možno interpretovať ako depot sakrálny, súvisiaci so začiatkom pochovávaní na tejto lokalite. Okrem týchto bronzových predmetov sa v roku 1985 nad pohrebiskom v polohe „Pod vodárňou“ našiel v zisťovacej sonde zlomok ostria bronzovej sekery (obr. 32: 3), ktorý sa typologicky nedá zaradiť. Avšak podľa patiny, ktorá sa odlišuje od patiny bronzových predmetov z predpokladaného depotu, je celkom jasné, že k tomuto depotu nepatrí.

Samotné pohrebisko bolo situované pod kužeľovitým kopcom zvaným *Háj*, niekedy aj *Háje*. Práve ono toponymum *Háj* je príznačné pomenovanie. V Gemeri a Malohonte existujú desiatky žiarových pohrebísk z obdobia popolnicových polí. Polohy niekoľkých, v ktorých ležia, sa nazývajú *Háj*, *Háje*, *Pod hájom* a pod.

Prečo je tomu tak? Stručný etymologický slovník slovenčiny hovorí, že *háj* sa už od 11. stor. chápe ako udržiavaný lesík s pôvodným významom „chránený les“, kam nemožno vstupovať. Dokonca aj v súčasnosti sa časti cintorínov, kde sú uložené ostatky ľudí, ktorí sa nechali spopolniť, označujú ako *urnový háj*. Je pravdepodobné, že v dobe, kedy slovanské etnikum osídľovalo juh stredného Slovenska, pomenúvalo rozličné miesta, polohy, vrchy, či vodstvo, alebo prijímalo ich staršie názvy a pociťovalo, že niektoré z nich sú tak nejakým zvláštne. Polohy aspoň niektorých pravekých žiarových pohrebísk ešte po viac ako 1000 rokoch si uchovávali svoj *genius loci* a prví Slovania, ktorí sem prišli, ešte cítili, že dané miesto je voľacím mimoriadne, zvláštne, odlišuje sa od svojho okolia a zachovalo si nejakú ťažko definovateľnú posvätnosť. Možno je to tak, možno inak, ale každopádne je to zaujímavé.

Pokiaľ máme relevantné informácie, tak väčšina žiarových pohrebísk z obdobia popolnicových polí na juhu stredného Slovenska, ako už bolo uvedené, sa nachádza

na miestach, ktoré majú miestny názov odvodený od obecného podstatného mena *háj*. Je tomu tak napríklad v okresoch Revúca či Rimavská Sobota, a to v obciach Dražice, Gemer, Revúca, Rimavská Baňa-Príboj, Šivetice, Španie Pole, Vyšná Pokoradz a v mnohých iných.

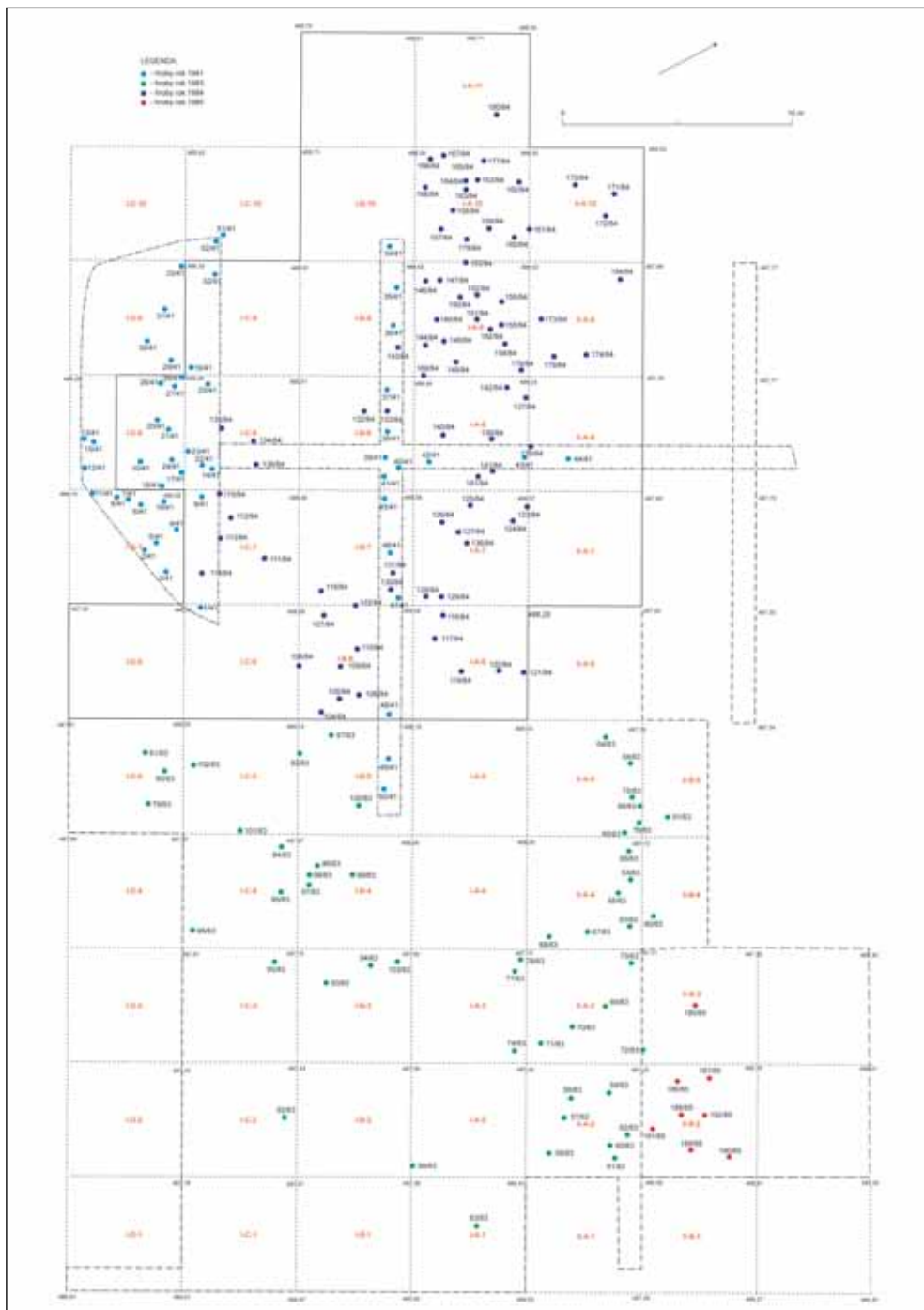
Slovenský básnik a spisovateľ *Samuel Tomášik* už pred takmer 150 rokmi, v roku 1872 podal svoju romantickú, laickú predstavu o charaktere osídlenia v dobe bronzovej na juhu stredného Slovenska. Píše aj o pravekých hradiskách, ktoré nazýva hrady a o pohrebiskách. Citujeme: „*Pri týchto hradoch bývaly obyčajne háje, predkom naším posvätné; boli to lesy na východ ležiace, v ktorých pálili mrtvé telá, a ich popol soberúc do hlinených nádob, tak rečených popolnic, vkladali do zeme. I tieto popolnice sa posiaľ ešte vykopávajú a vyorávajú zo zeme, a často sa vedľa nich nachodia i zbroje, ozdoby a šperky rytierske, alebo peniažky tak rečené barbarské, t. j., ktoré neboly ani grécke ani rimanské*“. Ťažko pochopiť, čo mal *Tomášik* na mysli, keď hovoril „*boli to lesy na východ ležiace*“. Azda svahy orientované na východ, čo potvrdzujú aj niektoré skúmané pohrebiská pilinskej a kyjatickej kultúry, ktoré sa našli na svahoch skutočne orientovaných na východ, respektíve na juhovýchod – Cinoňa, Kyjatice, Radzovce a iné. To, čo *Samuel Tomášik* spomína ako „*peniažky tak rečené barbarské*“, by mohlo ísť o mince z hrobov na birituálnych, prípadne žiarových keltských pohrebiskách, ktoré sa v tej oblasti tiež nachádzajú, napríklad Vyšná Pokoradz.

Aj jazykovedné a etnografické vysvetlenie slova „*háj*“ určitým spôsobom podporujú to, čo chceme povedať a zopakovať. Totiž, že toto slovo predstavuje nejaký kultivovaný, upravený les. A preto sa domnievame, že v čase príchodu najstarších Slovanov na Slovensko a predovšetkým do Gemera, Malohontu a Novohradu si posvätné okrsky našich anonymných predchodcov z doby popolnicových polí ešte zachovali svoj zvláštny duch, svoj *genius loci*.

3.1 História archeologického výskumu

Na základe relevantných a spoľahlivých informácií, že sa na poliach v katastri obce Kyjatice rozorávajú žiarové hroby z doby bronzovej, docestoval vlakom z Bratislavy a navštívil túto obec na jar roku 1941 *Vojtech Budinský-Krička*. Udanú polohu si prezrel, usúdil, že je to významné pohrebisko z obdobia popolnicových polí, a že je potrebné bezodkladne začať záchranný archeologický výskum, pretože každoročná orba a následné čistenie polí od kameňov stále viac a viac porušujú hroby. Výskum trval, ako už bolo uvedené, od pondelka 15. septembra 1941 do stredy 23. septembra 1941, teda iba deväť pracovných dní. A ako vyplýva z evidencie zachovanej dochádzkovej listiny, ktorú si starostlivo a pedantsky profesor *Budinský* viedol, bolo to celkovo 450 pracovných hodín.

V roku 1941 sa preskúmala iba menšia časť tohto pohrebiska (tab. I; II). Na pozemku *Ondreja Voliara* sa na ploche 90 m² našlo 35 hrobov a na susednom pozemku *Jána Petráša* ďalších 17 hrobov. Spolu teda 52 žiarových hrobov. *Vojtech Budinský-Krička* chcel vo výskume pokračovať aj v nasledujúcom roku. Žiaľ, iné dôležité pracovné a organizačné povinnosti mu to už neumožnili. Stojí za povšimnutie, že v roku 1943 venoval jednu malú amforu z Kyjatíc, nepochybne urnu, do zbierok Slovenského národného múzea v Bratislave, významný numizmatik a historik *Vojtěch Ondrouh*, profesor na UK v Bratislave. Ten pravdepodobne Kyjatice navštívil v čase výskumu a nádobu dostal od niekoho do daru. Ako sa však k tejto nádobe konkrétne dostal, sa už nedozvieme. V súčasnosti je tento artefakt v depozitári Archeologického múzea Slovenského národného múzea v Bratislave uložený pod číslom 6185.

Obr. 5. Plán pohrebiska. Z podkladov Vojtecha Budinského-Kričku a Václava Furmánka vyhotovila Mária Kunová.

Ešte počas systematického archeologického výskumu žiarového pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach oslovil Vojtech Budinský-Krička Václava Furmánka a spýtal sa ho, či by mohol výskum žiarového pohrebiska v Kyjaticiach dokončiť. Oslovený súhlasil a tak na jar roku 1974 obaja Kyjatice navštívili a lokalitu si pozreli. Konštatovali, že pokračovanie výskumu je nielen možné, ale aj nutné. Ale ani Václav Furmánek nemohol pre iné výskumy, iné odborné a organizačné povinnosti začať výskum okamžite. Na jeho realizáciu došlo až v roku 1983. Trval tri, relatívne dlhé výskumné sezóny. Každý rok boli výskumníci takmer tri mesiace v Kyjaticiach. Roku 1983 výskum prebiehal od utorka 21. júna do piatku 2. septembra, čiže 51 pracovných dní. V roku 1984 od stredy 13. júna do stredy 29. augusta, čiže 57 pracovných dní a v roku 1985 od pondelka 3. júna do utorka 20. augusta, čiže 55 pracovných dní.

Veľkou pomocou boli študenti z gymnázia v Banskej Bystrici, ktorí boli z času na čas kontrolovaní pedagógmi tohto gymnázia. Študenti pracovali na výskume v počte od 15 do 20 brigádnikov po dobu 4–5 týždňov v rokoch 1983 až 1985. Vedenie JRD Partizán v Kraskove im vo svojej ubytovni poskytlo bezplatné ubytovanie, stravu za režijnú cenu a každodenný dovoz družstevným autobusom z Kraskova do Kyjatíc a späť. Bola to veľká a nezištná pomoc. Študenti, vzhľadom k svojmu veku a fyzickým schopnostiam, pracovali príkladne a v každej sezóne dokonca odpracovali jednu sobotu navyše.

Azda pri tejto príležitosti je vhodné poznamenať, že každá výskumná sezóna sa končila návštevou reprezentatívnej odbornej komisie vedeckých pracovníkov z Archeologického ústavu SAV (tab. I: 2; V: 2). Na nej sa zúčastňovali vtedajšie najvýznamnejšie osobnosti slovenskej archeológie – prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc.; akademik prof. PhDr. Bohuslav Chropovský, DrSc.; doc. PhDr. Anton Točík, DrSc.; člen korešpondent SAV a ČSAV, prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc., ale aj ďalší bádatelia, ktorí neskôr predstavovali a ešte stále predstavujú vrchol historických vied na Slovensku: PhDr. Eva Kolníková, DrSc.; prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.; PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc.; PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. a ďalší. Okrem nich sa na komisiách pravidelne zúčastňoval riaditeľ Oblastného strediska SÚPSOP v Lučenci PhDr. Gabriel Krúdy, archeológ Gemerského múzea v Rimavskej Sobote PhDr. István Kovács, vedúci pracovníci miestnych kultúrnych ustanovizní a významní predstavitelia štátnej, politickej a hospodárskej správy tohto regiónu. Aký je to kontrast so súčasnosťou!

Počas celého výskumu sa jeho výsledkom venovala zaslúžená publicita v rôznych slovenských a československých masmédiách. Dokonca v pondelok 27. augusta 1984 tu nakrúcala Slovenská televízia Bratislava dokumentárny film, ktorý režijne pripravil a moderoval nezabudnuteľný, vynikajúci popularizátor archeológie a histórie na Slovensku PhDr. Pavel Dvořák.

Spolu sa teda pod egidou Archeologického ústavu SAV skúmalo viac ako 160 pracovných dní a celkový pobyt výskumníkov v Kyjaticiach predstavoval dobu viac ako 34 týždňov. Aké je to neporovnateľné s deviatimi dňami, ktoré Vojtech Budinský-Krička strávil v Kyjaticiach v roku 1941. Vtedy za jeden pracovný deň vykopal, zachránil a zdokumentoval v priemere takmer šesť hrobov. Naproti tomu Václav Furmánek za jeden pracovný deň preskúmal a zdokumentoval zhruba jeden žiarový hrob. Aký je to nepomer!? Čím to bolo spôsobené? V prvom rade to bolo zapríčinené výskumnými a dokumentačnými metódami v 40. a v 80. rokoch 20. storočia. Terénni robotníci v 40. rokoch určite nemali Zákoníkom práce stanovený 40 hodinový pracovný týždeň. Vtedy sa robilo „od nevidíš do nevidíš“. Nezanedbateľná je tiež skutočnosť, že profesor Budinský mal k dispozícii dospelých, manuálne zručných, pracovitých, vytrvalých a húževnatých dedinských robotníkov (chlapov), ktorí si robotu za mzdu, a ešte k tomu v blízkosti bydliska, vážili.

Na výskume v rokoch 1983–1985 pracovali mestskí stredoškolskí študenti (väčšinou študentky), ktorí mohli odpracovať iba šesť hodín denne. Pochopiteľne, ich vytrvalosť, sila a manuálna zručnosť bola neporovnateľná s výkonmi staršej generácie, navyknutej na tvrdú manuálnu prácu. Ale aj tak im patrí naša vďaka. Bez ich pomoci by sa celé pohrebisko ťažko preskúmalo.

Prvou úlohou moderného systematického archeologického výskumu v 80. rokoch 20. stor. bola presná lokalizácia plochy, ktorá sa preskúmala pred viac ako 40 rokmi a bolo na nej nájdených 52 žiarových hrobov (obr. 5). Ich archeologický a antropologický materiál sa postupne odovzdával do depozitára Slovenského národného múzea v Martine. Prvá časť sa odovzdala už v roku 1941. Niektorý archeologický materiál a všetok antropologický materiál sa napokon previezol do depozitára Archeologického ústavu SAV v Nitre. Malá časť nálezov je deponovaná aj v Archeologickom múzeu SNM v Bratislave.

Budinského precízny plán skúmanej časti pohrebiska vychádzal zo vtedajšej siete poľných ciest a z označení parciel súkromných vlastníkov pôdy. V priebehu moderného výskumu sa pôvodný miestopisný plán konfrontoval s novou terénnou situáciou. Plocha preskúmaná v roku 1941 sa bez problémov identifikovala a zakomponovala do celkového plánu výskumu, podobne ako aj jednotlivé hroby.

V roku 1983 sa preskúmala plocha 600 m². Táto prvá sezóna trvala od pondelka 21. júna do piatku 2. septembra. Čiže sezóna trvala viac ako dva mesiace. Na skúmanej ploche sa objavilo a preskúmalo 51 žiarových hrobov a niekoľko sídliskových objektov. Prevažná časť preskúmaných hrobov patrila kyjatickej kultúre, ale objavili sa aj hroby z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu a ojedinele aj hroby pilinskej kultúry. Okrem urnových hrobov sa našli aj dva jamkové hroby, ktorých kultúrne zaradenie pochopiteľne nebolo možné.

Sezóna v roku 1984 trvala od stredy 13. júna do stredy 29. augusta. Preskúmala sa plocha 550 m² a na nej bolo ďalších 81 žiarových hrobov, datovaných od pilinskej kultúry cez prechodný pilinsko-kyjatický horizont až po kyjatickú kultúru. V porovnaní s predchádzajúcou sezónou bola keramika v hrobch v podstatne lepšom stave ako v sezóne 1983.

Posledná výskumná sezóna v roku 1985 prebiehala od pondelka 3. júna do utorka 20. augusta. Preskúmaný bol juhovýchodný okraj pohrebiska, na ktorom sa našlo iba osem hrobov datovaných do kyjatickej kultúry. Tým bolo pohrebisko preskúmané bezo zvyšku. Bolo na ňom 192 žiarových hrobov datovaných od konca pilinskej kultúry až po zánik kultúry kyjatickej (obr. 33). Okrem hrobových celkov sa skúmala časť sídliska zisteného povrchovým prieskumom. Rozprestieralo sa severovýchodne nad pohrebiskom v polohe nazvanej *Pod vodárňou*. V zisťovacej sonde sa objavila keramika pilinskej kultúry a preskúmala sa jeden sídliskový objekt kyjatickej kultúry.

Záverom poslednej výskumnej sezóny sa na východnom okraji preskúmaného žiarového pohrebiska začal pripravovať a napokon sa aj vybudoval malý archeologický pamätník, oprávnené venovaný eponymnej lokalite, jednej európsky významnej archeologickej kultúre civilizácie popolnicových polí.

3.2 Archeologická kultúra

Jednotlivé archeologické náleziská a nálezy vytvárajú časovo a geograficky ohraničené oikumeny so špecifickými prejavmi v materiálnej a duchovnej sfére. Tieto entity sa v archeologickej vede označujú termínom *kultúra*. Pojem kultúra predstavuje základné časopriestorové označenie v archeologickej kultúrnohistorickej paradigme. V hierarchii časopriestorových pojmov je termín kultúra nadradený pojmom typ a skupina. Vyššiu

úroveň tejto archeologickej terminológie predstavujú pojmy kultúrny okruh (komplex) a civilizácia.

V konkrétnom prípade Kyjatíc je hierarchia pojmov následná. Ešte pred definovaním kyjatickej kultúry použil akademik Jan Filip, dlhoročný riaditeľ Archeologického ústavu ČSAV v Prahe a popredný európsky znalec problematiky popolnicových polí, pre tento komplex pamiatok termín *kyjatický typ*, ktorý bol identický s termínom *podrečanský typ*. Ten bol vytvorený na základe archeologického materiálu a terénnych situácií z podobného objaveného, čiastočne preskúmaného žiarového pohrebiska v Podrečanoch (okr. Lučenec), vzdialeného od Kyjatíc necelých 30 km vzdušnou čiarou. Pravda, termín *podrečanský typ* sa neujal a upadol do zabudnutia. Ešte pred vytvorením pojmu kyjatická kultúra používali niektorí bádatelia aj pojem kyjatická skupina. Nakoniec sa usúdilo, že táto kultúrnohistorická entita napĺňa všetky kritériá, aby sme mohli zodpovedne hovoriť o archeologickej kultúre zvanéj kyjatická.

A tak kyjatická kultúra patrí spolu s pilinskou kultúrou, kultúrou Suciú de Sus a gávskou kultúrou do kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí a do civilizácie popolnicových polí, ktorých nositelia postupne osídľovali strednú Európu od druhej polovice druhého tisícročia pred naším letopočtom a žili v tomto priestore ešte dve až tri storočia prvého tisícročia pred naším letopočtom.

3.3 Charakter pohrebiska

Žiarové pohrebiská kultúr popolnicových polí boli spravidla veľmi rozsiahle. Na Slovensku sa doteraz najväčší počet žiarových hrobov preskúmal na pohrebisku lužickej kultúry na lokalite Trenčín-Biskupice. Bolo to takmer 2300 hrobov, ktoré sa zachraňovali v rokoch 2002–2008. Boli datované medzi roky 1200 pred n. l. až do polovice 8. stor. pred n. l. Z ich osteologického materiálu sa robili aj antropologické analýzy. Doteraz však bol analyzovaný antropologický materiál iba zo 481 žiarových hrobov, v ktorých bolo hodnotených 451 jedincov. Aj keď je to úctyhodný počet, tak to predstavuje približne iba jednu pätinu všetkých objavených hrobov. Z tejto neúplnej vzorky sa vypočítalo, že 33,7 % jedincov sa nedožilo 14 rokov života. Ak sa podarí úspešne dokončiť antropologickú analýzu celého súboru, bude to mať zásadný význam nielen pre demografiu lužickej kultúry, ale i pre demografiu celej stredoeurópskej civilizácie popolnicových polí.

A tak najväčší počet preskúmaných a zároveň antropologicky analyzovaných žiarových hrobov na Slovensku pochádza z pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach (okr. Lučenec). Tam sa za osem výskumných sezón kompletne preskúmalo pohrebisko a na ňom 1334 žiarových hrobov. Keďže iba malá, okrajová časť tejto nekropoly bola zničená, odhaduje sa, že tu mohlo byť pochovaných až 2000 jedincov. Radzovce však neboli na Slovensku najväčším žiarovým pohrebiskom z obdobia popolnicových polí. Hoci sa na pohrebisku v Tornali (predtým Šafárikovo) v okrese Revúca preskúmalo v troch sezónach iba 226 hrobov, z ktorých sa po antropologickej stránke dalo klasifikovať len 219 jedincov, je toto pohrebisko na Slovensku naozaj najväčšie. Reálne sa totiž na základe známej rozlohy pohrebiska a hustoty hrobov v preskúmaných sondách predpokladá, že na ňom mohlo byť uložených až 10 000 žiarových hrobov. Ťažko však rozhodnúť, či na tomto obrovskom pohrebisku pochovávali obyvatelia iba jednej osady, alebo viacerých osád. Treba si však uvedomiť, že v blízkosti Tornale, na náprotivnom brehu rieky Slaná leží obec Gemer, známa okrem iného nálezmi ôsmich depotov bronzových predmetov a jedného pokladu zlatých artefaktov.

Kremácia zosnulých sa uskutočňovala na pohrebných hraniciach postavených spravidla z tvrdého dreva. Technológia spaľovania bola spočiatku nie celkom dokonale zvládnutá, ale postupne sa zlepšovala. Možno to dokumentovať porovnaním nedostatočne spálených kostí na začiatku existencie popolnicových polí, teda na začiatku žiarového pohrebného rítu v strednej dobe bronzovej, s dokonale, až do kriedovej štruktúry spálenými kosťami z mladšej a predovšetkým z neskej doby bronzovej.

Spálené ľudské kosti, keramické nádoby, bronzové predmety a artefakty z iných materiálov, ktoré mal zosnulý na sebe, prípadne pri sebe, aj ďalšie milodary sa ukladali spravidla do urien, niekedy iba na dno hrobovej jamy. Variabilita žiarových hrobov, ako si ešte podrobnejšie ukážeme, bola veľká. Najjednoduchším typom boli hroby jamkové, kde spálené kosti, prípadne aj drobné milodary boli uložené prosto do jamky. Prevalu však mali hroby urnové, v ktorých spálené kosti a tiež iné predmety boli vložené do urny – popolnice. Neskôr, spravidla až v neskej dobe bronzovej, bývali kremačné zvyšky rozsypané okolo nádob na dne hrobovej jamy. Počty nádob v kyjatických hroboch boli rôzne. Od jednej nádoby až po pätnásť keramických milodarov – hroby 24/41 (obr. 14: 4), 123/84 (obr. 10: 2), 145/84 (obr. 11: 1), 174/84 (obr. 11: 2) a ďalšie. Vo všetkých hroboch na pohrebisku v Kyjaticiach bolo spolu nájdených okolo 750 keramických tvarov. V priemere to boli takmer štyri nádoby v jednom hrobe. Ďalšie desiatky nádob sa našli v črepoch, či už na povrchu plochy pohrebiska, alebo v sondách. Tieto čísla umožňujú urobiť si reálnu predstavu o produkcii hrnčiarstva, ktorá zabezpečovala potreby rituálnych zvyklostí.

Každá smrť v komunite, ktorá praktizovala kremáciu, bola nielen smutnou skutočnosťou, ale aj materiálne a časovo náročným dielom. Musela byť pripravená dostatočná zásoba suchého a dobre výhrevného dreva na stavbu pohrebnej hranice. Bolo treba vykopáť hrobovú jamu, ktorej veľkosť závisela od plánovanej hrobovej konštrukcie a výbavy hrobu, určite závislej predovšetkým od spoločenského statusu zomrelého, sústrediť a čiastočne opracovať vhodné kamene na hrobovú konštrukciu atď.

Najjednoduchšie a tiež najčastejšie boli hroby, v ktorých urna bola prekrytá miskou obrátenou hore dnom, prípadne vedľa urny stála malá šálka. V niektorých hroboch kyjatickej kultúry bol počet nádob väčší, často i viac ako desať nádob. V ojedinelých prípadoch sa našli hroby kenotafické (symbolické). Do niektorých z nich evidentne spálené kostrové zvyšky neboli uložené. Interpretácia tohto javu je mnohoraká a dokonca môže byť aj dokladom určitého napodobňovania starogréckych povestí a mýtov – osudy hrdinného Iásona a jeho družiny v báji o Argonautoch.

To, čo si môžeme dovoliť napísať nie vo vedeckej, ale v populárno-vedeckej publikácii, súvisí s otázkami svetonázoru obyvateľstva civilizácie popolnicových polí. Všade a často sa píše o kultových a náboženských predstavách, o kulte, kultových miestach, kultových predmetoch, kultových symboloch, mýtoch, mytológii, základových (stavebných) obeťach, rituáloch, sakrálnom deponovaní atď. K tejto problematike boli napísané desiatky vedecky dobre fundovaných kníh, stovky vynikajúcich článkov.

Na druhej strane ateistické interpretácie takmer úplne chýbajú. Je to pochopiteľné. Teistické entity sú pochopiteľné, zreteľné a rukolapné. Predovšetkým pri štúdiu a objasňovaní histórie doby bronzovej si oprávnené pomáhame analógiami z východného Stredomoria. Je to v materiálnej kultúre, staviteľstve, urbanizme, pohrebných rituáloch, tezaurácii artefaktov, kultových a náboženských predstavách a pod. Nikde sa však nestretávame s možnosťami preberania ateistických myšlienok starogréckych materialistických filozofov.

Pre túto knihu sú významné niektoré myšlienky starovekých, gréckych, rímskych mysliteľov a literátov, a to konkrétne Lucretia Cara a Publia Ovidia. Obaja, predovšet-

kým však Lucretius, boli stúpenci Epikurovej kritiky náboženstva (počiatok 3. stor. pred n. l.). Pravda, zárodky kritiky náboženských predstáv a ateistický svetonázor sa už objavujú v starogréckych literárnych dielach ešte pred 6. stor. pred n. l. Ale až od 6. stor. pred n. l. sa dá hovoriť o ateizme v súvislosti s filozofickou a vedeckou kritikou náboženských predstáv. Z hľadiska časového nie sme až tak príliš vzdialení od konca civilizácie popolnicových polí a tiež od konca pochovávaní na žiarovom pohrebisku v Kyjaticiach. Je teda aspoň trochu možné si predstaviť, že i v pravekej osade v Kyjaticiach žil nejaký heretik, ktorému bohovia, kult a náboženské prejavy boli úplne ľahostajné a cudzie. A to sa azda mohlo prejaviť aj v konkrétnych prejavoch pohrebneho ritu. Vieme, že tieto predstavy sú trocha nekonvenčné, kacírské, nedokázateľné, ale možnože to aj tak nejako naozaj bolo.

Na tomto mieste by sme si dovolili prezentovať ešte jeden taký, tiež možno subjektívny a čisto osobný postoj autorov k problematike terénneho archeologického výskumu pohrebísk a špeciálne žiarových pohrebísk. Ak jeden z autorov spomína na svoje počiatky skúmania žiarových pohrebísk z doby popolnicových polí na Slovensku, tak už je to viac ako 55 rokov. Prvé dva žiarové hroby preskúmal príležitostne vo Vršatskom Podhradí už v roku 1965. Od roku 1966 sa tejto problematike venuje systematicky a možno povedať na vysokej profesionálnej úrovni. Bolo to Šafárikovo (teraz Tornaľa) v rokoch 1966, 1968 a 1972. Na tejto, stavebnými prácami ohrozenej a nakoniec zlikvidovanej lokalite bolo preskúmaných viac ako 250 žiarových hrobov. Podľa hustoty hrobov v preskúmaných sondách a celkom dobre známej rozlohe pohrebiska sa predpokladá, že tu mohlo byť uložených až 10 000 hrobov. V rokoch 1969–1974 nasledovali Radzovce. Na tomto pohrebisku, čiastočne narušovanom orbou, sa preskúmalo 1334 hrobov. V rokoch 1983 až 1985 sa realizoval výskum pohrebiska v Kyjaticiach. To bolo tiež sústavne ničené orbou. Preskúmalo sa 192 hrobov. Doteraz posledné žiarové pohrebisko sa skúmalo v rokoch 2007 až 2014 na „zelenej lúke“ v katastri obce Cinobaňa. Vtedy sa odkrylo 314 žiarových hrobov. Spolu to teda bolo takmer 2100 hrobov. Má byť na to Václav Furmánek hrdý, alebo si má spytovať svedomie?

Keďže obaja autori majú už od útleho detstva vyhranený svetonázor, nerobilo im všestranné skúmanie hrobov žiadne morálne, či etické problémy. Snažili sa z terénnych pozorovaní a z obsahu hrobových celkov zistiť maximálne množstvo informácií o typológii materiálnej kultúry, o dávných technológiách, chronológii, chorológii, demografii dávnych civilizácií, o vtedajšej spoločnosti atď. Dnes v podstate vo všeobecnosti o týchto pohrebiskách vieme, na rozdiel od sídliskových štruktúr, prakticky všetko. Žiaľ, máme naozaj málo informácií o sídliskách, hradiskách, komunikačných trasách a podobne.

V súčasnosti, keď vidíme, ako síce „vedecky odborne“, ale deštruktívne(!) skúmame napríklad veľký, bohatý žiarový hrob pod kamenným príkrovom a pod ním situovanú starostlivo a perfektne osadenú kamennú skrinku a v nej remeselne a esteticky dokonale vyrobené nádoby, prípadne iné artefakty, tak sa sami seba pýtame, prečo tak brutálne ničíme to krásne s pietou vybudované dielo. Ľudia (boli to Európania, boli to naši predkovia!), keď prišli na určité miesto, založili osadu a neskôr, celkom zákonite hľadali miesto večného odpočinku pre svojich zosnulých. Na základe kultového kánonu, skúseností predkov a iných, dnes už neznámych príčin, určili podľa vtedajších predstáv, rituálnych pravidiel a zákonitostí plochu, na ktorej sa bude pochovávať. Určite to musela byť veľká a smutná oslava, keď vykopali, následne vybudovali hrobovú konštrukciu prvého hrobu a uložili tam spálené ostatky zosnulého.

A my (nielen na Slovensku, ale v celej Európe) po niekoľkých tisícročiach surovo vníkame do ich najintímnejšieho sveta a snažíme sa zistiť, kedy pohrebisko vzniklo, ako

dlho trvalo, prečo zaniklo a ďalšie, pre archeologickú vedu dôležité informácie. Často je to však iba násobenie toho, čo už dávno vieme. Nie, nie je to z našej strany rezignácia na terénny archeologický výskum a na jeho následnú interpretáciu. Ale tak ako doteraz by sa mali skúmať iba také lokality, ktoré sú buď najrôznejšou výstavbou, alebo poľnohospodárskymi aktivitami odsúdené na zánik. Pohrebiská neohrozené touto činnosťou, treba iba zaevidovať, ponechať bez povšimnutia a s ich výskumom počkať, ak sa v budúcnosti vypracujú nedeštruktívne metódy archeologického výskumu žiarových hrobov, ako aj iných podobných objektov.

Tieto slová vyslovil archeológ, ktorý polstoročie profiluje výskum popolnicových polí nielen na Slovensku, ale v strednej Európe vôbec. A to iste si myslí aj antropológ, ktorý desiatky rokov analyzuje ostatky z pravekých žiarových hrobov na Slovensku a v Česku. Obaja si to myslia nie z pozície idealistického či materialistického svetonázoru, ale z pozície elementárnej ľudskej etiky.

3.4 Pohrebný rítus

Ak sa pozrieme na kremáciu v histórii ľudstva ako na spôsob uloženia spálených zvyškov tela do hrobu, tak sa tento zvyk dostal na európske územie z Ázie, pravdepodobne z Indie. Tam je spopolňovanie dodnes jediný spôsob deštrukcie mŕtvych jedincov všetkých vrstiev indickej spoločnosti. Tento fenomén je možné pravdepodobne datovať do doby 3000 rokov pred naším letopočtom. Ako je uvedené v knihe *Vedďú* na Sri Lanke, tzv. *Svätá Rigveda* je oheň považovaný ako deštruktívny, všetko konzumujúci prvok, ale zároveň prvok očisťujúci všetko staré a nečisté, ktorý môže vyslobodzovať dušu z opotrebovaného a neživého tela a umožňovať jej, aby sa v dyme vzniesla do nebies. Tiež u iných dávnych civilizácií bola kremácia známa a často využívaná. Od 6.–5. stor. pred n. l. menujeme aspoň Mezopotámiiu, Perziu.

Postupne sa kremácia rozširuje ako pohrebný rítus do Starého Grécka a do Rímskej ríše, a to vo forme uloženia ostatkov do zeme či rozprášenía. Postupne, v 8. a 9. stor., sa stal tento pohrebný rítus prevažujúci zrejme v súvislosti so zvyšujúcou sa životnou úrovňou u majetnejších vrstiev spoločnosti. Ako uvádza Milan Dokládal, tak: *„Když bohatý Říman zemřel, bylo jeho tělo převzato pollinctorem (ohledávač mrtvol?), který je umyl a připravil pro spálení. Poté bylo na určitou dobu uloženo do rakve a vystaveno před dveřmi svého domu, aby se s ním příbuzní, známí a podaní mohli rozloučit. Do úst nebožtíka byla vložena mince jako odměna za převoz přes řeku Styx. Po několika dnech byla pak mrtvola převezena na Martovo pole, kde byla postavena hranice ze dřeva, na nichž byla pak ceremoniálně spálena.“*

Hromadné kremácie boli využívané aj pri niektorých mimoriadnych udalostiach (hladomory, epidémie moru, po bitkách, pri vyvražďovaní určitej skupiny ľudí), ktoré si vyžadovali hromadné spaľovanie mŕtvych, aby sa predišlo možným epidémiám. Neskôr, keď sa v Rímskej ríši kresťanstvo stalo právoplatným štátnym náboženstvom, boli kremácie zakázané a postupne sa tento zákaz rozšíril do celej kresťanskej Európy.

V polovici 19. stor. dochádza na európskom kontinente k návratu spaľovania zosnulých. Avšak dôvody tejto zmeny už nemajú rituálny kontext, ako to bolo v prehistorických a historických dobách. Je zaujímavé, že novodobé kremácie propagoval napríklad *Jacob Grimm* (jeden z bratov Grimmovcov). Ten sa snažil obhajovať kremačné obrady a vedecky zdôvodniť návrat ľudí k dávny spôsobom spaľovania zosnulých. Prvé krematórium v Európe bolo postavené v roku 1874 v nemeckom meste Gotha a o dva roky neskôr v talianskom Miláne.

Spalovanie sa dnes realizuje v moderných zariadeniach s využitím novodobých technológií (hygienické, priestorové aj finančné výhody). Každý jedinec má možnosť sám o sebe rozhodnúť, aký spôsob pohrebu si zvolí. V súčasnej dobe 82,9 % českej populácie volí spôsob spoloplenia v krematóriách. V Českej republike je 27 funkčných krematórií, na Slovensku ich je v súčasnosti 7. Napríklad v Prahe 95,0 % obyvateľov volí spoloplenie, ale na Morave iba 30,0 % a na Slovensku 50,0 %. Najviac obyvateľov využívajúcich pohrebný rítus kremácie je v Japonsku (takmer 100,0 %). Na európskom území je v tomto smere na prvom mieste Švajčiarsko (84,59 %) a po ňom nasleduje Dánsko (82,9 %). V USA sa kremácia praktizuje len u 41,0 % zomrelých. Je však vhodné pripomenúť pretrvávajúci negatívny postoj cirkvi ku kremáciám, ktorý sa v silne katolíckych krajinách prejavuje absenciou, či menšou početnosťou spaľovania zomrelých, napr. na Slovensku je kremácia súčasťou iba každého druhého pohrebu.

V mnohých európskych krajinách archeologické výskumy z obdobia praveku i stredoveku vykazujú pochovávanie zomrelých kremáciou ako prevažujúcu tak časovo, ako aj priestorovo a stávajú sa jediným a jedinečným zdrojom štúdia kostrových pozostatkov obyvateľstva konkrétneho času a priestoru. Antropologické posúdenie spálených ľudských zvyškov z archeologických lokalít je jednou z dôležitých možností ako rozpoznať historický vývoj v Európe. Ako už bolo uvedené, tak prechod z kostrového na žiarový pohrebný rítus predstavoval výraznú zmenu v chápaní života a smrti a stal sa najobecnejším znakom novej náboženskej a kultovej doktríny. So žiarovým spôsobom pochovávania sa v strednej Európe stretávame už v kultúrach zo záveru doby kamennej, avšak dominantný sa stáva až v dobe bronzovej, a to predovšetkým v období popolnicových polí. V tejto historickej epoche sa postupne stáva bežným spôsobom pochovávania v celej Karpatskej kotline. Predpokladá sa tiež, že veľký význam pre zovšeobecnenie tohto spôsobu pochovávania má i vznik a rozvoj metalurgie. V tej dobe pravdepodobne vzniká aj viera v existenciu nehmotnej duše, ktorá v procese kremácie a nadväzujúcich pohrebných obradov opúšťa hmotné telo a stáva sa nesmrteľnou. Prechod od kostrového rítu k žiarovému bol v tých archeologických kultúrach, ktoré mali kontinuálny vývoj postupný a plynulý. Žiarové hroby sa nachádzajú tiež medzi hrobmi kostrovými. Z rovnakého porovnávaného obdobia však neboli zistené žiadne rozdiely medzi výbavou žiarových a kostrových hrobov.

Prechod z kostrového pohrebného rítu na rítus žiarový predstavoval pre praveké spoločenstvá zásadnú svetonázorovú zmenu v chápaní ľudského života a smrti. Žiarový pohrebný rítus sa stal dominantným znakom novej kultovej a náboženskej doktríny. S týmto spôsobom pochovávania sa síce v strednej Európe stretávame už v archeologických kultúrach mladšej fázy starého neolitu (mladšia doba kamenná) a predovšetkým od stredného neolitu (4. tisícročie pred n. l.), dominantným sa však stal až v dobe bronzovej a hlavne potom, v období popolnicových polí.

Pôvod žiarového spôsobu pochovávania sa celkom oprávnene hľadá v Ázii, pripúšťa sa však aj možnosť existencie viacerých centier v euroázijskej oblasti. Z nich sa napokon tento svetonázorový, kultový a náboženský fenomén šírila do ďalších a ďalších oblastí. Za jedno z týchto centier sa považuje aj Karpatská kotlina. Tiež sa predpokladá, že veľký význam pre zovšeobecnenie tohto spôsobu pochovávania mal vznik a rozvoj metalurgie. Pravdepodobne v tej dobe tiež vzniká viera v existenciu nesmrteľnej a nehmotnej duše, ktorá v procese kremácie a ďalších pohrebných obradov opúšťa hmotné telo, opúšťa hrob a stáva sa nesmrteľnou. Prechod od kostrového pohrebného rítu v tých archeologických kultúrach, ktoré mali kontinuálny vývoj, prebiehal postupne a plynulo (napr. kultúra maďarovská a otomanská, mohylové kultúry, ale neskôr aj Kelti). Často sa žiarové hroby

bežne nachádzajú na jednom pohrebisku medzi hrobmi kostrovými a výbava oboch typov hrobov je prakticky totožná.

Hoci v staršej dobe bronzovej (2300–1500 pred n. l.) bol v strednej Európe dominantný kostrový spôsob pochovávaní, existovali na Slovensku dve archeologické kultúry, ktoré pochovávali výlučne žiarovo. Boli to kultúry hatvanská a severopanónska, ktoré na Slovensku boli integrálnou súčasťou ich rozšírenia v severnom a severozápadnom Maďarsku, respektíve v zadunajskej časti dnešného Maďarska. O týchto kultúrach sa však ešte nedá hovoriť ako o kultúrach popolnicových polí. Tie sú na Slovensku typické až od polovice druhého tisícročia pred n. l. Na Slovensku sa členia na tri kultúrne komplexy. Na juhozápade krajiny to bol kultúrny komplex stredodunajských popolnicových polí s kultúrami čakanskou, velatickou a podolskou. Hornatá časť severného a stredného Slovenska bola osídlená ľuďmi slovenskej vetvy lužickej kultúry, ktorá bola integrálnou súčasťou veľkého stredoeurópskeho lužického kultúrneho komplexu. Juh stredného Slovenska a východ krajiny osídlilo obyvateľstvo kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí s kultúrami pilinskou, Suciú de Sus, kyjatickou a gávskou.

3.5 Hrobové konštrukcie

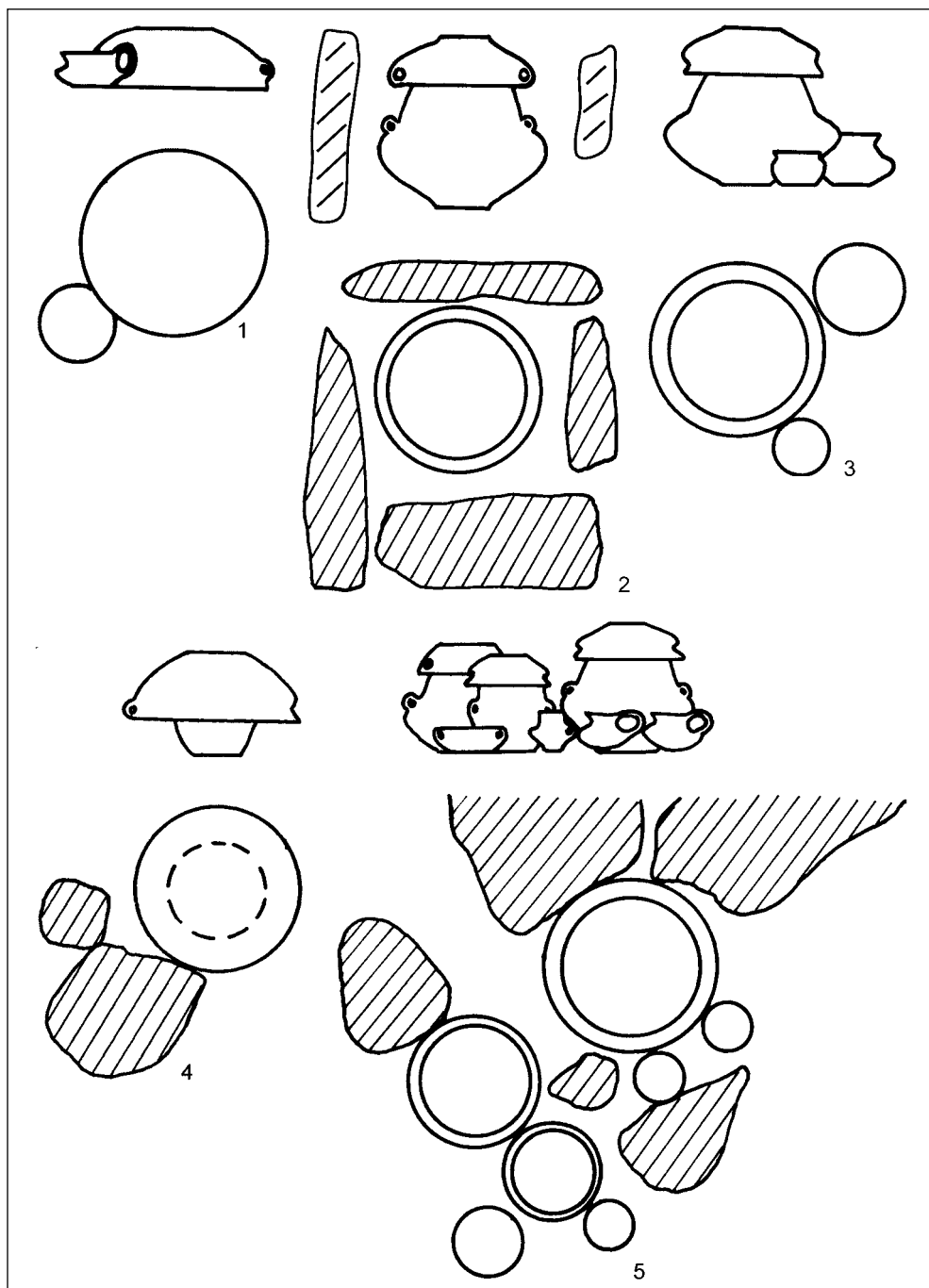
Hrobové konštrukcie boli na pohrebisku v Kyjaticiach značne variabilné. Veľa jednoduchých urnových hrobov bolo označených kameňom – malou stélou. Na pohrebiskách pilinskej kultúry sú najbežnejšie urnové hroby s popolnicou zakrytou miskou obrátenou hore dnom a vedľa stojacou šálkou. Pre kyjatickú kultúru boli zasa najtypickejšie skrinkové hroby, ale aj hroby s kameňmi naznačenou skrinkou a hroby s mohutným kamenným príkrovom. Bude preto vhodné prezentovať osobitne hroby pilinskej kultúry spolu s hrobmi z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu a až potom hroby kyjatickej kultúry.

Na pohrebisku patrilo jednoznačne pilinskej kultúre a prechodnému pilinsko-kyjatickému horizontu iba osem percent hrobov. Niekoľko ďalších, rovnako datovaných hrobov bolo zničených výkopmi jám pre mladšie hroby, pre hroby kyjatickej kultúry. Ich črepy sa našli na povrchu plochy pohrebiska alebo v sondách bez väzby na nejaký konkrétny hrob.

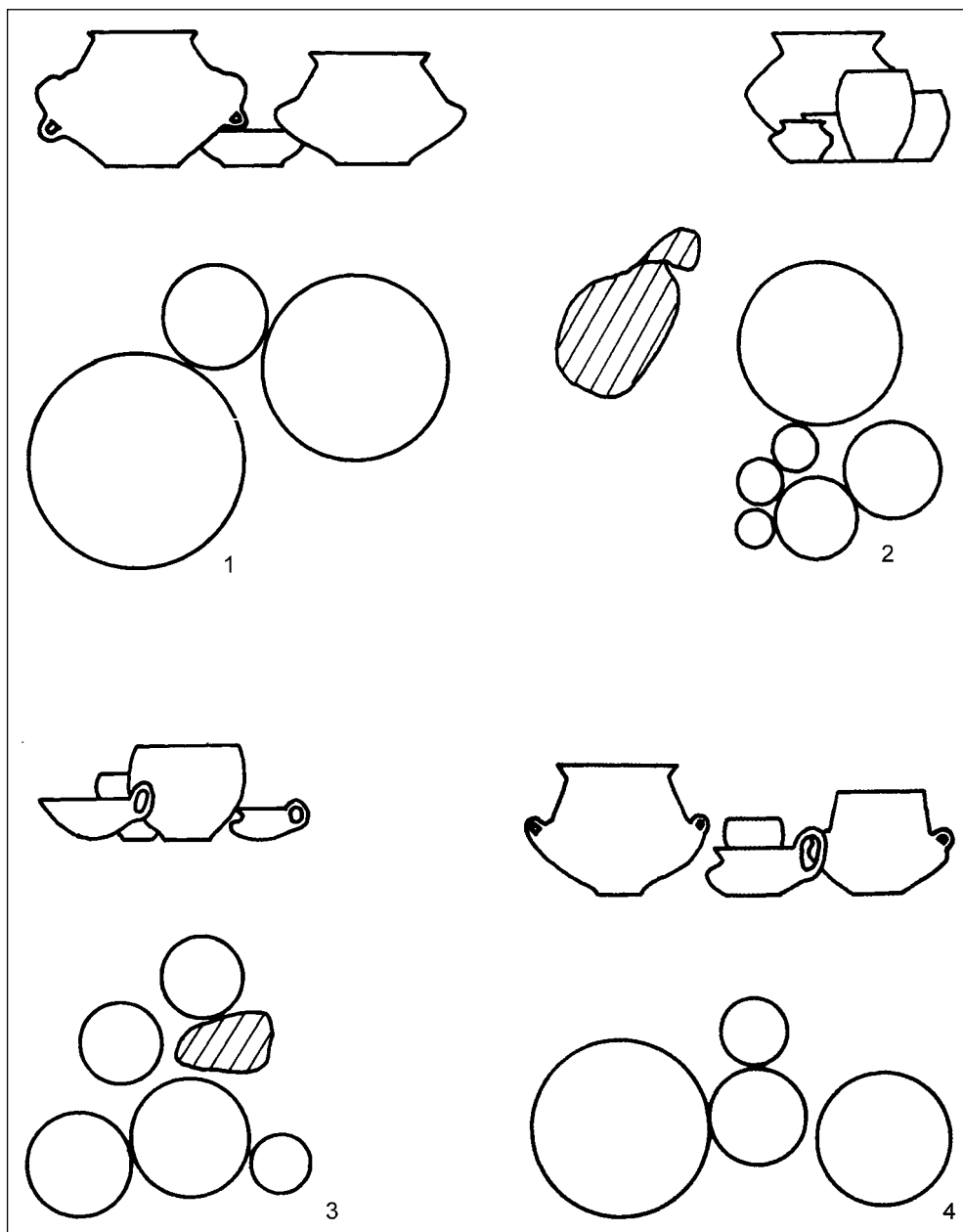
Predpokladáme, že na pohrebisku v Kyjaticiach existovali jamkové hroby pilinskej kultúry podobne, ako aj na iných pohrebiskách tejto kultúry. Na pohrebisku sa síce našlo sedem evidentne jamkových hrobov, ale pokiaľ neobsahovali aspoň nejaké kultúrne určiteľné artefakty, tak sa nedá konštatovať ich kultúrno-chronologická príslušnosť. Ak sa v týchto hroboch keramika našla, tak vždy patrila kyjatickej kultúre. Výnimku azda predstavuje jamkový hrob 179/84, ktorý obsahoval veľké množstvo nedostatočne spálených ľudských kostí. A to je významný prejav nedokonalnej kremácie v období pilinskej kultúry. Možno teda usudzovať, že jamkové hroby pilinskej kultúry na pohrebisku v Kyjaticiach mohli existovať.

3.5.1 Hrobové konštrukcie pilinskej kultúry a prechodného pilinsko-kyjatického horizontu (obr. 6)

Na všetkých pohrebiskách pilinskej kultúry tak na Slovensku, ako aj v Maďarsku, sa najčastejšie vyskytujú hroby, v ktorých je popolnica zakrytá miskou obrátenou hore dnom: hrob 140/84 (obr. 6: 4). Vedľa urny, niekedy stojacej na kameni, býva postavená jedna alebo dve malé nádoby: hrob 36/41 (obr. 6: 3). Pri týchto nádobách bývajú kamene a vo zvláštnych prípadoch aj kruh vybudovaný z kameňov (hrob 133/84). Unikátny typ

Obr. 6. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií pilsinskej kultúry a hrobov z prechodného pilsinsko-kyjatického horizontu: 1 – hrob 5/41; 2 – hrob 20/41; 3 – hrob 36/41; 4 – hrob 140/84 5 – hrob 87/83 (kapitola 3.5.1).

Obr. 7. Vybrané charakteristické typy hrobových konstrukcí kyjatickej kultúry s nezakrytou urnou a ďalšími nádobami: 1 – hrob 35/41; 2 – 78/83; 3 – 90/83; 4 – 147/84 (kapitola 3.5.2).

hrobu, ktorý bol neskôr bežný pri hroboch kyjatickej kultúry, predstavuje hrob 20/41. Tvorila ho malá kvadratická skrinka, vnútri ktorej stála amfora zakrytá miskou obrátenou hore dnom (obr. 6: 2) a problematický dvojhrob 125/84, datovaný do prechodného pilinsko-kyjatického horizontu. Podobný bol aj ďalší skrinkový hrob 22/41. Aj tieto hroby dokazujú, že skrinkové hroby, tak ako aj na iných pohrebiskách (Cinobaňa, Radzovce), sa už budovali v najmladšej fáze pilinskej kultúry. Ešte zaujímavejší je hrob 87/83, datovaný do prechodného pilinsko-kyjatického horizontu. Ten bol uložený pod kamenným príkrovom (obr. 6: 5). Ako urna bola vo väčšine prípadov použitá amfora. Len v hrobe 140/84 (obr. 6: 4) to bol džbánok a v hrobe 5/41 šálka. Tento hrob však bol úplne atypický. V ňom bola misa obrátená hore dnom zakrytá kameňom a vedľa stála šálka so spálenými kosťami a uhlíkmi (obr. 6: 1). Celkovo sa na eponymnej lokalite kyjatickej kultúry našlo šesťnásť hrobov pilinskej kultúry a hrobov z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu. To predstavuje 8,3 % zo všetkých objavených hrobov. To znamená, že toto pohrebisko vzniklo už v období záveru existencie pilinskej kultúry. Zároveň to dokazuje kontinuálny historický vývoj od pilinskej ku kyjatickej kultúre.

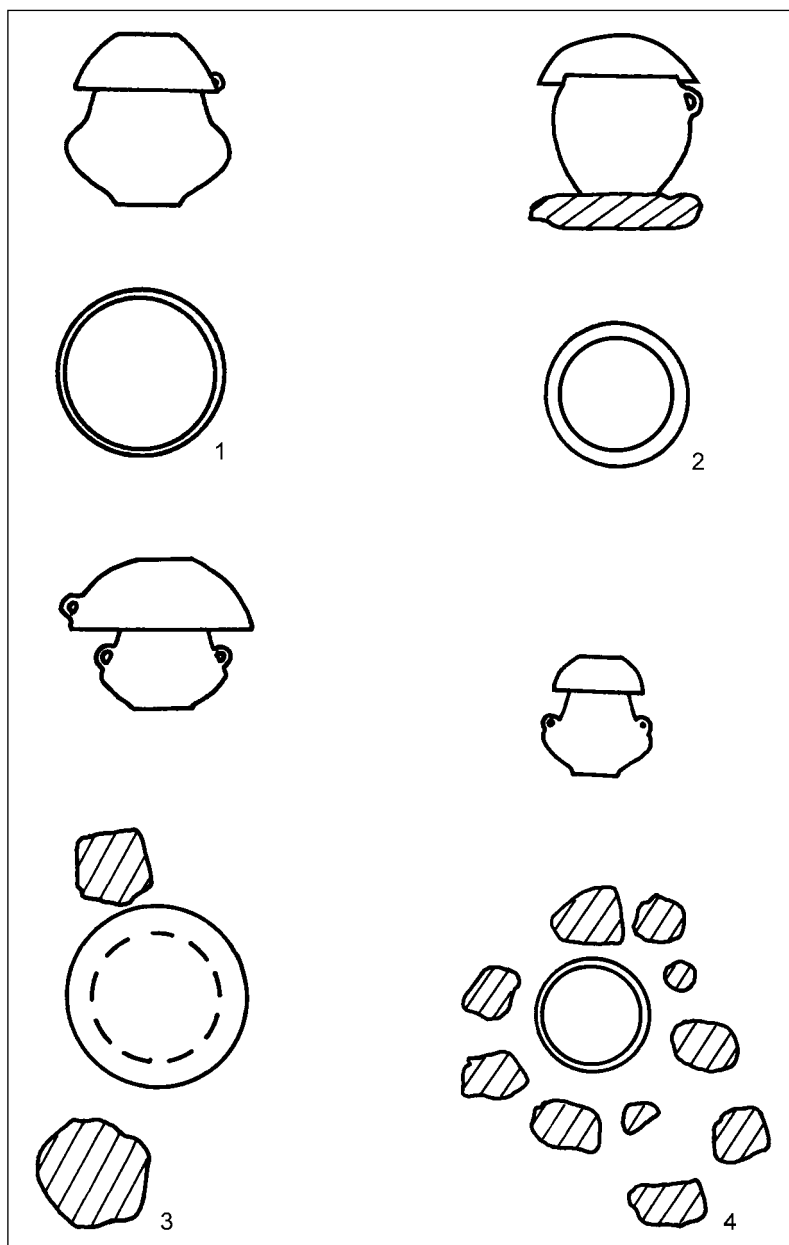
3.5.2 Hrobové konštrukcie kyjatickej kultúry

Variabilita hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry (tab. II: 2, 3; III, IV, VIII–X) bola podstatne väčšia ako u hrobov pilinskej kultúry. V prvom rade to bolo spôsobené nepomerným početným zastúpením hrobov oboch kultúr. Značná časť žiarových hrobov kyjatickej kultúry bola tvorená urnou obsahujúcou spálené ľudské kosti a spálené predmety z bronzu a iných surovín, ktoré mal zosnulý jediniec v čase kremácie pri sebe, na sebe, alebo ktoré sa dávali do hrobu až dodatočne. Popolnica bola zvyčajne prekrytá miskou obrátenou hore dnom. Našli sa však aj hroby náročnejšej konštrukcie. Boli to hroby skrinkové, niekedy prekryté kamenným príkrovom. Tiež sa vyskytli hroby, v ktorých spálené ľudské ostatky a uhlíky neboli v nádobe, ale boli rozsypané okolo nádob na dne hrobovej jamy. Hrobové jamy sa niekedy podarilo v podloží identifikovať, hoci to bolo iba v niekoľkých prípadoch. V následnom texte uvedieme jednotlivé typy hrobov kyjatickej kultúry, ktoré sa vyskytli na eponymnom pohrebisku. Na iných pohrebiskách kyjatickej kultúry môže byť tento typologický sortiment hrobov menší, alebo aj väčší.

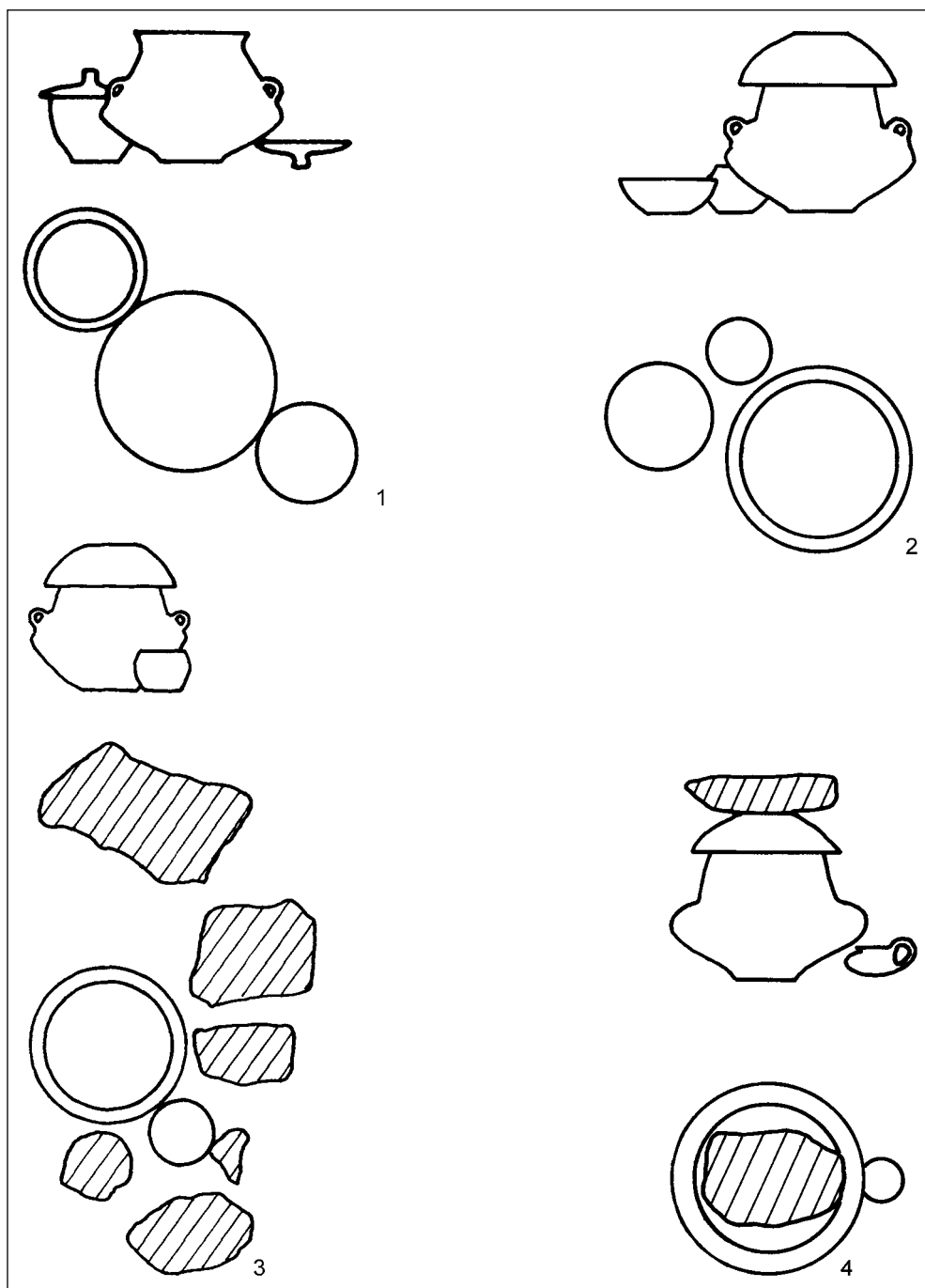
V Kyjaticiach to boli hroby jamkové, hroby tvorené len jednou nádobou, hroby s nezakrytou urnou a prídavnými nádobami, hroby so zakrytou urnou bez sprievodnej keramiky, hroby so zakrytou urnou a jednou až dvomi prídavnými nádobkami, hroby s dvomi až tromi zakrytými nádobami a vedľa minimálne tri a viac nádob, hroby skrinkové, hroby s naznačenou skrinkou, hroby skrinkové s príkrovom a urnové hroby bez skrinky s kamenným príkrovom.

Jamkové hroby

Zvláštny typ pochovávaní obyvateľstva západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí predstavujú jamkové hroby. Predpokladáme, že väčšina z nich, ako sme už uviedli, patrila kyjatickej kultúre. Bolo ich šesť. Boli chudobné na výbavu a spálené ľudské kosti a uhlíky mali jednoducho uložené do jamiek. V niektorých prípadoch obsahovali malé črepy. Kovové, ani žiadne iné milodary v nich neboli. Jamky týchto hrobov boli zahĺbene do podložia 12–18 cm. Boli oválne, s malým (25–40 cm) alebo veľkým (75–80 cm) priemerom.

Obr. 8. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytú urnou bez sprievodnej keramiky: 1 – 13/41; 2 – 15/41; 3 – 131/84; 4 – 133/84 (kapitola 3.5.2).

Obr. 9. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a maximálne dvomi ďalšími nádobkami: 1 – 4/41; 2 – 32/41; 3 – 68/83; 4 – 109/84 (kapitola 3.5.2).

Hroby s nezakrytou nádobou

Najjednoduchšie, zároveň aj najchudobnejšie boli hroby, v ktorých bola iba jedna jednoduchá nádoba (hrniec, miska, džbánok). Nie vždy však muselo ísť o hrob, pretože spálené kosti sa zvyčajne neuvádzali, ale vždy boli konštatované uhliky, ktoré dovoľovali predpokladať, že asi ide o hrob. Našlo sa iba päť objektov tohto tvaru. Medzi chudobné hroby možno zaradiť aj tie nálezové celky, v ktorých bola iba nezakrytá popolnica. Bolo ich sedem, čiže 3,6 % z celkového počtu preskúmaných hrobov.

Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry s nezakrytou urnou a ďalšími nádobami (obr. 7)

Pomerne veľká skupina hrobov nemala urnu zakrytú. Vedľa nej však boli malé nádoby, v počte od jednej až po päť. Niektoré z týchto hrobov boli označené kameňmi. K tomuto tvaru hrobu sa hlási 17 hrobových celkov, čo predstavuje 8,9 % hrobov. Skutočnosť, že urny neboli zakryté, pravdepodobne malo určitý, dnes už nám nepochopiteľný dôvod a význam. Časté boli hroby s dvomi amforami, respektíve amforovými vázami: hroby 35/41 (obr. 7: 1), 147/84 (obr. 7: 4). Vyskytuje sa aj kombinácia amforovej vázy a hrnca: hrob 78/83 (obr. 7: 2), alebo samotný hrniec: hrob 90/83 (obr. 7: 3). Ako prídavné nádoby sa do hrobu spravidla dávali misky, amforky, hrnce a šálky.

Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou bez sprievodnej keramiky (obr. 8)

Na každom žiarovom pohrebisku civilizácie popolnicových polí boli najbežnejšie urnové hroby, ktorých popolnica bola zakrytá najčastejšie miskou obrátenou hore dnom. Tieto hroby mali rôzne varianty. Miesto misky bola popolnica niekedy zakrytá iným keramickým tvarom alebo plochým kameňom. Vedľa urny stála jedna, dve, prípadne aj viac menších nádobiek. Občas popolnica stála na plochom kameni a niekedy bol celý hrob označený jedným alebo niekoľkými kameňmi.

Jednoduchý typ urnového hrobu mal popolnicu zakrytú miskou obrátenou hore dnom: hrob 13/41 (obr. 8: 1). Pokiaľ bol popolnicou hrniec, bol tiež zakrytý miskou, alebo častejšie pokrievkou: hrob 135/84. Tieto hroby boli vždy bez ďalšej sprievodnej keramiky. Niekedy urna stála na plochom kameni: hrob 15/41 (obr. 8: 2). V niekoľkých prípadoch boli hroby označené kameňom: hroby 85/83, 101/83 131/84 (obr. 8: 3), 135/84 a v jednom prípade boli nádoby obkolesené malými kameňmi: hrob 133/84 (obr. 8: 4). K tomuto tvaru hrobu sa hlási 16 hrobových celkov, čo predstavuje 8,3 % všetkých hrobov na pohrebisku.

Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a maximálne dvomi ďalšími nádobkami (obr. 9)

Najpočetnejším typom urnového hrobu bola ako centrálna nádoba urna zakrytá miskou obrátenou hore dnom. Táto dispozícia sa zistila v 35 hroboch, čo predstavuje 18,2 % všetkých hrobov. Vedľa stáli jedna až dve ďalšie nádoby: hrob 32/41 (obr. 9: 2). Najčastejšie to bol hrniec a šálka, občas aj amforka. Táto základná dispozícia malé rôzne varianty. Urna nebola zakrytá, ale miskou bola zakrytá amforka alebo hrniec: hroby 4/41 (obr. 9: 1) a 8/41 (obsahovali azda pohreby detí?). Poloha prídavných nádobiek bola vzhľadom na svetové strany rôzna. Prevalu však mali keramické milodary uložené na severnej strane, s malou odchýlkou na severozápad alebo na severovýchod. Vzácné sa zistila situácia, kedy malá nádobka bola pod dnom urny: hrob 49/41. Často bol hrob označený jedným prípadne dvomi kameňmi: hroby 69/83, 107/84, 161/84, 165/84, alebo z jednej, či z dvoch

strán bol obložený kameňmi: hroby 68/83 (obr. 9: 3), 100/83, 116/84, 132/84 a 163/84. Ako zvláštnosť možno považovať plochý kameň, ktorý ležal na miske zakrývajúcou popolnicu: hrob 109/83 (obr. 9: 4).

Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry s dvomi až tromi zakrytými nádobami a vedľa minimálne tri a viac ďalších nádob (obr. 10–12)

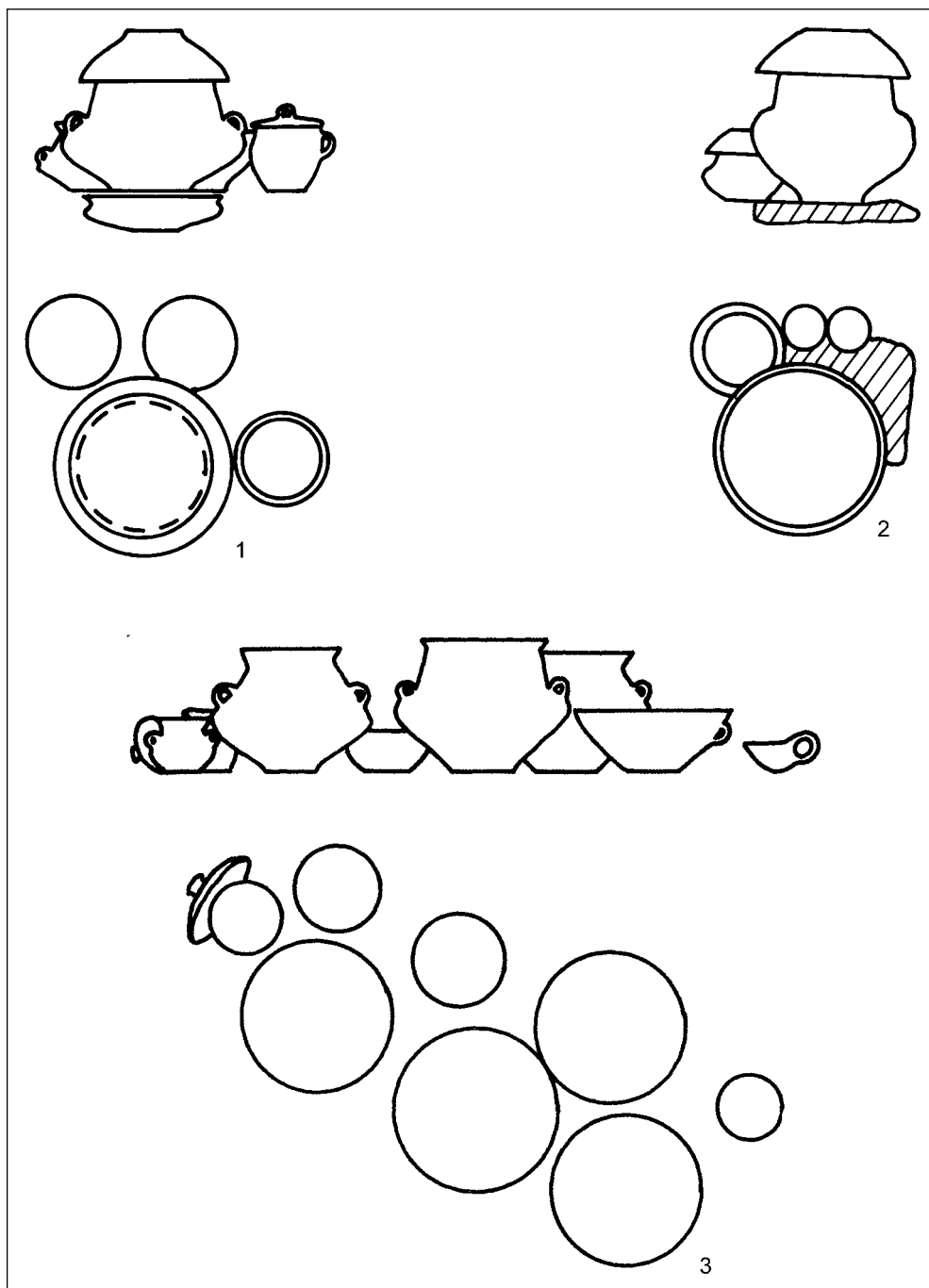
Podobný a rovnako početný bol aj typ hrobu, v ktorom jedna alebo dve až tri nádoby boli zakryté miskou či pokrievkou a okolo boli minimálne tri sprievodné nádoby. Tieto urnové hroby boli mimoriadne bohaté na keramické milodary. Aj tento typ hrobu mal rôzne nuansy. Existovali hroby, v ktorých boli zakryté miskami alebo pokrievkami viaceré nádoby: hroby 6/41, 34/41, 39/41, 42/41, 43/41 (obr. 10: 1), 57/83, 58/83, 83/83, 108/84, 114/84, 125/84, 127/84, 141/84, 145/84 (obr. 11: 1), 148/84, 160/84, 174/84 (obr. 11: 2), 176/84 (obr. 12), 185/85 a 188/85. Hroby tohto typu bývali tiež označené kameňmi: hroby 53/83, 64/83, 65/83, 77/83, 157/84, 166/84, 173/84, 189/85 a niektoré popolnice stáli na kameni: hrob 79/83 (obr. 10: 2). Celkom atypický bol hrob 43/41. Spálené kosti boli v miske, na ktorej stála prázdna amfora zakrytá miskou obrátenou hore dnom (obr. 10: 1). Nezvyčajný bol tiež hrob 123/84 (obr. 10: 3). Obsahoval deväť nádob, ktoré boli uložené v obdĺžnikovej dispozícii. Spálené kosti uložené v hrnci, pôvodne zakrytom pokrievkou, sa síce konštatovali, ale nezachovali sa (obr. 10: 3). Dokonca pri troch hroboch: 176/84 (obr. 12), 184/84 (obr. 11: 3) a 188/85 sa zistili oválne hrobové jamy plytko zahĺbené do podlažia. Hrobov tohto typu sa odkrylo 43, čo predstavuje takmer štvrtinu všetkých preskúmaných hrobov, teda 22,4 %.

Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjatickej kultúry (obr. 13 a 14)

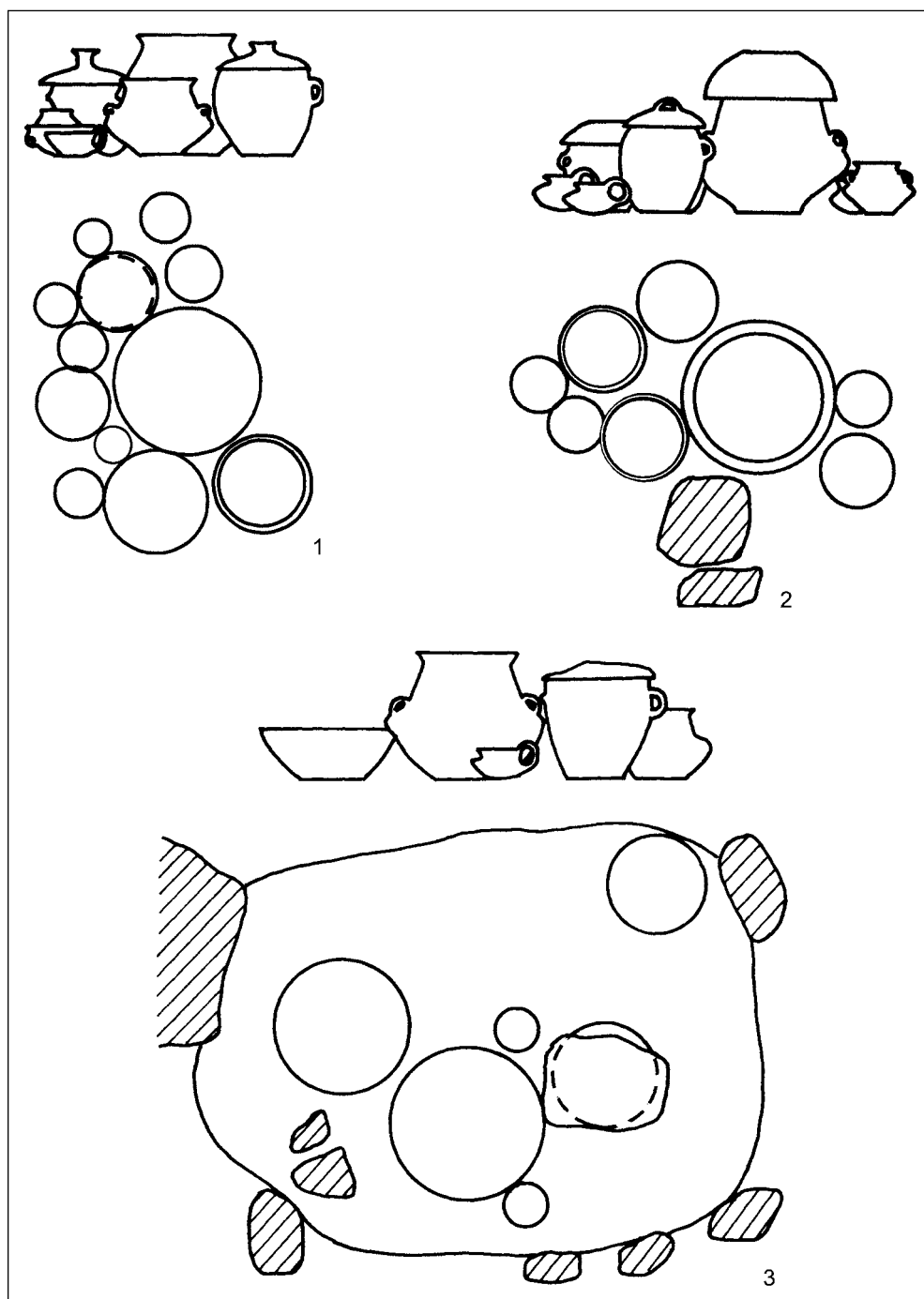
Vrcholom funerálnej architektúry západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí a predovšetkým kyjatickej kultúry, boli skrinkové hroby a hroby pod kamenným príkrovom. Tiež na pohrebisku v Kyjaticiach sa preskúmali skrinkové hroby, hroby s naznačenými skrinkami a hroby pod kamennými príkrovmi, ktoré boli často budované nad skrinkovými hrobmi. Občas boli kamenným príkrovom zakryté aj nádoby hrobu úplne bez ďalšej kamennej konštrukcie.

Aj na pohrebisku v Kyjaticiach, podobne ako na pohrebiskách v Radzovciach a Cinobani, sa skrinkové hroby začali budovať už v závere pilinskej kultúry. Dôkazom tohto konštatovania je skrinkový hrob pilinskej kultúry 20/41 (obr. 6: 2) a hrob 125/84, ktorý je datovaný do prechodného pilinsko-kyjatického horizontu. Do kategórie skrinkových hrobov bolo na pohrebisku v Kyjaticiach klasifikovaných 29 nálezových celkov, čo predstavuje 15,1 % všetkých hrobov. Väčšina neporušených, alebo takmer neporušených skriniek však pochádza z výskumu v roku 1941 (tab. I: 3, 4). Od tej doby do začiatku pokračovania vo výskume v roku 1983 uplynulo viac ako 40 rokov. Lokalizita sa obrábala najskôr pluhom fahaným koňmi, potom ľahkými traktormi a nakoniec ťažkou mechanizáciou. Ak si uvedomíme, že spodné časti skrinkových hrobov boli maximálne v hĺbke 58 cm, hroby: 117/84 a 138/84 (obr. 13: 3), tak za viac ako štyridsať rokov, ktoré uplynuli od výskumu profesora Budinského, boli takmer všetky skrinky zničené alebo kamene rozobraté (tab. III: 1; IV: 2, 3). Existuje ešte jeden dôvod, prečo sa v roku 1941 zachránilo 16 takmer neporušených kamenných skriniek. Súviselo to nielen s už spomenutou plytkou orbou, ale tiež aj s tým, že horné časti niektorých kameňov zo skriniek bolo možné na oráči vtedy ešte dobre vidieť (tab. I: 1), a tak mohol profesor Budinský vytypovať optimálnu plochu záchranného výskumu.

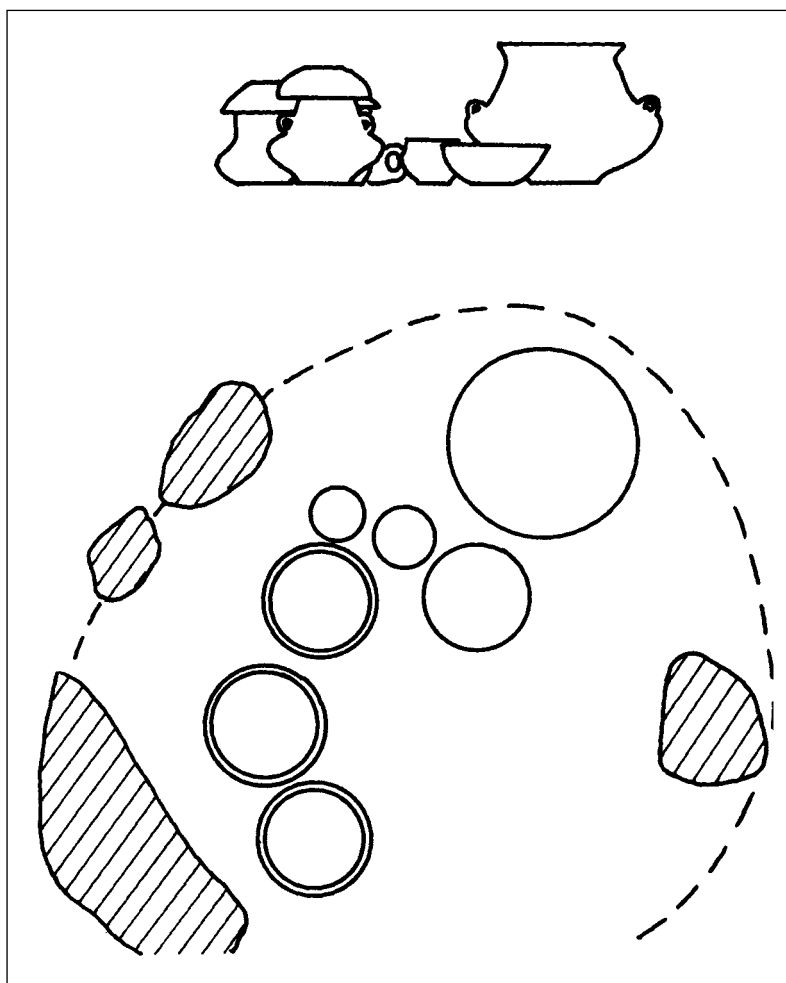
Výstavba skriniek nepochybne vyžadovala aj skúsených a zručných remeselníkov – kamenárov. Väčšina kameňov sa totiž nemohla použiť tak, ako sa našla v prírode, ale

Obr. 10. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a vedľa minimálne s tromi a viacerými nádobami: 1 – 43/41; 2 – 79/83; 3 – 123/84 (kapitola 3.5.2).

Obr. 11. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a minimálne tromi ďalšími nádobkami: 1 – 145/84; 2 – 174/84; 3 – 184/84 (kapitola 3.5.2).

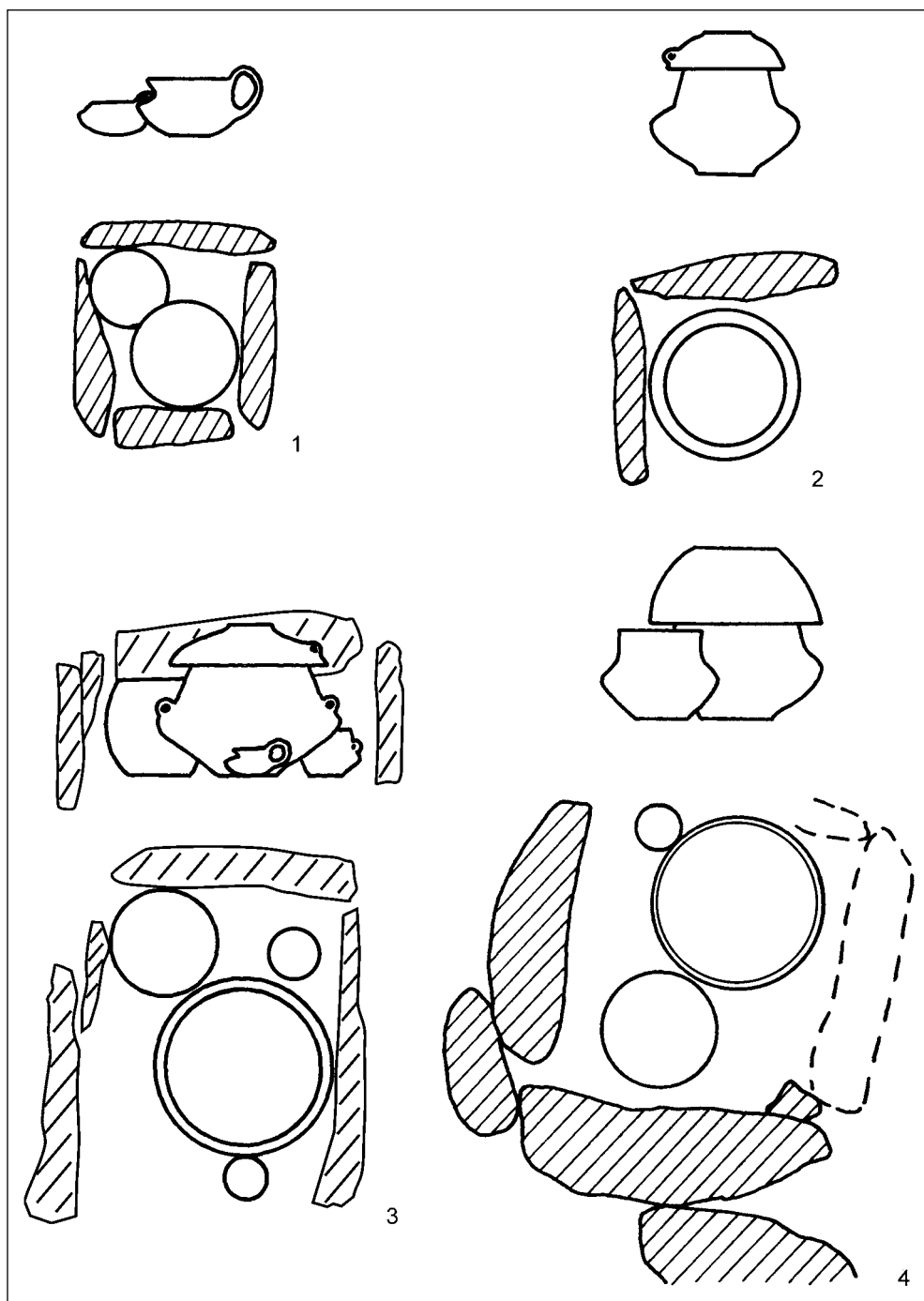

Obr. 12. Hrob 176/84 kyjaticej kultúry so zakrytými nádobami a ďalšími nádobami, spálené kosti okolo nádob (kapitola 3.5.2).

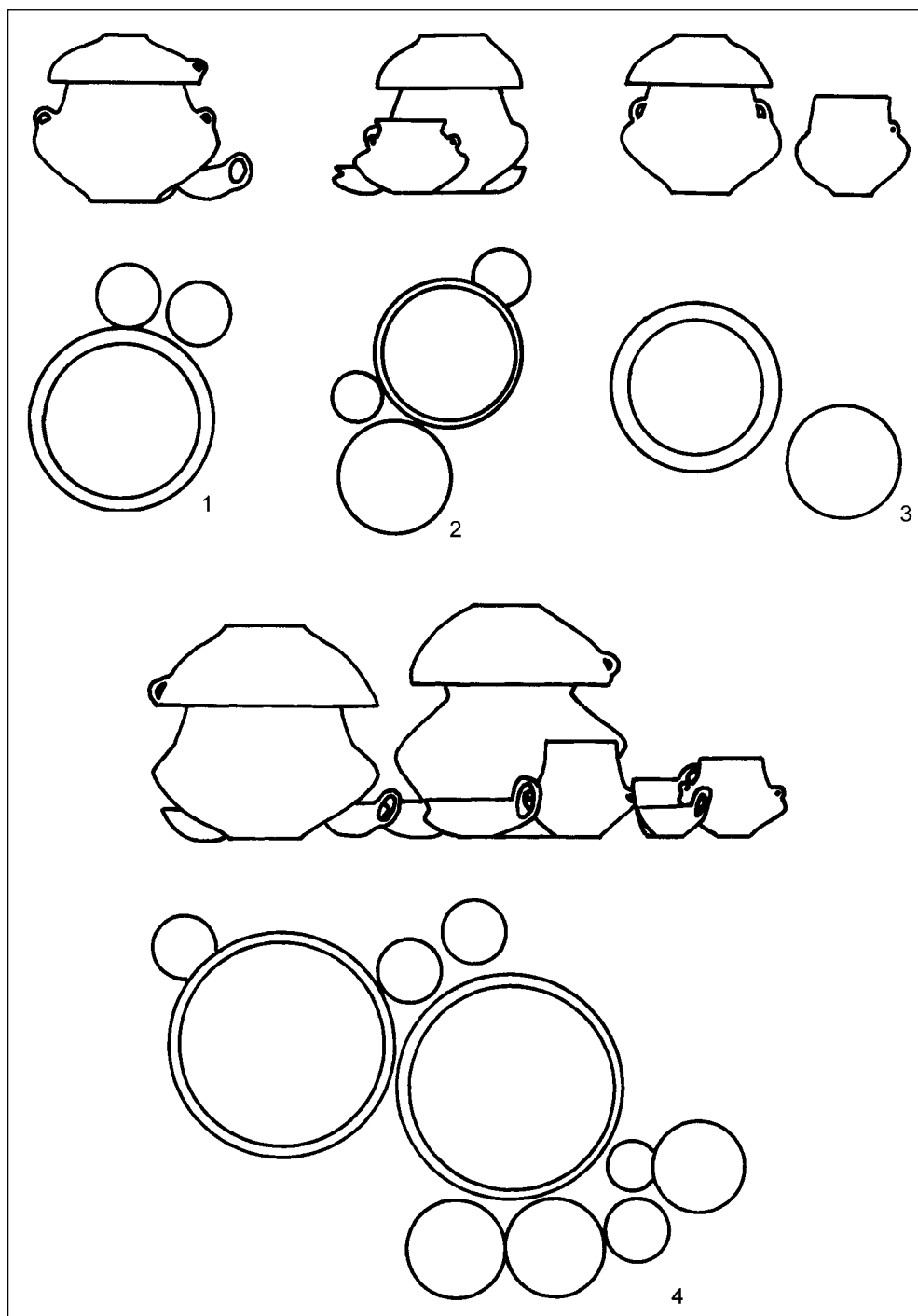
musela byť ešte trochu otesávaná na použiteľnú hrúbku, šírku a výšku. Hrúbka kamenných platní bola 4 až 25 cm a ich rozmery šírky a výšky sa pohybovali väčšinou medzi 40 až 80 cm. Najväčšia kamenná platňa zo skrinky v hrobe 24/41 bola dlhá 170 cm, široká 65 cm a hrubá okolo 8 cm. Jej vypočítaná hmotnosť bola asi štvrt tony. Úctyhodná váha na jej transport a ďalšiu manipuláciu. Obsahovala tiež širokú typologickú škálu dvanástich nádob (obr. 14: 4).

Skrinky klasických skrinkových hrobov boli malé a mali štvorcový pôdorys: hroby 26/41 (obr. 13: 1) a 28/41 (obr. 13: 2), alebo boli väčšie a mali obdĺžnikový pôdorys: hroby 138/84 (obr. 13: 3) a 168/84 (obr. 13: 4). Ťažko rozhodnúť, či niektoré zistené pôdorysy v tvare kosoštvorca či kosodĺžnika boli zámerné, alebo vznikli až dodatočne, pôdnymi posunmi. Pre uloženie funerálnej keramiky do skrinky bol dôležitý jej vnútorný priestor (obr. 14). Aj v tomto prípade existovali pomerne značné rozdiely vo vnútornej ploche

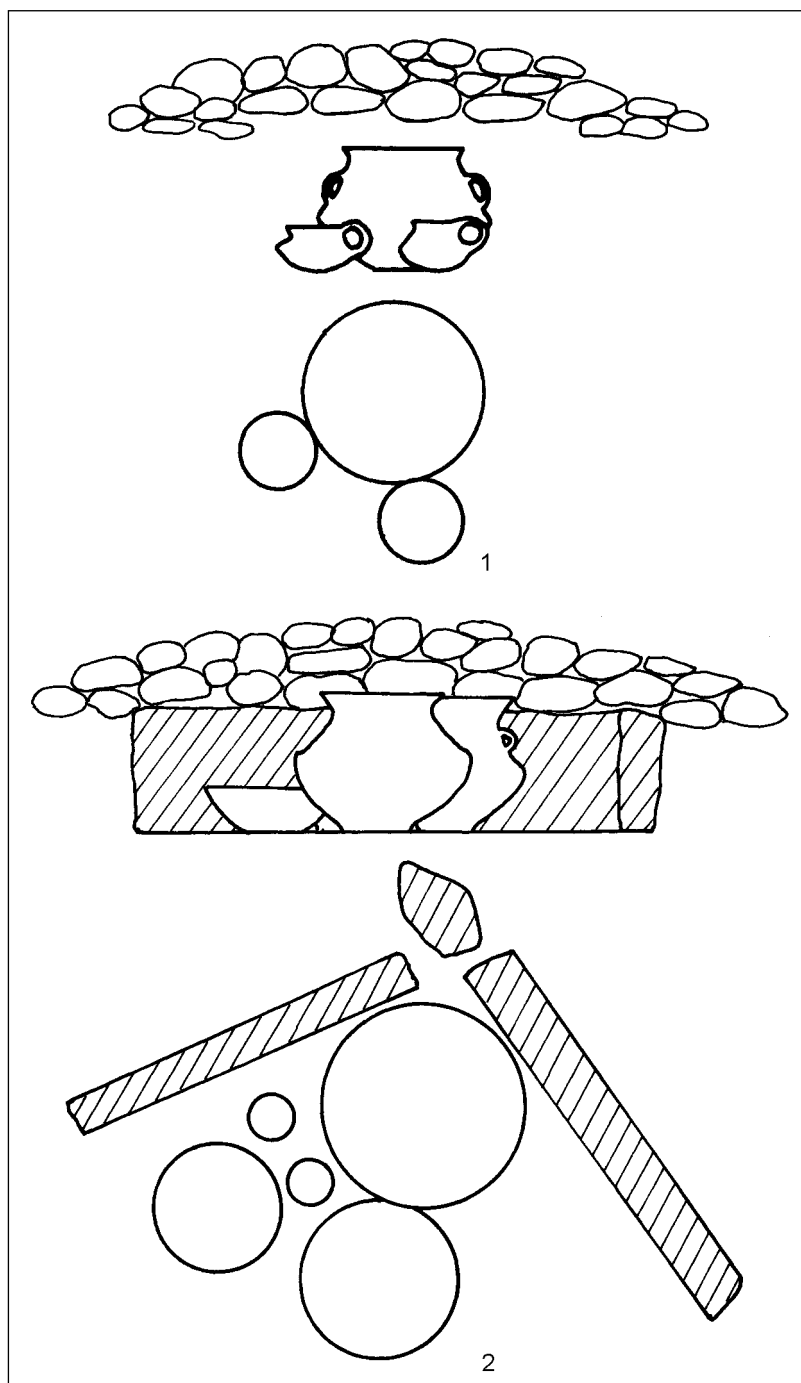

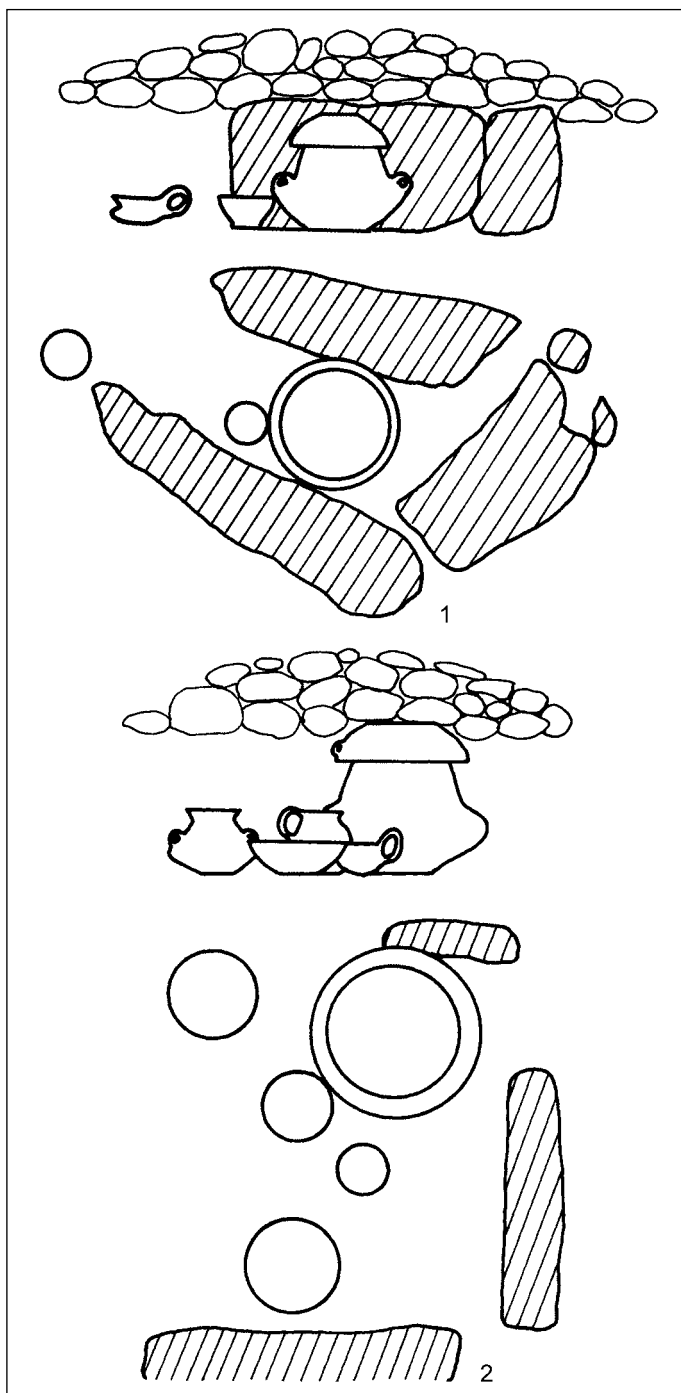
Obr. 13. Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjaticekej kultúry: 1 – 26/41; 2 – 28/41; 3 – 138/84; 4 – 168/84 (kapitola 3.5.2).

Obr. 14. Výbava skrinkových hrobů kyjatické kultúry: 1 – 17/41; 2 – 23/41; 3 – 29/41; 4 – 24/41 (kapitola 3.5.2).

Obr. 15. Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjatickej kultúry s kamenným príkrovom:
 1 – 7/41; 2 – 67/83 (kapitola 3.5.2).

Obr. 16. Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobů kyjatickej kultúry s kamenným príkrovom:
1 – 104/84; 2 – 167/84 (kapitola 3.5.2).

skrinky. Väčšinou sa rozmery týchto plôch pohybovali od 0,20 m² do 0,80 m². Len hrob 24/41 s najväčším kameňom mal plochu 1 m². Spravidla bola vnútorná plocha hrobu plne využitá nádobami. Budí to dojem, že už počas stavby skrinky sa vedelo, koľko a ako veľkých keramických tvarov v nej bude uložených. Ich počet sa pohyboval od dvoch nádob, urna a miska: hroby 26/41 (obr. 13: 1) a 28/41 (obr. 13: 2) až po deväť: hrob 117/84, dokonca až po dvanásť v už spomenutom hrobe 24/41 (obr. 14: 4). Z hľadiska zastúpenia jednotlivých keramických typov (obr. 14) boli najčastejšie misky: 32 kusov a šálky: 31 kusov. Nasledovali amfory a amforovité vázy: 28 kusov. Málo boli zastúpené amfory: 8 kusov a hrnce: 7 kusov. Je zaujímavé, že ani jeden z hrncov nebol zakrytý pokrievkou, čiže pokrievky v skrinkových hroboch absentovali úplne.

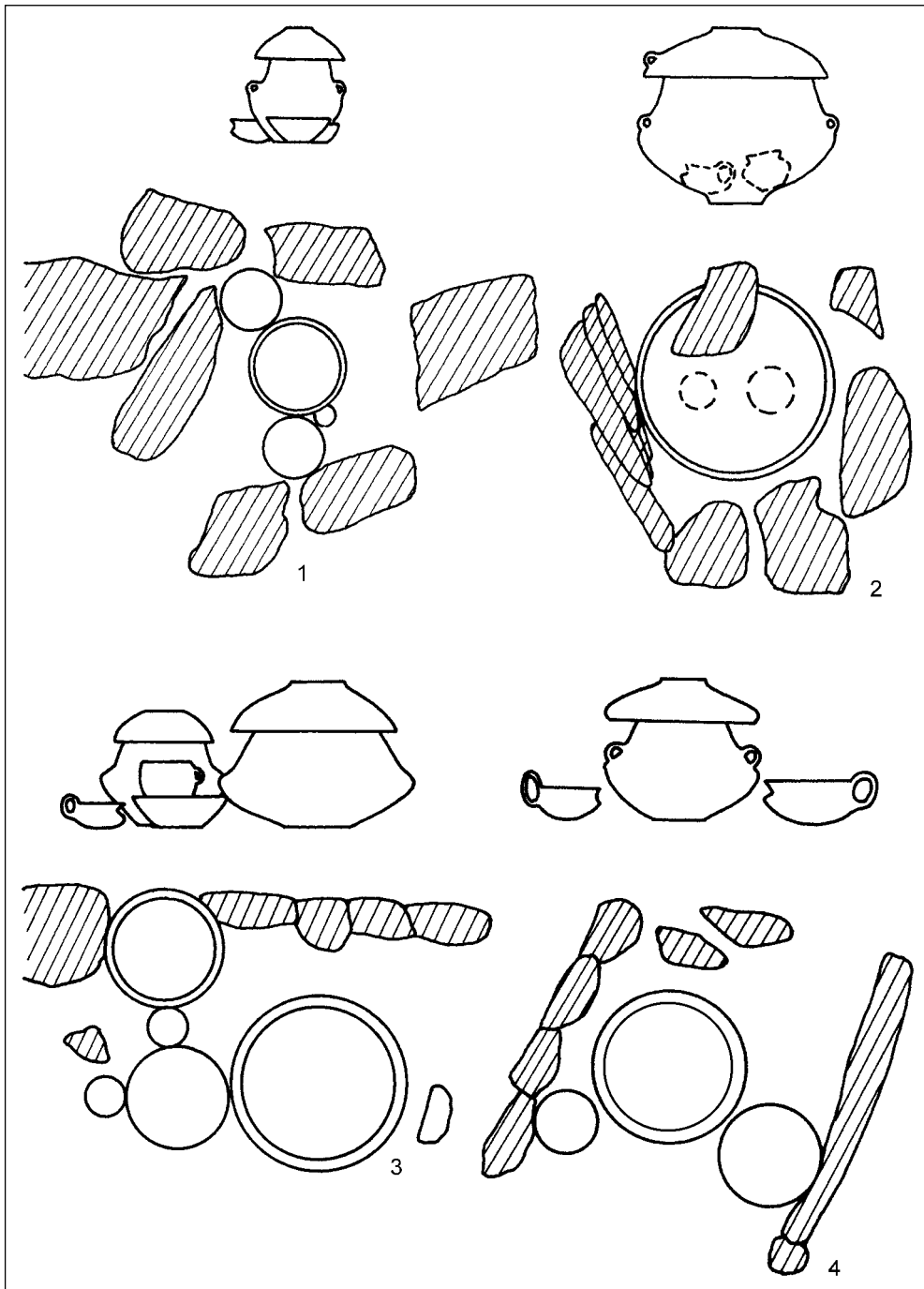
Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjatickej kultúry s kamenným príkrovom (obr. 15 a 16)

Vrchol funerálnej architektúry na pohrebisku v Kyjaticiach predstavujú skrinkové hroby, nad ktorými bol vybudovaný kruhovitý kamenný príkrov v tvare plochej mohyly. Našli sa tu štyri takéto hroby: 7/41 (obr. 15: 1), 67/83 (obr. 15: 2), 104/84 (obr. 16: 1) a 167/84 (obr. 16: 2). Nad hrobmi s naznačenou skrinkou sa príkrovy nezistili. Tvar i obsah hrobov tohto typu je podobný ako pri skrinkových hroboch bez príkrovu. V dvoch prípadoch urny neboli zakryté miskou, v ďalších dvoch zakryté boli. Počet nádob v hrobe bol od troch do šiestich. Boli to amfory, respektíve amforovité vázy, misky, šálky, amforka, hrniec a v hrobe 67/83 bronzová ihlica typu llava a bronzový krúžok. Spálené ľudské kosti sa v týchto hroboch buď nenašli, alebo sa konštatovali, ale boli v takom zlom stave, že k antropologickej analýze neboli dodané.

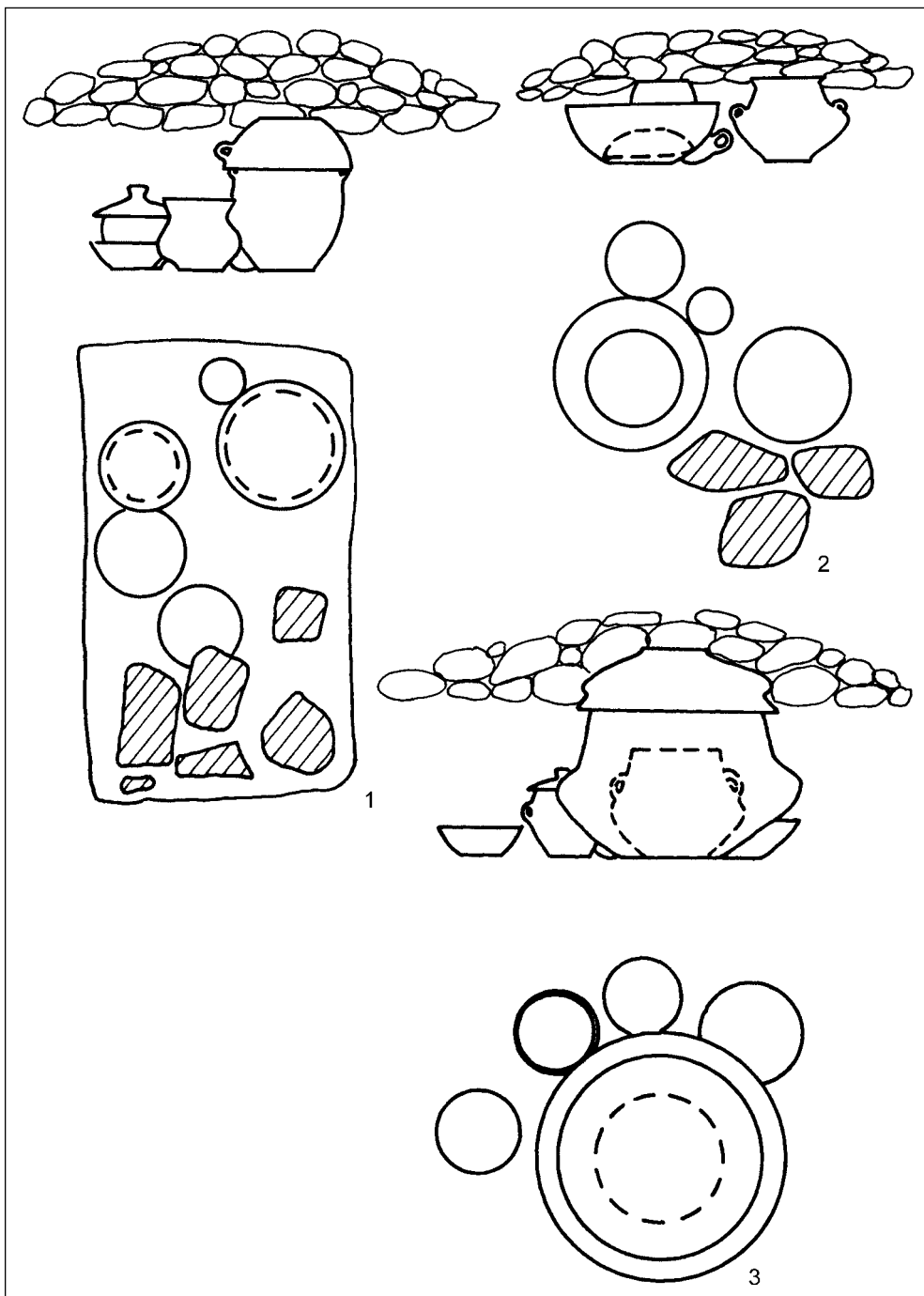
Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry s naznačenou skrinkou (obr. 17)

V priebehu existencie kyjatickej kultúry dochádza k typologickým zmenám hrobových kamenných konštrukcií. Prejavilo sa to predovšetkým v prípade skrinkových hrobov. Pôdorys skrinky síce ostal zachovaný, ale veľké ploché kamene sa postupne prestali používať. Maximálne z nich ostal iba jeden a ostatné boli nahradené kameňmi rôznych tvarov a veľkostí, uložených do štvorcového, eventúálne obdĺžnikového obvodu okolo nádob, napríklad hrob 158/84 (obr. 17: 4). Stavba týchto hrobov bola o niečo jednoduchšia ako v prípade hrobov skrinkových. Tiež použité kamene sa neopracovávali a bolo ich v okolí pohrebiska dostatok. Takých hrobov sa našlo 10, čo predstavuje 5,2 % všetkých hrobov. Tento typ hrobov má význam aj pre relatívnu chronológiu pohrebiska. Typické skrinkové hroby boli staršie ako hroby s naznačenou skrinkou.

Pôdorys hrobov s naznačenou skrinkou sa nijako neodlišovali od typických skrinkových hrobov. Keďže skrinka neexistovala, tak umiestnenie nádob nebolo až tak veľmi priestorovo limitované. Počty nádob sa pohybovali od dvoch: hrob 31/41, cez päť: hrob 66/83 (obr. 17: 1), až po sedem: hrob 119/84 (obr. 17: 3). Je zaujímavé, že v dvoch hroboch tohto typu: 82/83 (obr. 17: 2) a 128/84 boli malé milodarové nádoby uložené atypicky. V jednom prípade v urne a v druhom pod urnou. Väčšina popolníc, prípadne nádob, o ktorých predpokladáme, že mali funkciu urny, boli amfory alebo amforovité vázy a boli zakryté pokrievkou obrátenou hore držadlom. Len v hrobe 162/84 zakrývala amforu miska, ale stála v normálnej polohe. Od tohto typu hrobov sa odlišoval hrob 151/84, v ktorom urnou bol hrniec zakrytý pokrievkou, ktorá sa našla zapadnutá v tomto hrnci. Spálené kosti sa buď nenašli, alebo sa iba konštatovali, pretože boli spálené na prach. Iba v hrobe 151/84 sa konštatovali ostatky nedospelého jedinca a v hrobe 183/84 boli ostatky dospelého jedinca.

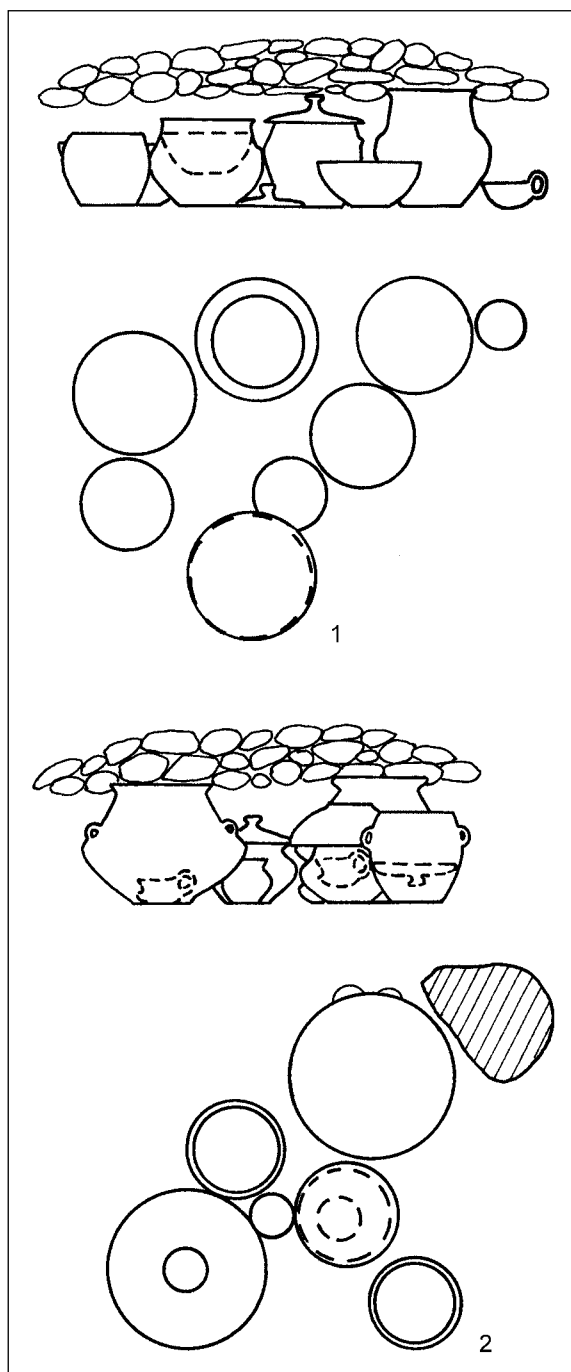

Obr. 17. Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry s naznačenou skrinkou: 1 – 66/83; 2 – 82/83; 3 – 119/84; 4 – 158/84 (kapitola 3.5.2).

Obr. 18. Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry iba s kamenným príkrovom: 1 – 110/84; 2 – 177/84; 3 – 156/84 (kapitola 3.5.2).

Obr. 19. Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry iba s kamenným príkrovom: 1 – 136/84; 2 – 137/84 (kapitola 3.5.2).

Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry iba s kamenným príkrovom (obr. 18 a 19)

Poslednú typologickú skupinu hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry predstavujú urnové hroby, ktoré skrinku nemali, ale ani naznačenú skrinku. Iba v niektorých bolo zopár kameňov. Boli však nad nimi kamenné príkrovy. Ťažko rozhodnúť, či tento typ hrobu predstavoval znak spoločenského statusu pochovaného, alebo to bol znak chronologický. Takýchto hrobov sa na pohrebisku v Kyjaticiach našlo sedem. Jeden z nich, hrob 95/83, bol datovaný do prechodného pilinsko-kyjatického horizontu. Ostatné patria kyjatickej kultúre. Hrob 88/83 bol mimoriadne chudobný. Bola v ňom iba spodná časť amfory alebo misky v normálnej polohe a západne od nej šálka. Ďalších päť hrobov bolo bohatých na keramiku. Počty nádob boli od piatich do trinástich a obsahovali celý typologický sortiment funerálnych nádob. Popolnice buď boli, alebo neboli zakryté miskami obrátenými hore dnom. Boli tu hrnce zakryté pokrievkami a aj malé nádobky uložené do väčších nádob. Pozornosť si zasluhuje hrob 110/84 (obr. 18: 1), ktorý mal kamenný príkrov obdĺžnikového tvaru a rovnako boli rozložené aj nádoby. Hrob 136/84 (obr. 19: 1) bol uložený v eliptickej vaňovitej hrobovej jame s rozmermi 110 x 130 cm, zahĺbenej 18 cm do podlažia. Do nevýraznej kruhovej hrobovej jamy s priemerom 95 cm, zahĺbenej 5 cm do podlažia, boli uložené nádoby hrobu 156/84 (obr. 18: 3) a hrobu 177/84 (obr. 18: 2). Spálené ľudské kosti sa v hroboch tohto typu buď nenašli, alebo boli tak nevýrazné, že k antropologickej analýze neboli dodané. Len v hrobe 110/84 sa konštatovali zvyšky jedinca vo vekovej skupine dospelý (*adultus*) a v hrobe 137/84 (obr. 19: 2) bola pochovaná dospelá žena (*adultus*) a spolu s ňou malé dieťa (*infans* I).

Problematika kamenných príkrovov evokuje ešte jednu zásadnú otázku. Boli príkrovy budované v hrobovej jame, alebo iba na povrchu nad hrobom? To, že ostatné hroby bez príkrovov ležali v hrobovej jame je jasné a terénne situácie to niekedy aj potvrdzujú. V prípade hrobov s kamennými príkrovmi sa oprávnene domnievame, že príkrov nad hrobom bol vybudovaný viac-menej na úrovni terénu až po uložení nádob hrobu do zeme a až časom sa dostal pod povrch. K takejto úvahe nás vedie situácia a pozorovania na pamätníku kyjatickej kultúry. Tam boli na úrovni povrchu v roku 1985 vybudované tri kruhové kamenné príkrovy. Ich obvod bol vymedzený do kruhu uloženými väčšími kameňmi (tab. III: 1). V súčasnosti, za 35 rokov, sa tieto balvany „ponorili“ asi 10–15 cm hlboko. Čiže za dlhé stáročia, ktoré uplynuli od doby pochovávaní v období popolnicových polí v Kyjaticiach, sa tieto kamenné konštrukcie mohli ponoriť o stovky centimetrov. Pravda, podlažie muselo byť hlinité. Pokiaľ nebolo hlinité, tak tento jav pochopiteľne neexistoval. Exaktným dôkazom je pohrebisko lužickej kultúry, skúmané koncom tridsiatych rokov 20. stor. tiež Vojtechom Budinským v katastri obce Krásna Ves na úpätí Strážovskej hornatiny. Pohrebisko ležalo v teréne so skalnatým podlažím a tak kamenné konštrukcie hrobov boli na povrchu dobre zreteľné ešte v minulom storočí.

Na pohrebisku v Kyjaticiach je výrazný rozdiel medzi, možno povedať, chudobnými, jednoduchými hrobmi a hrobmi bohatými. Medzi bohaté patria urnové hroby s dvomi až tromi zakrytými nádobami, s urnou a vedľa minimálne tri a viac nádob. Tých sa našlo 43. Skrinkových hrobov sa našlo 29. Hrobov s naznačenou skrinkou bolo 10 a urnových hrobov s kamenným príkrovom 7. Spolu je to 89 na konštrukciu a na obsah bohatých hrobov. Vyjadrené percentuálne to je 46,4 % zaujímavých a bohatých hrobov. Z toho možno usudzovať, že komunita, ktorá na žiarovom pohrebisku v polohe Pod hájom v Kyjaticiach pochovávala, bola na svoju dobu relatívne bohatá.

3.6 Výbava hrobov

Vo výbave žiarových hrobov dominovala keramika, pomerne málo sa našlo bronzových predmetov a v inventári hrobov boli aj predmety zhotovené z iných materiálov. Uloženie nádob v hrobe sa riadilo určitými pravidlami, z ktorých niektoré môžeme vysledovať. Ak sa našli spálené ľudské ostatky, tak boli vo väčšine prípadov uložené do amfor alebo do amforovitých váz, ktoré mali v hrobe spravidla centrálnu polohu a boli zakryté miskou obrátenou spravidla hore dnom. Tak isto hrnce, ak boli prekryté pokrievkou, tak tá bola položená držadlom hore. Ak však bola na dne hrovej jamy pokrievka samostatne, tak spravidla stála na držadle.

Na pohrebisku sa našlo 50 nádob pochádzajúcich z pätnástich hrobov pilinskej kultúry. To predstavuje v priemere 3,4 keramických tvarov v jednom hrobe. Ďalšie hroby pilinskej kultúry boli zničené orbou, respektíve zásahmi obyvateľstva kyjatickej kultúry. Možno teda predpokladať, že počet nádob pilinskej kultúry neprekročil číslo sto. V 176 hrobch kyjatickej kultúry sa našlo takmer 800 nádob, čo v priemere predstavuje zhruba štyri a pol keramických tvarov na jeden hrob. Tiež predpokladáme, že i časť hrobov kyjatickej kultúry bola zničená orbou a inými recentnými zásahmi a tak počet funerálnej keramiky z obdobia kyjatickej kultúry sa mohol blížif k číslu jeden tisíc.

Počty nekeramických artefaktov v hrobch boli v zrovnaní s inými pohrebiskami kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí malé. Predovšetkým to platí o kovových predmetoch.

3.6.1 Keramické výrobky

Nádoby zhotovené z patrične upravenej hrnčiarkej hliny patria už od mladšej doby kamennej – neolitu k najfrekventovanejším nálezom na archeologických lokalitách. Je však podstatný rozdiel medzi keramikou z nálezísk sídliskových a nálezísk pohrebných. Na sídliskách je keramika reprezentovaná zväčša črepmi z rozbitých nádob. Veľká kvantita tohto materiálu vychádza z jeho samotného charakteru. Nádoby sa ľahko rozbijú, sú prakticky neopraviteľné, ale vo vhodnom pôdnom a tiež vo vodnom prostredí sú tieto zlomky takmer nezničiteľné. Aký je to rozdiel od výrobkov zhotovených z organických materiálov, ktorých bolo v sortimente pravekej materiálnej kultúry určite viac, ale z objektívnych dôvodov sa nezachovali.

Pravda, nielen celé keramické nádoby, ale aj ich zlomky majú pre archeologickú vedu obrovský význam. Charakteristické materiálové, technologické, tvarové a výzdobné entity sú základom typologickej klasifikácie keramiky. Táto typologická klasifikácia je potom nosným pilierom všetkých periodizačných a chronologických systémov. Aj keď sa oprávnene predpokladá, že v dobe popolnicových polí vyrábalo keramiku množstvo anonymných výrobcov (pravdepodobne žien), ktorí predsa len intuitívne dodržiavali základné „módne trendy“ hrnčiarstva tej doby a tej ktorej kultúry. Ďalej na keramický sortiment vplývali regionálne špecifiká a niekedy aj impulzy zo susedných, ale aj vzdialenejších oblastí.

Je pravdou, že keramické výrobky, keďže sú dominantným archeologickým prameňom, prinášajú množstvo dôležitých informácií o súvekých štruktúrach. Je však tiež reálnou skutočnosťou, že azda neexistuje ani jedna historická, etnologická či etnografická komunita, v ktorej by hrnčiarstvo predstavovalo dominantné výrobné odvetvie, ktoré by akcelerovalo hospodársky a spoločenský rozvoj danej komunity. V historicky dobre známých spoločenských štruktúrach má hrnčiarstvo skôr submisívne postavenie medzi inými remeslami.

Produktmi hrnčiarstva civilizácie popolnicových polí boli nielen úžitkové a funerálne nádoby, ale aj rôzny kuchynský riad, pomôcky pre iné remeslá, azda aj detské hračky, predmety umeleckého, ozdobného a votívneho charakteru, alebo kultového artefakty. Z hliny sa vyrábali prasleny a závažia krosien slúžiace na výrobu textilu. Keramické boli aj metalurgické dýzy a v kovolejárstve používané, tzv. stratené formy na odlievanie niektorých bronzových predmetov technikou „do stratená“.

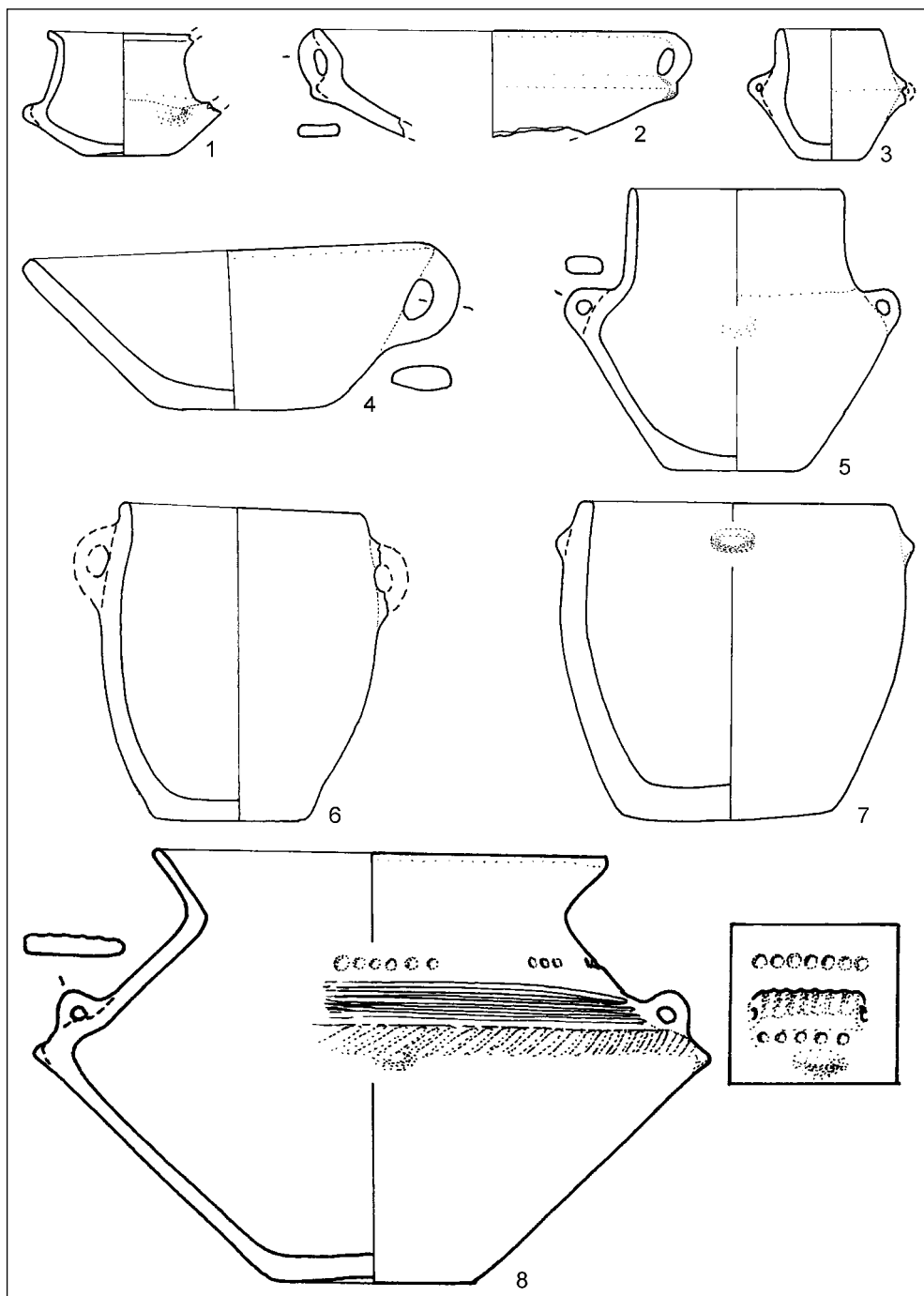
Je naozaj diametrálny rozdiel medzi nálezovým sortimentom keramiky zo sídlisk a z pohrebísk. Funerálna keramika je viac zdobená rytou, zahĺbenou a plastickou výzdobou ako keramika zo sídlisk. Na druhej strane úžitková keramika bola kvalitnejšie vypálená, ako niektorá keramika z hrobov. Na sídliskách ľudu popolnicových polí sa nádoby zachované v celosti objavujú nie príliš často. Ak áno, tak sú to spravidla nádoby malých rozmerov. Prevalu majú zlomky nádob – črepy. Do hrobov však boli ukladané celé nádoby, alebo nádoby rituálne rozbité. Pokiaľ sa niekedy nájde v žiarovom hrobe črep, ktorý tam bol intencionálne uložený, tak je to spravidla veľký črep z masívnej, hrubostennej nádoby, slúžiaci ako podložka urny, respektíve na prekrytie popolnice. Počet objavených nádob bol na pohrebisku veľký. Vo všeobecnosti však platí zásada, že priemerný počet nádob v hrobch pilinskej kultúry bol zreteľne menší ako priemerný počet nádob v hrobch kyjatickej kultúry.

V hrobch na pohrebisku sa našiel impozantný počet nádob. Pôvodne ich bolo pravdepodobne viac ako 1000. Väčšina bola rozbitá tlakom zeminy, zničená orbou, porušená drobnými hlodavcami a pod. Niektoré sa však zachovali vcelku. Spravidla to boli malé nádobky, pokrievky, čiastočne aj malé súdkovité hrnce. Unikátna bola mimoriadne ťažká amfora z hrubým dnom z hrobu 58/83. Jedinečná bola tiež výzdoba hrdla amfory z hrobu 82/83 (obr. 17: 2). Neboli to obvodové ryhy, ale výrazné obvodové žliabky tak na hrdle, ako aj na okraji.

Základnou surovinou pre výrobu keramiky bola vhodná hlina, ktorú si výrobcovia vyhľadávali v blízkom okolí. Do nej sa pridávalo tzv. ostrivo. Bol to piesok, drobné kamienky, slúda, drvené črepy z rozbitých starších nádob, niekedy, ak boli k dispozícii, aj drvené kvaple. Pridávali sa aj materiály organické – plevy, na drobno rezaná slama alebo rezaná tráva.

Ako už bolo niekoľkokrát zdôraznené, tak na pohrebisku pochovávali tak príslušníci pilinskej kultúry, ako aj príslušníci kyjatickej kultúry. Hoci hrnčiarstvo kyjatickej kultúry s hrnčiarstvom pilinskej kultúrou geneticky súviselo, predsa len sortiment keramických tvarov a typov oboch kultúry bol čiastočne odlišný. Odlišná bola aj výzdoba. V hrobch pilinskej kultúry a v hrobch z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu boli najbežnejšie tri tvary nádob. Boli to amfory (obr. 20: 5, 8), misky (obr. 20: 2, 4) a šálky (obr. 20: 1). Okrem nich sa v hrobch stretávame aj s amforkami (obr. 20: 3), hrncami (obr. 20: 6, 7) a džbáňkami.

Najtypickejšími nádobami pilinskej kultúry v hrobch boli amfory (obr. 20: 5, 8; tab. XII: 3), ktoré spravidla plnili funkciu urny. Žiaľ, boli značne zničené. Boli variabilné v profilácii, veľkosti a vo výzdobe. Najväčšie z nich boli okolo 30 cm vysoké a mali objem až do 12 litrov. Výzdoba bola rytá (zväzky vertikálnych rýh, skupiny, respektíve súvislé obvodové ryhovanie, šikmé alebo cik-cak ryhovanie), zahĺbená (zahĺbené obvodové úzke žliabky, zahĺbené zvislé úzke žliabky, zahĺbené zvislé široké žliabky, zahĺbené šikmé úzke aj široké žliabky, zahĺbené kruhové jamky, zahĺbené eliptické obvodové jamky) alebo vystupujúca (oválne kuželovité výčnelky, plastické zvislé krátke lišty, jednoduché prsovité vypukliny, prsovité vypukliny so žliabkami, kruhové pukličky). Keramický materiál bol jemný, hlinito piesčitý. Zvonka boli tieto amfory čierne, zvnútra sivé.

Obr. 20. Základné keramické tvary pilinskej kultúry – anfony, misky, hrnce a šálky: 1, 3, 4 – 132/84; 2, 5 – 87/83; 6 – 108/84; 7 – 61/83; 8 – 22/41 (kapitola 3.6.1).

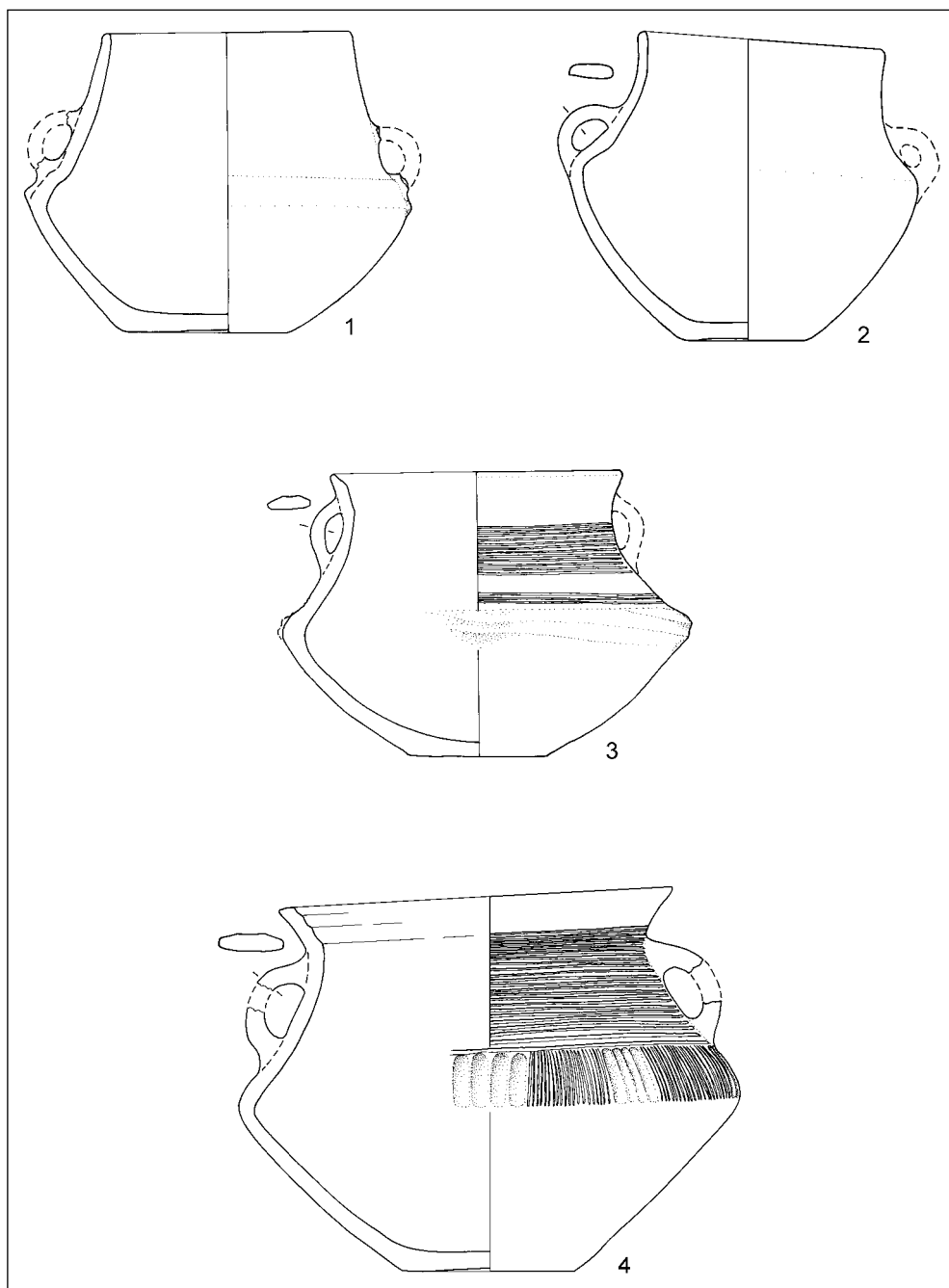
Pohrebný kánon vyžadoval, aby urna so spáleným kostami bola zakrytá. Väčšinou na zakrytie slúžili profilované misky (obr. 20: 2). Spravidla bývali položené hore dnom. Vzájomne sa odlišovali profiláciou a tvarovaním dna. To bolo rovné, stupienkovité alebo prstencovité. Výzdoba profilovaných misiek bola chudobná. Boli to laloky vystupujúce z okraja, alebo boli na lome nádoby. Lom býval niekedy presekávaný. Niekedy bývali nad uchami dva výstupky. Okrem profilovaných mís sa sporadicky našli aj misky oblé a misky kónické. Tie boli nezdobené. Profilované misky boli zhotovené z jemného hlinito-piesčitého materiálu. Zvonka boli sivohnedé až sivočierne. Zvnútra zásadne čierne.

Spravidla súčasťou každého hrobového celku boli šálky (obr. 20: 1). Zvyčajne išlo o malé profilované šálky, prípadne o šálky s pásikovým alebo tyčinkovým uchom. Tie vďaka malým rozmerom sa v hrobch často nachádzali nepoškodené. V menšej miere sa do hrobov ukladali aj kónické šálky. Pokiaľ boli malé profilované šálky zdobené, tak to boli iba jednoduché prsovité vypukliny na lome. V záverečných fázach pilinskej kultúry a v období prechodného pilinsko-kyjatického horizontu sa začali vyrábať ostro profilované šálky s bohatšou vystupujúcou výzdobou. V hrobch pilinskej kultúry boli aj amfory, hrnce esovitej profilácie (20: 6) a džbány. V dvoch hrobch dokonca džbán zastával funkciu popolnice.

Sortiment keramiky v hrobch kyjatickej kultúry bol čiastočne iný a neporovnateľne širší. Bol bohatší a typovo variabilnejší (obr. 21–30). Často sa vyskytovali amfory, amforovité vázy, hrnce, misky, šálky. Okrem nich sa stretávame aj s amforkami, vázičkami, džbánkami, pokrievkami a s nádobami zvláštnych tvarov. Tvary a výzdoba nádob ľudu kyjatickej kultúry spočiatku súviseli s hrnčiarскими výrobkami ľudu pilinskej kultúry. Neskôr, nielen vlastným vývojom, ale aj preberaním tvarových a výzdobných impulzov hrnčiarstva susedných archeologických kultúr popolnicových polí (podolská, lužická, gávska), došlo k vytvoreniu svojbytných tvarov a charakteristického výzdobného dekóru.

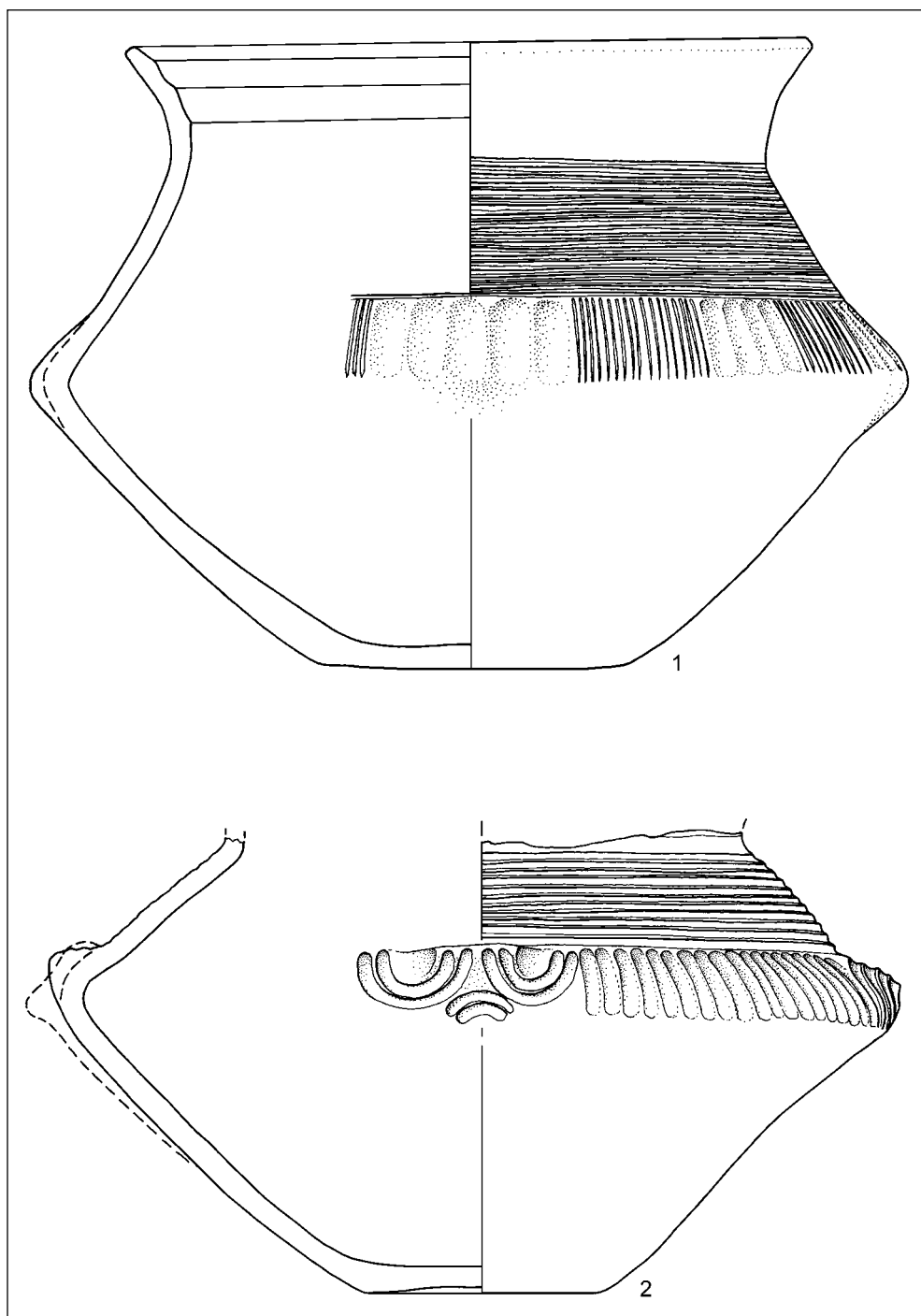
Podobne, tak v pilinskej kultúre, ako aj v kyjatickej kultúre, boli dominantnými nádobami v hrobch amfory (obr. 21) a neskoršie amforovité vázy (obr. 22). Neskôr, keď boli spálené kosti na niektorých pohrebiskách rozsypávané na dno hrobovej jamy medzi nádoby, boli tieto nádoby, aj keď neobsahovali spálené kosti, vždy centrálné. Práve amfory predstavovali nádoby, ktorých tvary plynule prechádzali od pilinskej do kyjatickej kultúry. V priebehu ďalšieho vývoja kyjatickej kultúry sa menil ich tvar, veľkosť, poloha úch i výzdoba. Frekvencia prítomnosti amfor v hrobch sa znižovala. Amfory a neskoršie amforovité vázy predstavujú vrchol hrnčiarkeho remesla ľudu kyjatickej kultúry. Uchá starších tvarov bývajú na pleciach nádoby: hrob 22/41 (obr. 20: 8), postupne spájajú plecيا s hrdlom: hrob 52/41 (obr. 21: 4), alebo sú umiestnené až na hrdle: hrob 49/41 (obr. 21: 3). Veľké amfory kyjatickej kultúry mali vyvážené tvary. Boli zhotovené z jemného hlinito-piesčitého materiálu. Zvonka boli čierne, zvnútra sivohnedé a červenohnedé. Mali bohatú rytú, zahĺbenú a vystupujúcu výzdobu, ktorá sa koncentrovala na hrdle a na pleciach nádoby. Odlišný typ amfor predstavujú o niečo menšie, zásadne však nezdobené nádoby s ľahko prehnutým alebo kónickým hrdlom: hroby 1/41 a 156/84 (obr. 21: 1, 2). Ich materiál bol hlinito-piesčitý, zvonka čierne, zvnútra hnedé.

Neskôr funkciu amfor prevzali v hrobch amforovité vázy (obr. 22). Typologický a terminologický rozdiel medzi amforami a amforovými vázami je v existencii, respektíve v absencii úch. Každá amfora totiž musí mať uchá! Materiál, farba a výzdoba veľkých amforovitých váz bola podobná ako pri amforách kyjatickej kultúry. To znamená, že výzdoba bola rytá, zahĺbená a vystupujúca. Pravda, pribudli niektoré nové motívy. Boli to krátke horizontálne obdĺžnikovité výčnelky, tordovanie (hranenie) okraja, vnútorné hranenie hrdla, nepravé uchá a vtlačané oblúky: hroby 10/41, 24/41 (obr. 22: 2) a 31/41

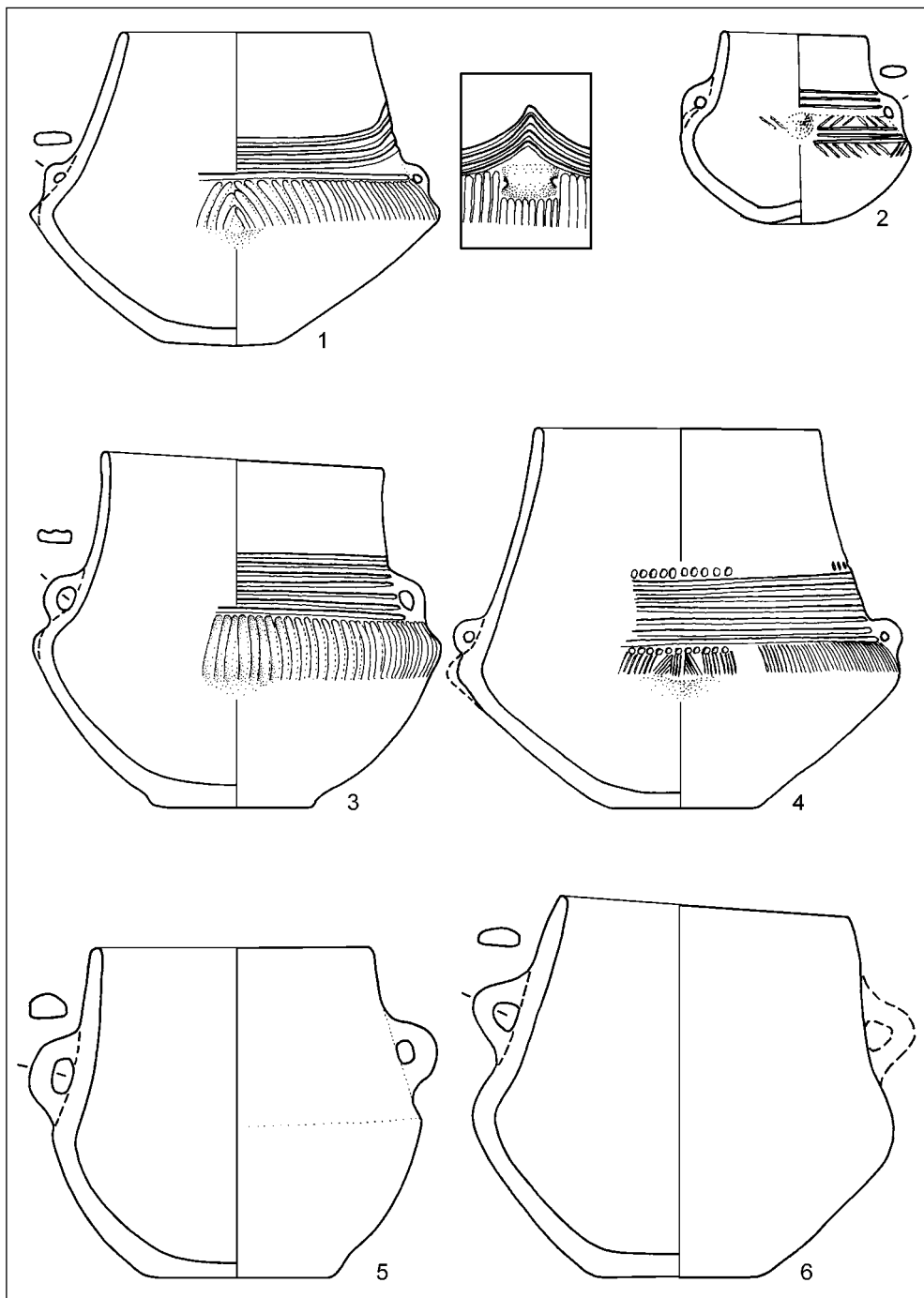

Obr. 21. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – amfory: 1 – 156/84; 2 – 1/41; 3 – 49/41; 4 – 52/41 (kapitola 3.6.1).

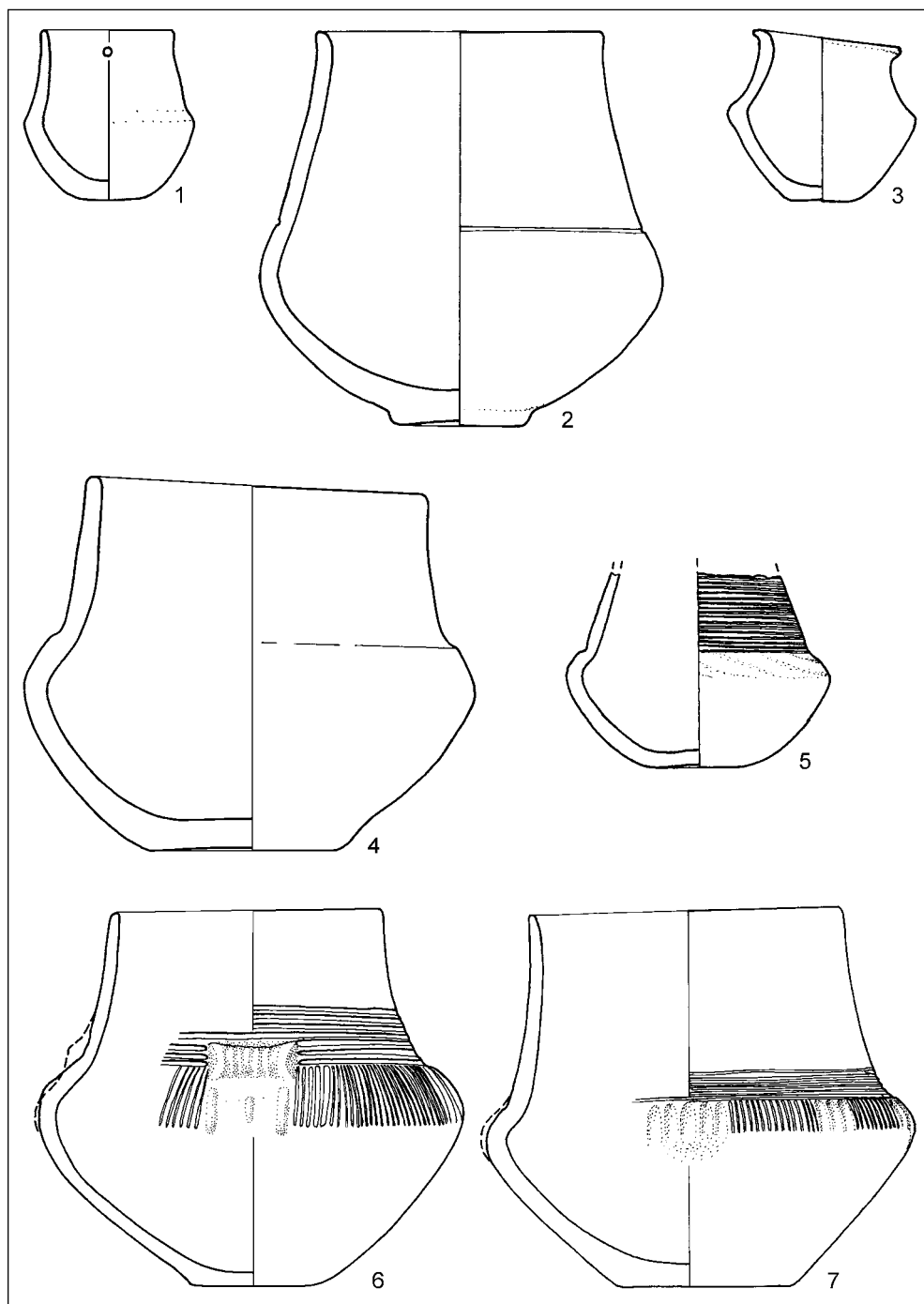

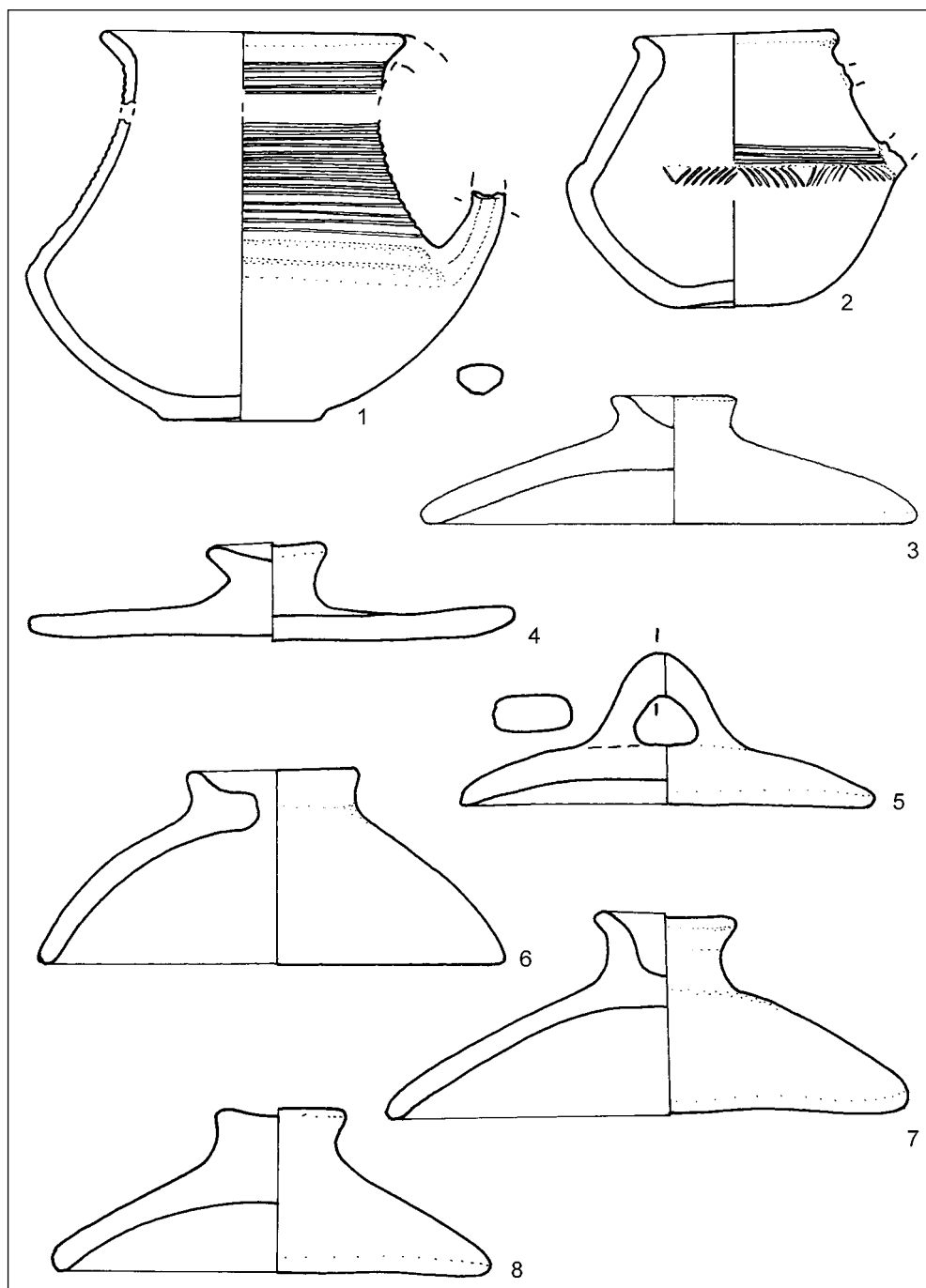
Obr. 22. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – amforovitú vázy: 1 – 31/41; 2 – 24/41 (kapitola 3.6.1).

Obr. 23. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – amfory : 1, 4 – 24/41; 2 – 117/84; 3 – 14/41; 5 – 30/41; 6 – 11/41 (kapitola 3.6.1).

Obr. 24. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – vázičky: 1 – 43/41; 2 – 180/84; 3, 5 – 137/84; 4 – 51/41; 6, 7 – 29/41 (kapitola 3.6.1).

Obr. 25. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – džbánky: 1 – 76/83; 2 – 8/41; pokrievky: 3 – 174/84; 4 – 136/84; 5 – 108/84; 6 – 173/84; 7 – 145/84; 8 – 110/84 (kapitola 3.6.1).

(obr. 22: 1). Diametrálne odlišný variant amforovitých váz predstavujú mätko profilované a zásadne nezdobené vázy: hroby 6/41, 110/84 a 136/84, alebo amforovité vázy s valcovitým hrdlom, s obvodovou rytou a zahĺbenou výzdobou: hrob 168/84. Spravidla boli zhotovené z hlinitého porézneho materiálu, ktorý bol zvonka čierny, zvnútra sivohnedý.

Amfory (obr. 23) sa od amfor odlišovali veľkosťou a výškou, ktorá nepresiahla 140 mm. V hrobách nikdy neboli použité ako popolnice. Boli rôznych tvarov a mali buď nápaditú rytú, zahĺbenú a vystupujúcu výzdobu, ktorá sa sústreďovala na hrdle a na pleciach týchto nádobiek: hroby 14/41 (obr. 23: 3), 24/41 (obr. 23: 1, 4) a 117/84 (obr. 23: 2), alebo boli nezdobené: hroby 11/41 (obr. 23: 6) a 30/41 (obr. 23: 5), zhotovené z hrubého hlinitého materiálu.

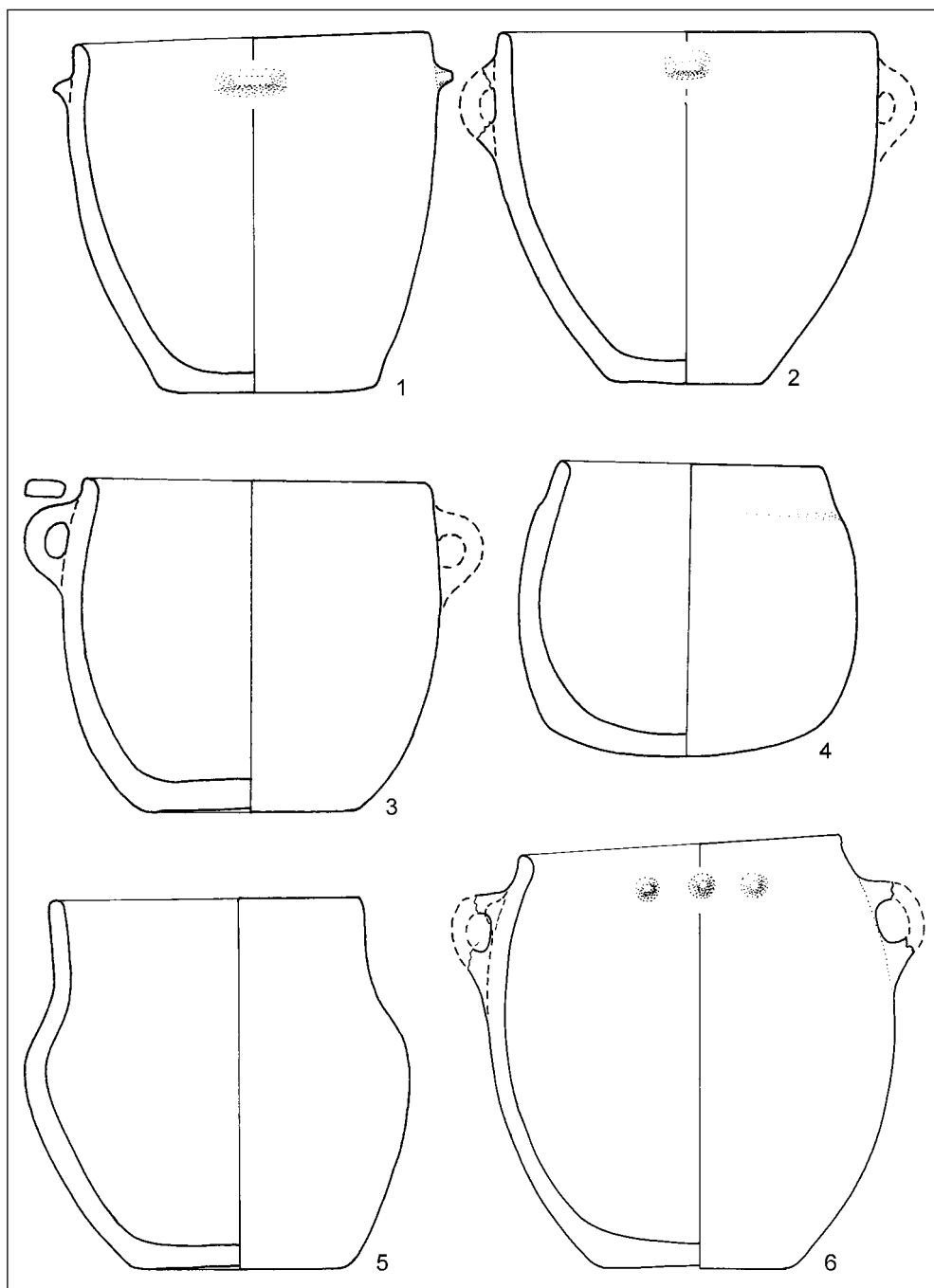
Malé amforovité vázičky (obr. 24) boli buď zdobené: hroby 29/31 (obr. 24: 6, 7) a 137/84 (obr. 24: 5), alebo nezdobené: hroby 51/41 (obr. 24: 4), 137/84 (obr. 24: 3) a 180/84 (obr. 24: 2). Vo funkcii prídavných nádob boli v hrobách tiež dosť bežné. Špecifickým prípadom sú miniatúrne vázičky: hroby 43/41 (obr. 24: 1) a 137/84 (obr. 24: 3). Tie mali spravidla pod okrajom dvojicu protilaňých otvorov, ktoré slúžili na pripavenie malých kuželovitých pokrievok s analogickými náprotivnými otvormi. Iba v jednom prípade neboli na okraji vázičky dva otvory, ale iba po jednom protilaňlom otvore (obr. 24: 1). Po jednom protilaňlom otvore potom mala aj malá kuželovitá pokrievka, ktorá vázičku zakrývala.

Džbány (obr. 25: 1, 2) neboli v keramickej materiálnej náplni kyjatickej kultúry príliš bežné. Typologicky však boli značne rôznorodé. Motívy ich rytej a zahĺbenej výzdoby sú podobné ako na amforách, respektíve na amforovitých vázach. Našli sa napríklad v hrobách 8/41 (obr. 25: 2) a 76/83 (obr. 25: 1).

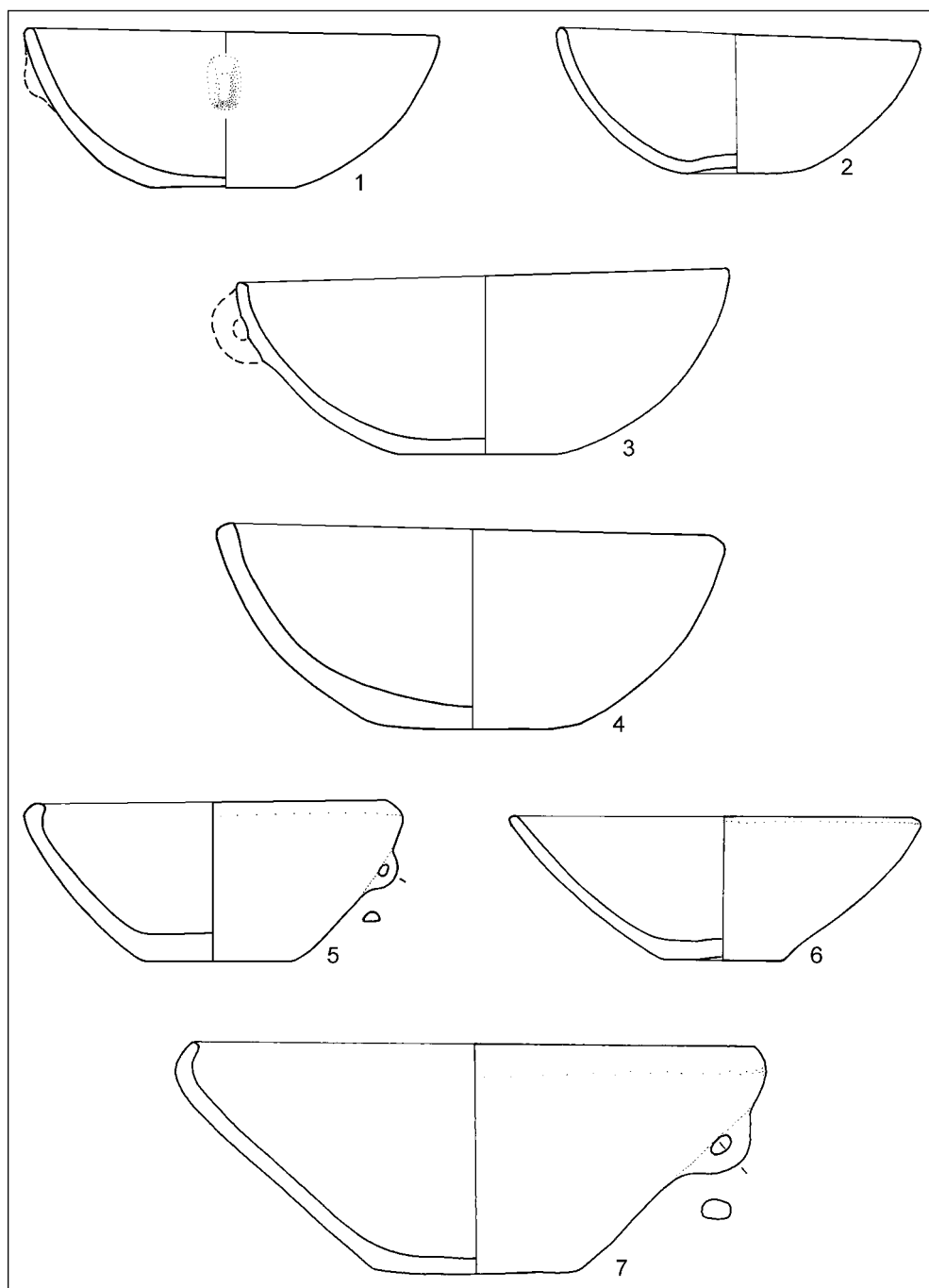
Časté boli na pohrebisku hrnce (obr. 26; tab. XII: 1, 2). Boli to bezuché, jednouché alebo dvojuché nádoby, vysoké od 100 do 180 mm. Určite sa bežne používali aj ako kuchynský riad. V hrobách sa bežne nachádzali spolu s pokrievkami, ktoré ich pôvodne zakrývali. Všetky hrnce mali kónický tvar: hroby 141/84 (obr. 26: 1) a 145/84 (obr. 26: 2), tvar súdkovitý: hrob 156/84 (obr. 26: 3), aj vakovitý tvar: hrob 151/84 (obr. 26: 4), alebo mali v hornej časti valcovitú profiláciu: hrob 37/41 (obr. 26: 5). Neboli náročné na remeselné prevedenie a tiež ich materiál, z ktorého boli hrnce zhotovené, bol hrubý, s kamienkami a niekedy aj s organickou prímiesou. Pokiaľ boli zdobené, tak len lalokmi vystupujúcimi z okraja, jazykovitými výčnelkami umiestnenými pod okrajom (obr. 26: 1, 2), pupčkami: hrob 110/84 (obr. 26: 6), či plastickou obvodovou prelamanou páskou pod okrajom alebo v hornej tretine nádoby. Ako nóvum sa objavil smolný obvodový náter ústia týchto nádob tak zvonka, ako aj zvnútra. Hrnce boli zvonka aj zvnútra prevažne žltej, hnedej, červenej, oranžovej alebo svetlohnedej farby. Vyrábali sa predovšetkým až v mladších fázach kyjatickej kultúry, predovšetkým v neskorej dobe bronzovej.

Početne aj typologicky najväčšiu skupinu nádob kyjatickej kultúry predstavujú misy (obr. 27 a 28). V období pilinskej kultúry tak časté profilované misy sa už prestali vyrábať. Podobne zriedkavé boli aj kónické misy, tiež dedičstvo hrnčiarstva pilinskej kultúry. Misy sa vzájomne líšili veľkosťou, prítomnosťou či absenciou úch, tvarovaním dien a okrajov: hroby 14/41 (obr. 27: 5), 19/41 (obr. 27: 7) a 66/83 (obr. 27: 6).

Variabilita oblých tvarov mís však bola obrovská. Líšili sa veľkosťou, prítomnosťou alebo absenciou úch, tvarovaním a výzdobou okraja, profiláciou, počtom a umiestnením úch, formovaním dna, celkovou výzdobou, materiálom, stupňom vypálenia, farbou atď. Najpočetnejšie boli bezuché misy, ktorých telo bolo oblé: hrob 6/41 (obr. 27: 4). Niekedy mali dovnútra vyklenuté dno: hrob 39/41 (obr. 27: 2), alebo mali jednoduché výčnelky na tele: hrob 4/41 (obr. 27: 1). Variabilné boli jednoduché misy s jedným uchom: hrob 4/41 (obr. 27: 3), ako aj misy s rôzne profilovaným okrajom: hroby 40/41 (obr. 28: 5), 48/41

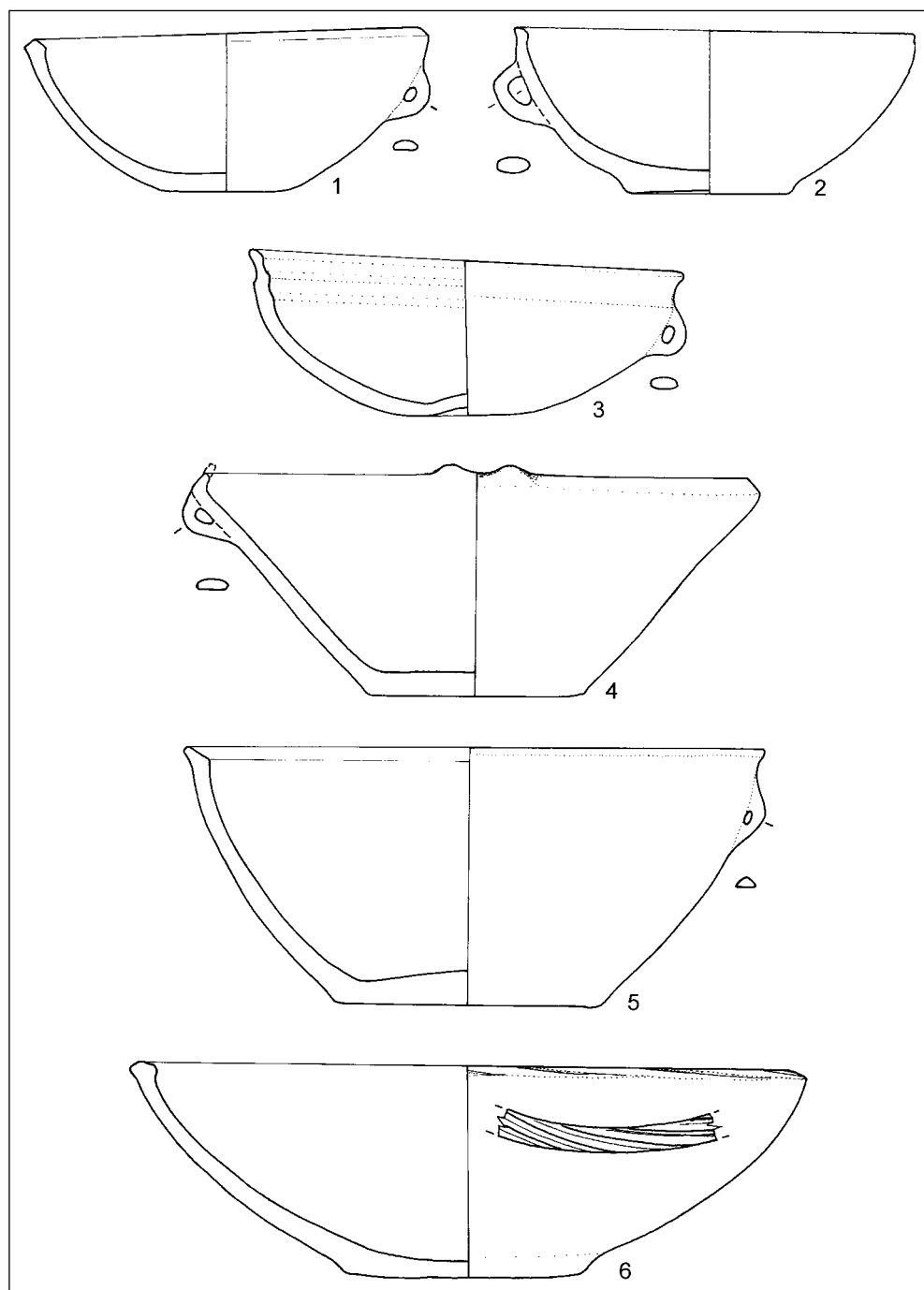

Obr. 26. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – hrnce: 1 – 141/84; 2 – 145/84; 3 – 156/84; 4 – 151/84; 5 – 37/41; 6 – 110/84 (kapitola 3.6.1).

Obr. 27. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – misky: 1, 3 – 4/41; 2 – 39/41; 4 – 6/41; 5 – 14/41; 6 – 66/83; 7 – 19/41 (kapitola 3.6.1).

Obr. 28. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – misky: 1 – 48/41; 2 – 56/83; 3 – 184/84; 4 – 104/84; 5 – 40/41; 6 – 119/84 (kapitola 3.6.1).

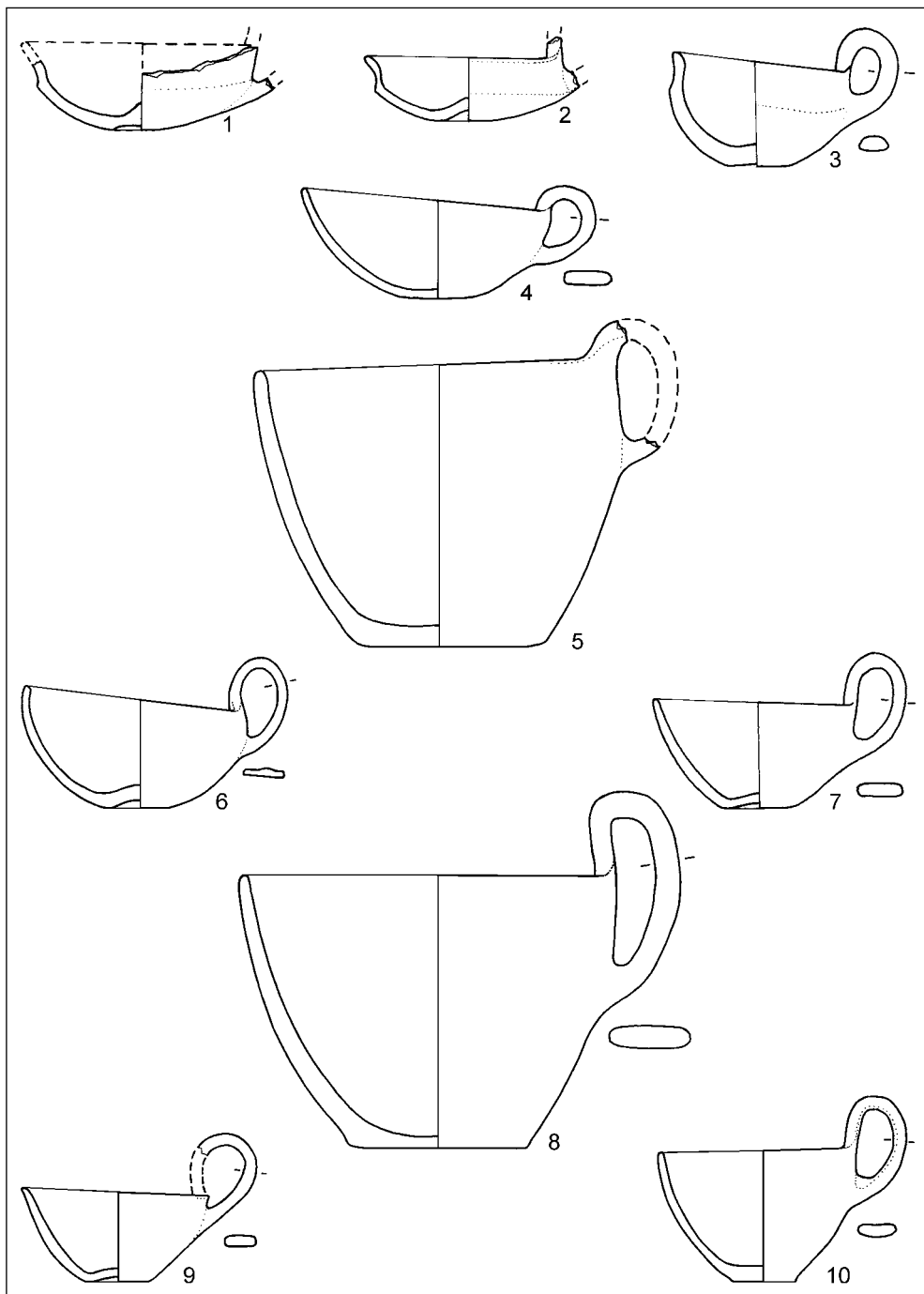
(obr. 28: 1). Tie okrem toho mali stupienkovito odsadené dno: hrob 56/83 (obr. 28: 2), okraj mali zdobený lalokovitými výčnelkami: hrob 104/84 (obr. 28: 4), prípadne bol okraj tordovaný: hrob 119/84 (obr. 28: 6). Zriedka sa objavilo aj tordovanie vnútornej strany ústia: hrob 184/84 (obr. 28: 3).

Rovnako značne frekventované ako misy boli aj šálky (obr. 29; 30). Nezdobené profilované šálky už neboli až také časté ako v období pilinskej kultúry. Stretávame sa s nimi len v nálezových celkoch zo staršej fázy kyjatickej kultúry. V niektorých hroboch kyjatickej kultúry sa však predsa len našli: hroby 66/83 (obr. 29: 1), 104/84 (obr. 29: 2) a 167/84 (obr. 29: 3). Všetky majú uchá vyťahnuté nad okraj a rôzne tvarované dno. Od rovného dna až po naznačené alebo výrazné *umbo*. Najbežnejšie však boli oblé šálky, ktoré sa vzájomne líšili výškou, stupňom vyťahnutia ucha nad okraj a tvarovaním dna: hroby 25/41 (obr. 29: 6), 49/41 (obr. 29: 7) a 64/83 (obr. 29: 4). Značne podobné im boli kónické šálky s uchom vyťahnutým nad okraj, ktoré sú dedičstvom hrnciarstva ľudu pilinskej kultúry. Boli buď v malom: hrob 24/41 (obr. 29: 9), alebo vo veľkom prevedení: hroby 9/41 (obr. 29: 5) a 24/41 (obr. 29: 8).

Všetky šálky s vnútornou rytou výzdobou boli profilované. Stvárnenie výzdoby dokazuje, že hrnciar, ktorý ju robil, mal nepochybne základné geometrické vedomosti, patričné pomôcky a mimoriadny vkus. Niekedy sa dokonca zdá, že výrobca poznal bronzové tepané šálky z konca mladšej a počiatku neskej doby bronzovej a snažil sa ich tvar a výzdobu napodobniť v hline. Niektoré boli zvonka nezdobené: hroby 7/41 (obr. 30: 4), iné boli zvonka zdobené: hroby 7/41 (obr. 30: 5), 72/83 (obr. 30: 3) a 24/41 (obr. 30: 6). V podstate sa však vždy opakujú len dva motívy vnútornej výzdoby. Okolo rytého niekoľkonásobného stredového medzikružia sa štyrikrát opakuje niekoľkonásobná rytá lomenica alebo štyrikrát sa opakujúce niekoľkonásobné ryté oblúky (obr. 30: 3–6).

Ostatné šálky boli vlastne črpkáky s uchom vyťahnutým niekedy až veľmi vysoko nad okraj. Väčšina z nich bola nezdobená. Na pohrebisku sa našli vo veľkom množstve. Mali oblé alebo kónické tvary: hrob 9/41 (obr. 29: 5). Dná boli rovné: hrob 24/41 (obr. 29: 10), alebo dno bolo s tzv. *umbom*: hrob 10/41. Ich vysoko vyťahnuté ucho nad okraj nádoby naznačuje, že sa nimi azda naberala tekutina z väčšej nádoby.

Zvláštny druh šalok, síce málo početný, ale unikátny keramický tvar typický pre kyjatickú kultúru, predstavujú tzv. sacie nádoby (obr. 30: 1, 2). Na pohrebisku v Kyjaticiach sa ich našlo niekoľko. Jedna takáto nádobka bola napríklad v hrobe 25/41 (obr. 30: 2). Išlo o klasický skrinkový hrob s piatimi nádobami. Sacia nádobka v ňom stála vedľa popolnice prekrytej misou. Druhá bola v unikátnom skrinkovom hrobe kyjatickej kultúry 167/84 (obr. 30: 1). Tento hrob obsahoval sedem nádob a okrem sacej nádoby v ňom bola aj miska na prstencovitej nôžke, ktorá bola ešte pred vypálením perforovaná kruhovým otvorom (dušníkom). Spoločným znakom všetkých sacích nádob okrem ich predpokladanej rituálnej funkcie, sú aj ich malé rozmery. Výška nepresahuje 10 cm a ch objem kolíše od 40 do 220 ml. Jedna sacia nádobka z Kyjatic je medzi nimi najobjemnejšia. Interpretovať funkciu týchto nádobiek a pochopiť dôvody prečo boli ukladané do žiarových hrobov je náročnou úlohou. Pri všetkých názoroch sa pohybujeme iba v hypotetickej rovine. Podľa niektorých bádateľov mohlo ísť aj o sacie nádoby určené pre výživu malých detí. Od tohto názoru sa už v súčasnosti upúšťa a prevažuje interpretácia kultového použitia. V prevažnej miere boli tieto nádoby v bohatších hroboch pravdepodobne lepšie situovaných dospelých jedincov. Oprávnené sa teda predpokladá, že ich funkcia bola kultovo-magická, ktorá je dnes už bližšie nedefinovateľná. Isté však je, že v nádobke bola tekutina, ktorá sa cez otvor v ušku pila. Mohol to byť napríklad aj alkohol, či nejaká iná psychotropná látka.

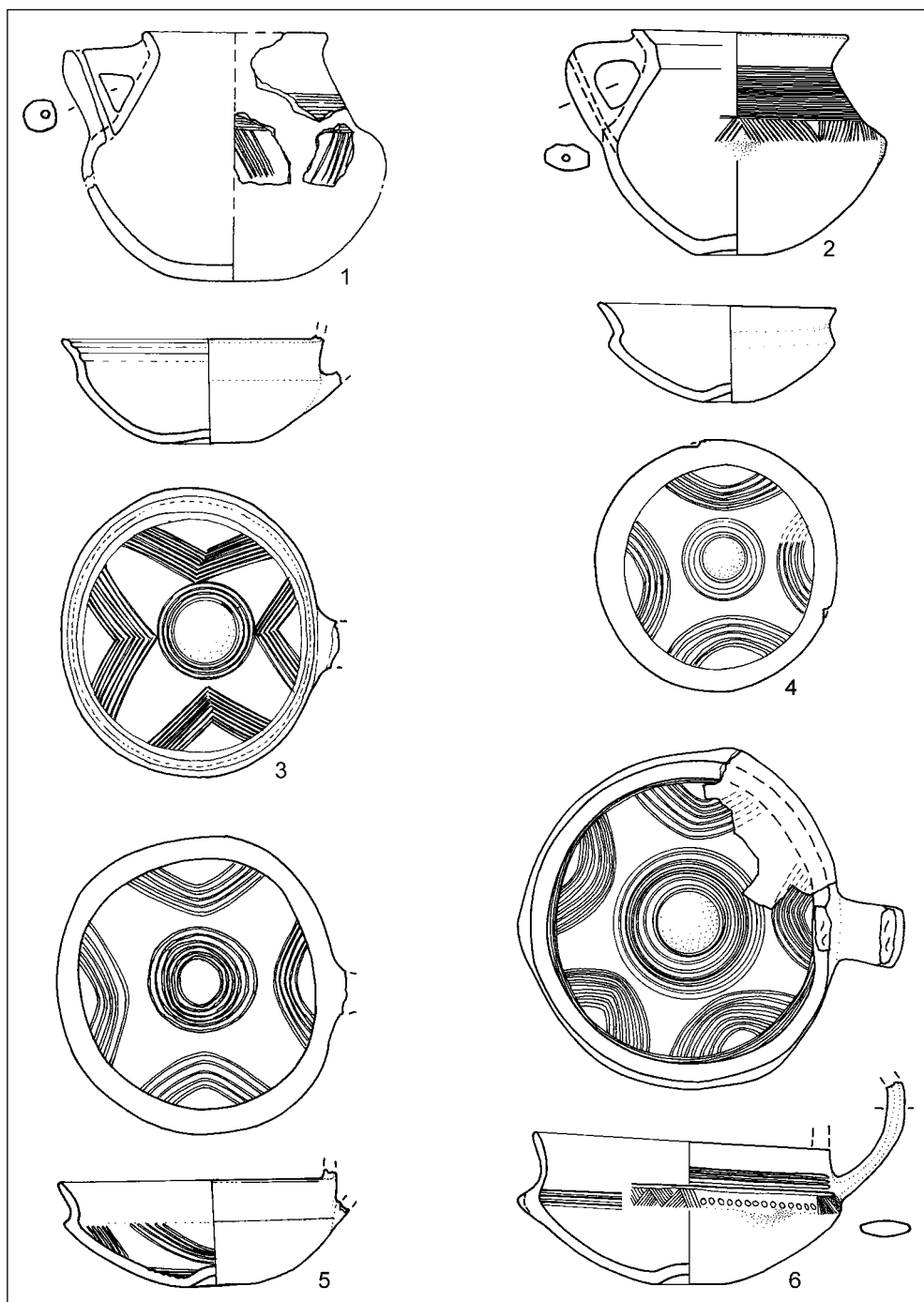
Obr. 29. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – šálky: 1 – 66/83; 2 – 104/84; 3 – 167/84; 4 – 64/83; 5 – 9/41; 6 – 25/41; 7 – 49/41; 8–10 – 24/41 (kapitola 3.6.1).

Keramické pokrievky (obr. 25: 3–8), ktoré často zakrývali ústie hrncov (tab. XII: 1), sa začali vyrábať až v druhej polovici existencie kyjatickej kultúry. Tvar mali ploché: hrob 136/84 (obr. 25: 4), kónický: hrob 174/84 (obr. 25: 3), alebo zvonovitý: hrob 173/84 (obr. 25: 6). Držadlo bolo vyhotovené buď vo forme plnej cievky: hrob 110/84 (obr. 25: 8), prstencovitej cievky: hrob 174/84 (obr. 25: 3), alebo vo forme pásikového či tyčinkového uška: hrob 108/84 (obr. 25: 5). Medzi týmito typmi pokrievok pravdepodobne nebol žiadny chronologický rozdiel, keďže oba typy sa našli nielen v dvoch bezprostredne susedných hroboch, ale aj v tom istom hrobe. Zvláštnym tvarom boli miniatúrne pokrievky zvyčajne kužeľovitého tvaru s dvojicami dvoch protiľahlých otvorov pri okraji. Jedinú výnimku predstavuje kužeľovitá pokrievka, ktorá nemala pri okraji dve dvojice otvorov, ale iba dva náprotivné otvory. Zvyčajne sa našli spolu s malými nádobkami dvojkónického alebo bombovitého tvaru, ktoré mali analogické otvory pri okraji. Nepochybne táto kombinácia malej nádoby a malej pokrievky s protiľahlými otvormi ponúka interpretáciu, že táto súprava obsahovala nejaký zvláštny obsah. Unikátny je fragment pokrievky s cievkovitým ukončením z hrobu 167/84, ktoré bolo ešte pred vypálením perforované. Ide jednoznačne o „dušník“. Je to málokedy zistená situácia, keď otvor, tzv. dušník, bol do keramického tvaru aplikovaný ešte pred vypalom. Zdá sa, že je celkom oprávnená interpretácia, že už v dobe popolnicových polí sa verilo, že každý smrteľník má pominuteľné telo a večnú dušu, ktorá vďaka tzv. dušníkom má možnosť opustiť urnu.

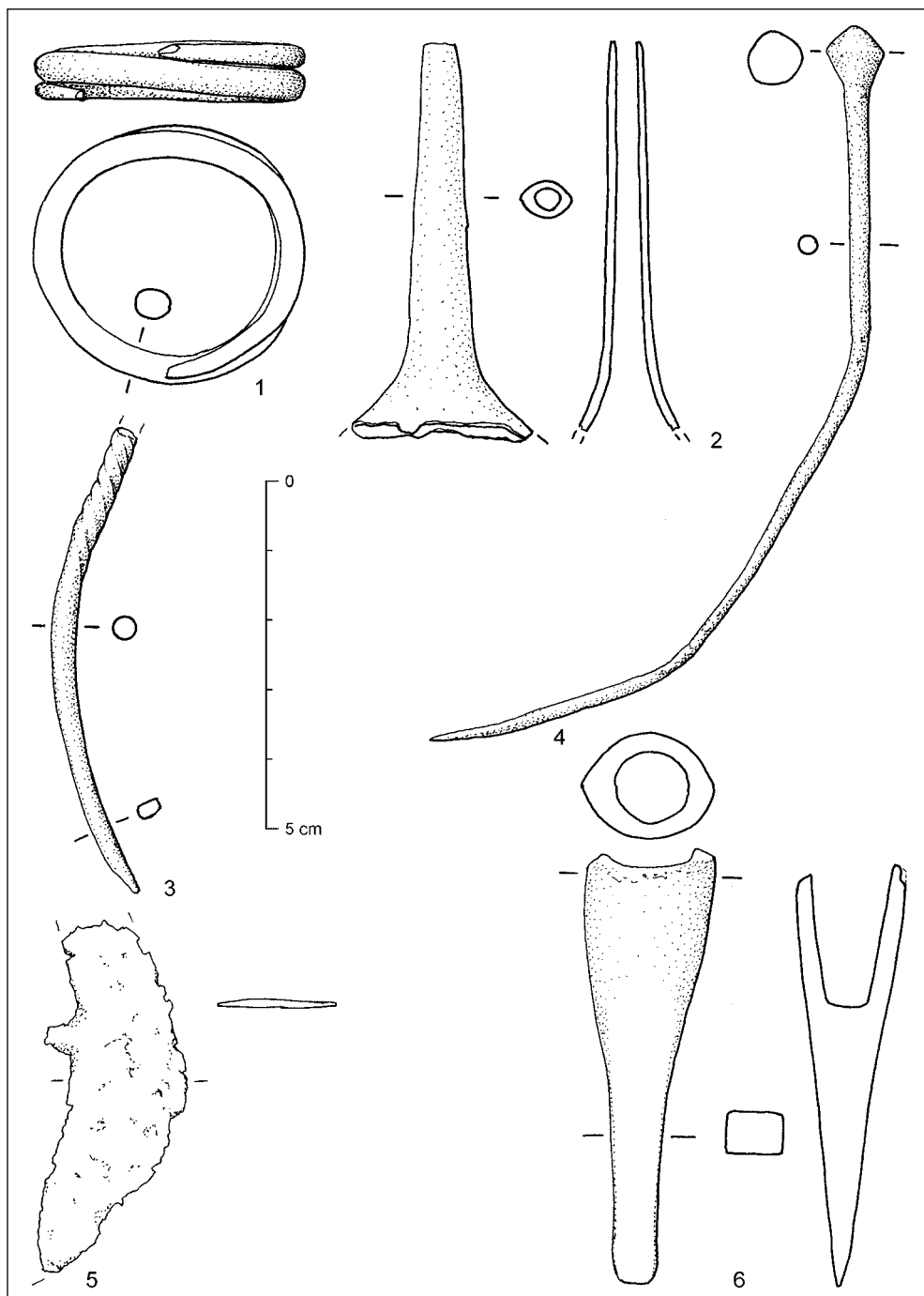
V hroboch boli aj niektoré typologicky unikátne nádoby, ako napríklad veľké vakovité zásobnice: hrob 30/41 a iné keramické výrobky. Boli to spravidla veľké, do kruhu opracované hrubé črepy sídliskovej keramiky. Tie slúžili ako podložky pod popolnice, alebo zakrývali popolnicu. Vzácné sa v hroboch nachádzali aj praslenny a iné hlinené výrobky.

Na niektorých tvaroch hrovej keramiky bola pestrá výzdoba. Najviac výzdobných motívov bolo na amforách, amfórkách a amforovitých vázach. Výzdoba bola rytá a plastická. Plastickú sme rozdelili na zahĺbenú a na vystupujúcu. Niekedy bolo ťažké rozhodnúť o aký základný druh výzdoby ide. Bolo to predovšetkým pri posudzovaní rytej obvodovej a zvislej výzdoby so zahĺbenou výzdobou motívov úzkych horizontálnych a vertikálnych žliabkov. Analýzou výzdoby nádob na keramike západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí sa bádatelia predovšetkým zapodievali na keramike zo sídliska a predovšetkým z kompletne preskúmaného pohrebiska v obci Radzovce. Pravda, niektoré typologické závery výzdobných motívov na keramike je možno pre lokalitu Kyjatice akceptovať, ale mnohé iné sa v Kyjaticiach neobjavili a niektoré sú práve pre toto pohrebisko nové a špecifické. Vo všeobecnosti však platí, že na keramike bola, ako už bolo uvedené, výzdoba rytá, zahĺbená a vystupujúca.

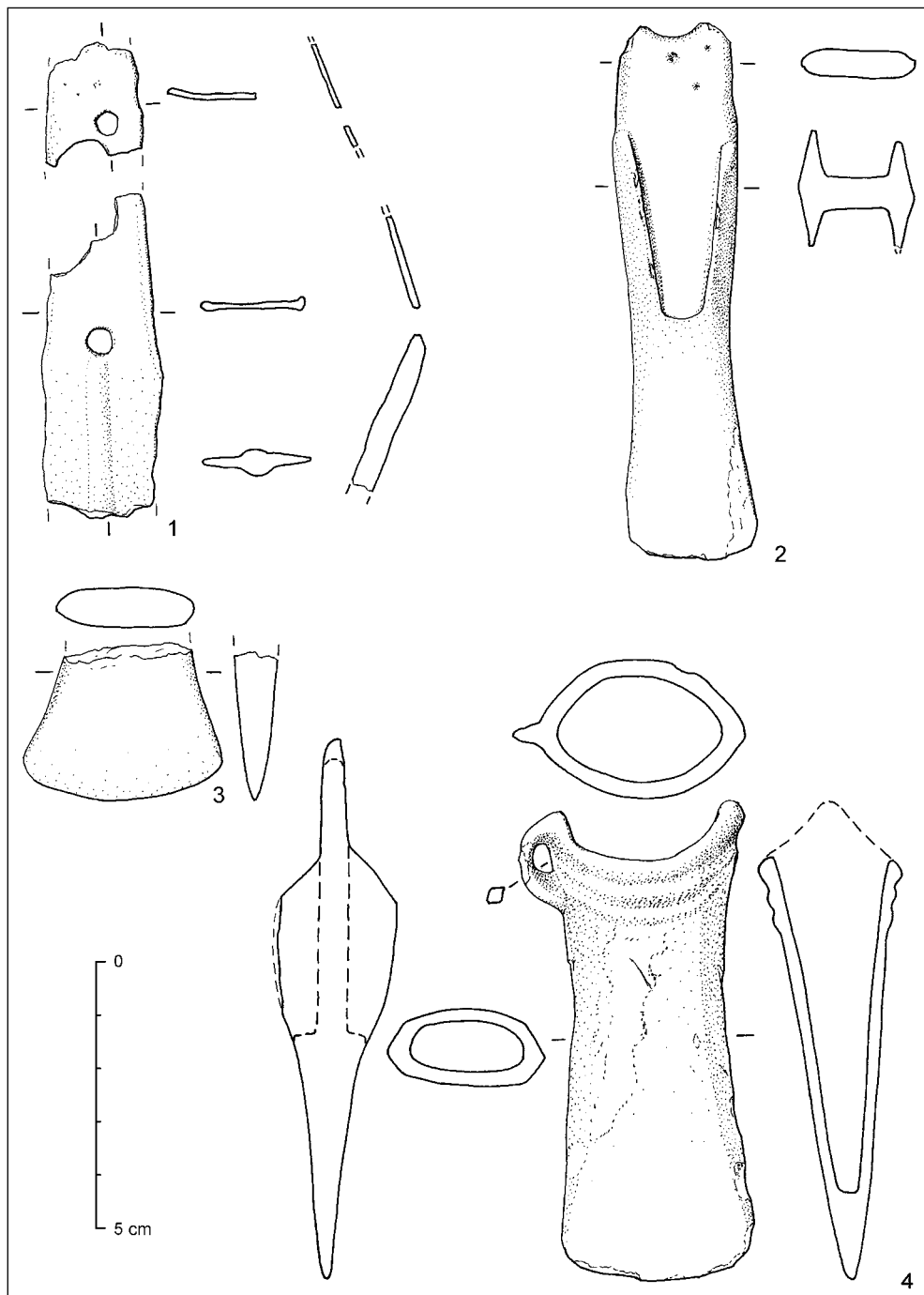
Motívy rytej výzdoby a výzdoby náterom predstavovali zväzky vertikálnych rýh (obr. 21: 4; 24: 6), zväzky obvodových a súvislých obvodových rýh (obr. 21: 3; 22: 1), zväzky šikmých a cik-cak umiestnených rýh (obr. 23: 4; 25: 2; 30: 2) a smolný náter spravidla ústia hrdla hrncov. Motívy zahĺbenej výzdoby predstavovali zväzky obvodových úzkych žliabkov (obr. 23: 3, 4), zväzky zvislých úzkych žliabkov (obr. 23: 3), zväzky zvislých širokých žliabkov (obr. 21: 4), zväzky šikmých úzkych a šikmých širokých žliabkov (obr. 22: 1, 2; 23: 1), hranenie vnútornej časti ústia (obr. 22: 1), hranenie vonkajšej časti ústia (obr. 21: 4), hranenie hornej časti vydutiny (obr. 21: 3), kruhové jamky (obr. 20: 8), eliptické obvodové jamky a vnútorná výzdoba profilovaných šálok (obr. 30: 3–6). Motívy vystupujúcej výzdoby predstavovala obvodová prelamaná páska predovšetkým na hrncoch alebo oválne kužeľovité výčnelky (obr. 26: 6), krátke horizontálne obdĺžnikové výčnelky (obr. 26: 1),

Obr. 30. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – sacie nádoby: 1 – 167/84; 2 – 25/41; profilované šálky s vnútornou výzdobou: 3 – 72/83; 4, 5 – 7/41; 6 – 24/41 (kapitola 3.6.1).

Obr. 31. Iné bronzové artefakty v hrobch a bronzové predmety z plochy pohrebiska: 1 – špirálovitý náramok; 2 – lievikovitý závesok; 3 – fragment ihly ihlice – 52/83; 4 – ihlica typu Ilava – 67/83; 5 – fragment britovy typu Radzovce – 91/83; 6 – dlátko s tuľajkou (kapitola 3.6.1).

Obr. 32. Iné bronzové artefakty z plochy pohrebiska: 1 – zlomky dýky s jazykovitou rukoväťou; 2 – sekera typu Veľký Blh; 3 – ostrie sekery; 4 – sekera s tuľajkou (kapitola 3.6.1).

krátke vertikálne obdĺžnikovité výčnelky (obr. 27: 1), jazykovité výčnelky z okraja (obr. 28: 4), jednoduché prsovité vypukliny (obr. 21: 3), prsovité vypukliny so žliabkami (obr. 22: 2), uchá s dvomi výčnelkami, uchá s rebrami (obr. 20: 8), nepravé uchá (obr. 24: 6).

3.6.2 Kovové predmety

V hrobách sa našli nielen predmety z bronzu, ale aj zo železa. V porovnaní s inými pohrebiskami západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí bolo množstvo a sortiment kovových predmetov v hrobách v Kyjatiaciach mizivý. Najčastejšie sa nachádzali iba malé zlomky drôtených špirálovitých náramkov (hroby 14/41, 67/83, 70/83). V hrobe 24/41 sa našiel zlomok bronzového plechu pochádzajúci z typologicky neurčiteľného predmetu. Zlomky bronzových ihlíc, ktoré slúžili na zopnutie šiat, boli v niekoľkých hrobách (hroby 52/41, 56/83, 67/83, 118/84, 166/84). Z nich bol mimoriadne zaujímavý zlomok ihly ihlice, ktorý má kovaním upravený hrot do prierezu štvorca a je na ňom zreteľné značne ošúchané tordovanie (obr. 31: 3). Takýto typ plastickej výzdoby je síce významný pre ihlice staršej fázy pilinskej kultúry, avšak zlomok sa našiel v hrobe s typickou keramikou kyjatickej kultúry. Čiže môžeme predpokladať, že ide o antikvovaný šperk. V celosti bola zachovaná malá bronzová ihlica definovaná ako ihlica typu IIava z hrou 67/83, typická pre 12. stor. pred n. l. (obr. 31: 4). Žiaľ, kremačné ostatky z tohto hrobu k antropologickej analýze neboli dodané. Podobne absentovali kremačné zvyšky z dvoch ďalších hrobov, a tak len vieme, že v hrobe 166/84 bola pochovaná žena vo vekovom stupni *juvenis-adultus*. Z tohto jedného prípadu je ťažko generalizovať tak ako na pohrebiskách v Cinobani a v Radzovciach, že ihlice sa síce častejšie vyskytujú v ženských hrobách kyjatickej kultúry, ale nedá sa povedať, že bronzové ihlice by boli charakteristickým atribútom ženského hrobu.

Unikátny bol nález zlomku bronzovej dvojčepelovej britvy typu Radzovce (obr. 31: 5). Tá bola pôvodne nepochybne v hrobe pilinskej kultúry 91/83, ktorý však bol značne zničený mladším sídliskovým objektom ľudu kyjatickej kultúry. Z tohto hrobu zvyšky spálených kostí nemáme. A tak môžeme na základe zistení z iných pohrebísk pilinskej kultúry predpokladať, že v tomto hrobe bol pochovaný dospelý muž.

Okrem toho na ploche pohrebiska, prípadne v jeho blízkom okolí sa našiel celý rad ďalších bronzových predmetov, respektíve ich typologicky charakteristických zlomkov. Predovšetkým je zaujímavé ostrie sekery (obr. 32: 3), ktorá, aj keď nie je úplná, je materiálno iná ako ostatné bronzové predmety z plochy pohrebiska. Našla sa v zisťovacej sonde vytyčenej 70 metrov severne nad pohrebiskom a bola v hĺbke 80 cm. Jej svetlozelená patina sa výrazne odlišuje od tmavšej patiny iných v povrchových vrstvách objavených bronzových predmetov. Aj keď ide iba o malý fragment, je dostatočný na to, aby sme mohli povedať, že sekeru je možné datovať do strednej doby bronzovej (1450–1200 pred n. l.). To znamená do doby, kedy nositelia pilinskej kultúry začali prenikať na sever do podhorských oblastí a teda aj na územie dnešných Kyjatíc.

Ostatné bronzové predmety objavené v celosti alebo v zlomkoch reprezentujú široký sortiment bronzovej industrie z mladšej doby bronzovej a je možné predpokladať, že predstavujú rozorvaný hromadný nález bronzových predmetov. Našiel sa špirálovitý náramok (obr. 31: 1; tab. XI: 2), zlomok kosáka, dláto s tuľajkou (obr. 31: 6), sekera s tuľajkou (obr. 32: 4; tab. XI: 2), variant sekery typu Veľký Blh (obr. 32: 2; tab. XI: 2) a dva zlomky hornej časti dýky s jazykovitou rukoväťou (obr. 32: 1). Až na sekeru s tuľajkou, ktorá je typologicky mladšia, sú všetky tieto bronzové predmety typické pre počiatok mladšej doby bronzovej (12. stor. pred n. l.) a sú synchronne s najstaršími hrobovými celkami na

Obr. 33. Synchronizácia datovania osídlenia v Kyjatiach so svetovou históriou. Podľa Václava Furmánka (zost.) 2015, 15, obr. 1 (kapitola 3.7).

STAROVEKÉ CIVILIZÁCIE		SLOVENSKO	
Roky pred n.l.			Roky pred n.l.
700	Okolo 750 - počiatky gréckych mestských štátov 753 - založenie Ríma 776 - I. Olympiáda		700
800	824-814 - Založenie Karolíage		800
900		Liptovský Mikuláš - Ondrašová, depot (okolo 800)	900
1000	Okolo 1000 - Etruskovia v Taliansku	Nitra-Zobor (900-700) Vojnatina (900-750)	1000
1100	Okolo 1100 - začiatok fénickej kolonizácie Stredomoria 1186 - Víťazstvo Ramésa III. nad "Morskými nář."	Chotín, Ilija-Slino (1000-800)	1100
1200	1190 - Pád Chetitskej ríše Okolo 1200 - zánik mykénskej kultúry v Grécku	Zemianske Podhradie (1050-800) Iaľa (1150-800)	1200
1300	Okolo 1370 - Achmaton zavádza monotheistické náboženstvo	lyanovce, depot (okolo 1200); Ducové (1200-1050) Čarka, Dedinka, Okov (1200-1100) Krášna Ves (1250-1000); Kyjatice (1250-750) Výšný Kubín, komplex lokalít (1250-700)	1300
1400	Okolo 1450 - zánik minojskej kultúry na Kréte	Zvolen, komplex lokalít (1300-700) Liptovský Mikuláš - Ondrašová, pohrebisko (1300-1100)	1400
1500	1580-1090 - Egyptská Nová ríša Okolo 1600 - začiatok mykénskej kultúry v Grécku	Restovce (1400-800); Seľak (1400-1150) Mláďa nad Hronom, pohrebisko (1400-1200); Buková (1400-1300) Tomala (1450-1200); Veľká Raškovce (1450-1300) Liprovská Teplá (1450-1350)	1500
1600	1628 - Erupcia Thera - Santorini	Spišský Štvrtok, Streda nad Bodrogom (1600-1450) Gánovce (1600-1485)	1600
1700	1750 - Chamurappiho zákoník	Ivanovce, osada (1700-1450)	1700
1800	2000-1650 - Rozkvet Chetitskej ríše	Vécelice (1600-1200)	1800
1900	2000-1800 - Egyptská stredná Ríša	Nižná Myšľa (1600-1400) Košice-Barcaj (1600-1500)	1900
2000	Okolo 2000 - Začiatok minojskej kultúry na Kréte Okolo 2000 - Indoeurópania osídľujú Grécko		2000
2100	Okolo 2000 - Chetiti osídľujú Anatóliu		2100
2200	2300-2000 - Tretia dynastia v Uru (Gudea)	Malé Kosihy (2200-1500) Jelšovce (2200-1600)	2200
2300	2371-2230 - Sargon I. z Akkadu	Nitriansky Hradok (2300-1450) Veľká Lomnica (2300-1500)	2300

D O B A B R O N Z O V Á
STARŠIA
STREDNÁ MLADŠIA, NESKORÁ
VÝZNAMNÉ ARCHEOLOGICKÉ
LOKALITY A ICH TRVANIE V ROKOCH

pohrebisku. Ako už bolo povedané, možno vysloviť hypotézu, že tento depot bronzových predmetov predstavuje sakrálny symbol novozaloženého pohrebiska.

Počas návštevy lokality v roku 2010 sa v blízkosti plochy, na ktorej sa rozkladalo pohrebisko, našiel malý bronzový lievikovitý závesok (obr. 31: 2), datovaný, podobne ako aj väčšina iných bronzových predmetov z plochy pohrebiska, do prelomu strednej a mladšej doby bronzovej, respektíve do počiatku mladšej doby bronzovej (12. stor. pred n. l.). Je zaujímavé, že má svetlozelenú patinu podobnú, ako zlomok sekery (obr. 32: 3).

Raritou bol objav zlomku železného kosáka. Našiel sa v orbou porušenom skrinkovom hrobe kyjatickej kultúry (hrob 106/84) spolu s malou amforou a dvomi miskami. V záverečných fázach kyjatickej kultúry v neskorej dobe bronzovej, teda od 10. do 8. stor. pred n. l., boli železné lupy (forma surového železa) a železné predmety bežné tak na juhu stredného Slovenska, ako aj v prilahlej časti Maďarska. Železiarstvo v tejto oblasti vychádzalo z vysokej úrovne vtedajších remesiel vyrábajúcich a spracúvajúcich bronz, ako aj z dostatočnej miestnej surovínovej základni.

Kovových predmetov sa v Kyjaticiach síce nenašlo veľa, ale všetky otvárajú zaujímavú problematiku kovospracujúcich remesiel v podhorskej oblasti severného Gemeru a Malohontu. Škoda, že sa počas pobytu výskumníkov v Kyjaticiach nepodarilo preskúmať aspoň časť osady, obyvatelia ktorej na pohrebisku pochovávali.

3.6.3 Artefakty z iných materiálov

Obsahy žiarových hrobov boli chudobné nielen na kovové artefakty, ale aj na predmety zhotovené z iných materiálov. Okrem nádob sa našli aj dva prasleny. Reprezentujú doklady miestnej textilnej výroby. Ostro profilovaný praslen sa našiel v hrobe kyjatickej kultúry (hrob 43/41). Ďalší praslen, pravdepodobne z povrchového zberu na lokalite, je uložený v depozitári Archeologického ústavu SNM v Bratislave. Niektoré črepy z hrubostenných nádob slúžili v hroboch ako podložky pod popolnicu alebo ju zakrývali. Boli opracované do kruhového tvaru, napríklad jeden s rozmermi 170 x 175 mm sa našiel v hrobe 184/84.

Na iných pohrebiskách západnej enklávy juhovýchodných popolnicových polí sa bežne nachádzajú koráliky zo skla, respektíve zo sklenej pasty. V Kyjaticiach sa síce našli tiež, ale iba v dvoch hroboch, 142/84 a 161/84. Ich výskyt, ak nejde o import, sa spravidla interpretuje ako nepriamy dôkaz existencie miestnej kovospracujúcej dielne.

3.7 Datovanie pohrebiska, jeho začiatok a koniec

Podrobná a komplexná analýza terénnych situácií a archeologická analýza obsahov takmer 200 žiarových hrobov preskúmaných na pohrebisku sa ešte neukončila a bude predmetom pripravovaného vedeckého vyhodnotenia lokality. Môžeme iba povedať, kedy sa v Kyjaticiach začalo pochovávať, ako dlho sa pochovávalo a kedy sa pochovávať prestalo.

Sídliisko z doby popolnicových polí založilo obyvateľstvo pilinskej kultúry okolo roku 1200 pred n. l., kedy zo svojej pôvodnej oblasti rozšírenia v Rimavskej a Lučenskej kotline a zo stredného Poiplia začalo prenikať na sever do podhorských oblastí Slovenského rudohoria. Zánik osady a teda aj ukončenie pochovávania nastal medzi rokmi 800 až 700 pred n. l. Je pochopiteľné, že sa za tých 400 až 500 rokov charakter osady, spôsob spaľovania, spôsoby pochovávania a materiálna kultúra reprezentovaná predovšetkým keramikými nádobami a bronzovými predmetmi menili.

Pre riešenie otázok relatívnej chronológie pohrebiska sú dôležité zistené superpozície hrobov. Žiaľ, superpozícií hrobov sa na pohrebisku v Kyjaticiach našlo málo. Tak napríklad hrob 151/84 bol narušený mladším hrobom 156/84 s kamenným príkrovom. Tiež pri hrobe 4/41 autor výskumu predpokladal, že tu mohlo ísť o superpozíciu dvoch hrobov, kde hrobová jama mladšieho hrobu porušila starší hrob. Absenciu superpozície si vysvetľujeme dvomi dôvodmi. Kamenné konštrukcie hrobov boli dlho viditeľné, dlho sa zachovali stélky označujúce hroby a pohrebisko ležalo prakticky na rovine, takže nedochádzalo k výraznejším pôdnym splaveninám, ako to bolo napríklad na pohrebisku v Radzovciach, kde staršie hroby boli v hĺbke až dva a pol metra a časté boli prípady, že nad sebou ležali nie dva, ale až tri hroby. Pravda, v Radzovciach mal svah, na ktorom ležalo pohrebisko, sklon až 10 %. V Kyjaticiach bol rozdiel sklonu povrchu terénu len necelých 5 %.

Tiež niektoré iné entity sú významnejšie ako typológia materiálnej kultúry, respektíve tieto entity typologické datovanie potvrdzujú. V tomto smere je dôležité aj porovnanie kvantity a kvality kremačných zvyškov v jednotlivých hroboch a tvar hrobových konštrukcií.

Na všetkých antropologicky analyzovaných žiarových pohrebiskách západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí bolo možné konštatovať, že priemerná hmotnosť alebo kubatúra analyzovaných spálených zvyškov ľudského skeletu bola v hroboch pilinskej kultúry väčšia ako v hroboch kyjatickej kultúry. To isté sa konštatovalo aj v kvalite spálenia kostí, čiže v rozdielnej teplote, aká sa dosahovala na pohrebnej hranici. Teplota dosiahnutá na hraniciach budovaných ľuďom pilinskej kultúry bola nižšia ako na pohrebných hraniciach budovaných obyvateľstvom kyjatickej kultúry. To sa dá sledovať aj v rámci pilinskej kultúry. Čím starší hrob, tým nižšia spaľovacia teplota. V najstarších hroboch pilinskej kultúry bolo ľudské telo nedokonale spálené a zvyšky skeletu sú mimoriadne zle spálené. V hroboch datovaných do záverečných fáz tejto kultúry bolo spálenie skeletu dokonalé, až do štádia kriedovej farby a štruktúry kostí. Určite to nebolo iba v kvalite dreva a jeho príprave pre kremačné použitie, ale aj v tvare a technológii budovania pohrebnej hranice.

Tiež konštrukcie hrobov a počty nádob v nich nesúvisia iba so spoločenským štatútom zomrelého, ale aj s inými, dnes už ťažko poznateľnými, faktormi. Pregonantne to dokumentujú hroby skrinkové a hroby s kamenným príkrovom. Skrinkové hroby sa začali budovať už v závere pilinskej kultúry. Tento typ hrobu pokračoval aj v období staršej fázy kyjatickej kultúry. Neskôr pomyselný pôdorys skrinkového hrobu síce ostáva, avšak nie je tvorený kamennými platňami, ale je iba naznačený menšími kameňmi. Podobné je to i s kamennými príkrovmi. Tie sa začali budovať už nad klasickými skrinkami. Pokračovali aj nad schematickými skrinkami a boli tiež nad nádobami bez skrinkových konštrukcií. Pravda, základom jemných chronologicko-typologických záverov ostáva klasická typologická analýza materiálnej kultúry.

Tieto zmeny sa dajú vyjadriť rozdelením doby fungovania pohrebiska do jednotlivých časových stupňov. Toto členenie je v súčasnosti intuitívne, hypotetické a predbežné. Sme však presvedčení, že pri definitívnom vedeckom spracovaní celej lokality sa navrhnutá hypotéza potvrdí. Dobu trvania pochovávania na pohrebisku a jednotlivé hrobové nálezové celky sme teda rozdelili na päť stupňov: I. stupeň: hroby prvých osadníkov z obdobia pilinskej kultúry; II. stupeň: hroby z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu; III. stupeň: hroby z obdobia staršej kyjatickej kultúry; IV. stupeň: hroby z obdobia mladšej kyjatickej kultúry; V. stupeň: záver pochovávania na pohrebisku. Toto rozdelenie sa pokúsime porovnať s časovými horizontmi, ktoré boli vypracované na základe komplexnej analýzy

nálezových situácii a archeologického materiálu na pohrebisku pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach a zosúladiť s chronologickou a synchronizačnou tabuľkou (obr. 33).

Stupeň I je možné synchronizovať s horizontom Radzovce II a subhorizontom Radzovce IIIa (koniec stupňa Reinecke BD a prvá polovica stupňa Reinecke HA1: 1250–1150 pred n. l.); stupeň II je možné synchronizovať so subhorizontom Radzovce IIIb (druhá polovica stupňa Reinecke HA1: 1150–1050 pred n. l.); stupeň III je možné synchronizovať so subhorizontom Radzovce IIIc (stupeň Reinecke HA2: 1050–1000 pred n. l.); stupeň IV je možné synchronizovať s horizontom Radzovce IV (stupeň Reinecke HB1: 1000–900 pred n. l.); V. stupeň je možné synchronizovať s horizontom Radzovce V (stupeň Reinecke HB2, prípadne až HB3: 900–750 pred n. l.).

3.8 Iné archeologické nálezy na ploche pohrebiska a v jeho okolí

Cenné predmety sa našli aj na povrchu plochy pohrebiska, respektíve v jeho blízkom okolí, alebo v najvrchnejších vrstvách pôdy. Ihneď na začiatku terénneho výskumu, pri vytyčovaní jednotlivých sond, sa celkom náhodne našla bronzová sekera s tuľajkou a symetrickým ústím, datovaná medzi roky 1100–1000 pred n. l. Postupne sa našli aj ďalšie bronzové predmety, ktoré však boli staršie a súviseli s osídlením Kyjatic ľudom pilinskej kultúry. Pochádzali z obdobia okolo roku 1200 pred n. l. Bola to napríklad unikátna bronzová sekera s pravouhlým schodíkom a s výkrojom v tyle, ktorá je európskou raritou, pretože sa v jej tvare spájajú typologické prvky sekier s pravouhlým schodíkom a sekier s výkrojom v tyle. Ďalej sa našlo bronzové dlátko s tuľajkou, zlomky bronzového noža a bronzovej dýky. Je pravdepodobné, že tieto predmety pochádzajú z rozoraného hromadného nálezu bronzových predmetov. S určitou rezervou možno tento predpokladaný depot interpretovať ako zakladajúcu obeť pripravovaného pohrebiska. Pravda, nijako nemôžu súvisieť so spomínanou bronzovou sekerkou s tuľajkou. Za predpokladu, že ide naozaj o bronzový poklad, mohlo ísť o votívny dar, ktorý, zakopaný na mieste pripravovaného žiarového pohrebiska, mal v súlade s vtedajším svetonázorom slúžiť na získanie priazne božstiev a k pokojnému, večnému spánku pochovaných.

V jarných mesiacoch roku 1985 sa v blízkosti pohrebiska na svahu, na ľavej strane potoka Papča, povrchovým prieskumom objavilo sídlisko z obdobia popolnicových polí. Následne sa vytýčili zisťovacie sondy a v jednej z nich sa zistil a napokon aj preskúmal sídliskový objekt kyjatickej kultúry. Obsahoval zvyšky ohniska, mazanicu, keramiky, závažie krosien a zlomok čepele bronzovej sekery (obr. 32: 3). Jeho vzťah k pohrebisku sa nepodarilo interpretovať.

---

4 VÝSLEDKY ANTROPOLOGICKÝCH ANALÝZ

Antropologická analýza spálených ľudských ostatkov a jej vyhodnotenie boli po dlhú dobu bez povšimnutí anatómov či antropológov. Najskôr až od druhej dekády 20. stor. sa tejto problematike začala venovať väčšia pozornosť a odvtedy sa využíva až do súčasnosti. Je nezastupiteľná pre riešenie otázok telesného vývoja a demografických ukazovateľov príslušníkov určitej kultúrnej či etnickej skupiny na základe morfológie spálených kostí zo žiarových pohrebísk odkrytých pri archeologických výskumoch. Svoje nenahraditeľné miesto zaujíma aj pri identifikácii spálených kostier pre potreby súdneho lekárstva a na kriminalistické expertízy, napríklad uhorenie osôb pri požiari budov, pri dopravných nehodách s následným požiarom, pri identifikácii tiel z vojnových konfliktov a iných násilných činov (napr. hromadné hroby).

K hodnoteniu spálených ľudských zvyškov boli na konci 20. stor. vypracované nové identifikačné metódy a postupy, ktoré sa stali platnými pre prácu so spálenými kosťami, na ktorých sa podieľalo mnoho antropológov, anatómov a súdnych lekárov, ktorí výsledky nezávisle na sebe publikovali. Ako uvádza známy český antropológ Milan Dokládal, tak na základe týchto skutočností došlo ku vzájomnej koordinácii a k zjednoteniu jednotlivých stanovísk. Pri vlastnej analýze spálených kostí boli sledované jednotlivé entity, ktoré je možné pri rozbere identifikovať. Ide napríklad o vplyv vysokého žiaru a dobu jeho expozície na vonkajšiu morfológiu kosti, jej vnútornú štruktúru, farbu, fyzikálne a chemické vlastnosti kostného tkaniva a iné. Významný podiel na tejto metodike mal aj experimentálny prístup k tomuto problému. Práve docent Milan Dokládal sa venoval štúdiu spálených kostier známeho veku, pohlavia, hmotnosti atď. Pritom si, samozrejme, uvedomoval, že nie je možné bez výhrad porovnávať kosti z prehistorických žiarových hrobov a kosti spálené v súčasných krematóriách. Získané výsledky publikoval a prednášal o nich tak doma, ako aj v zahraničí. Na jeho práce nadviazal celý rad odborníkov v Nemecku, Poľsku, Francúzku, Švédsku, Holandsku a v USA, ktorí jeho výsledky ďalej rozpracovali, šírili a v niektorých prípadoch poopravili či spresnili. Podstatnou skutočnosťou však bolo, že ním postulované výsledky potvrdili. Táto metodika, aj keď prechádza postupným zdokonaľovaním na základe nových špeciálnych techník a pracovných postupov, je bežne používanou v prehistorickej antropológii, súdnom lekárstve, ba i v kriminalistike. Z tejto metodiky vychádzali aj naše analýzy.

Z kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí doteraz poznáme stovky žiarových pohrebísk, na ktorých boli pochované tisíce ľudí. Z tohto obrovského počtu zomrelých bolo na Slovensku preskúmaných okolo 2500 hrobov a bolo publikovaných takmer 1800 antropologických analýz. Okrem toho existujú analýzy z ďalších hrobov, ktoré sú pripravené do tlače, alebo sa priebežne spracovávajú. Všetky antropologicky vyhodnotené pohrebiská patria pilinskej a kyjatickej kultúre. Preskúmaných hrobov kultúry Suciú de Sus a kultúry Gáva je podstatne menej a ich obsahy takmer vôbec neboli antropologicky hodnotené.

Antropologické analýzy ľudských ostatkov zo žiarových hrobov kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí majú na Slovensku skutočne dlhoročnú tradíciu. Prvé antropologicky analyzované žiarové pohrebisko bolo Košice-Barca (okr. Košice). Nasledovali Radzovce (okr. Lučenec), Tornaľa (okr. Revúca), Dvorníky-Včeláre (okr. Košice-okolie), Kyjatice (okr. Rimavská Sobota), Silica (okr. Rožňava) a napokon Cinobaňa (okr. Poltár).

4.1 Spálené ľudské ostatky v hrobch

Základy antropológie ako vedeckej disciplíny je možné datovať už do staroveku, a to predovšetkým v rozsiahlom odkazu *Aristotela*, ktorý ako prvý použil pojem antropológia pre komplexný pohľad na človeka a rozšíril tak doterajšie antické vedomosti o empiricky podložené údaje z porovnávacej biológie a zoológie. Svoj podiel na ďalšom formovaní antropológie priniesli aj antickí lekári a prírodovedci, napríklad *Hippokrates*, *Erasistratos*, *Galénos* a iní. Za prvého antropológa v modernom slova zmysle je označovaný *Poseidónios* z *Apameie*. Z historického kontextu výskumy antropogenézy a štúdium mechanizmov biologickej a kultúrnej evolúcie a adaptácie výrazne stimulovali nielen ďalší rozvoj antropológie ako prírodnej vedy, ale prispeli tiež k rozšíreniu jej výskumného záberu o sociokultúrnu dimenziu. Antropológia ako obecná veda orientuje svoj záujem na človeka a na jeho prácu, na spoločnosť a vlastnú kultúru, teda nielen ako na biologickú bytosť, ale ako aj na tvorca a produkt kultúry. Súčasná sociálna a kultúrna antropológia predstavuje komparatívnu disciplínu patriacu medzi prírodné vedy a je úzko spätá s fyzickou antropológiou a jej subdisciplínami, napríklad s paleoantropológiou, fyzickou, morfológickou a vývojovou antropológiou; rieši aj z pohľadu archeológie problematiku role dedičnosti, prírodného výberu a vonkajšieho prostredia na premenlivosť organizmu vo fylogenetickom a ontogenetickom vývoji človeka, náboženské prejavy človeka a iné.

V kontexte predmetu tejto knihy je nutné vyzdvihnúť a predstaviť paleoantropológiu, poddisciplínu antropológie, ktorá je zameraná predovšetkým na štúdium kostrových materiálov z dôb prehistorických a historických. Má blízku spojitosť s archeológiou, pretože tá bez využitia tohto vedného oboru by nebola schopná získať predmet svojho skúmania, teda ľudských kostrových pozostatkov, a to vo všetkých podobách podľa jednotlivých historických kultúr rituálne pochovaných zomrelých jedincov (kostrový i žiarový pohrebny rítus). Paleoantropológia sa tiež venuje spôsobu pochovávaní a zaobchádzania s mŕtvymi telami, výbavou hrobov, prítomnosťou archeologických artefaktov vrátane zvyškov živočíchov, rastlín a pod.

Zvyklosti pri pohrebných obradoch, spôsob pochovávaní, výbava hrobov a ukladanie pozostatkov zosnulého do hrobu, hrobové konštrukcie, označovanie hrobov, to všetko je zahrnuté pod pojem pohrebny rítus. Rituálne zvyklosti úzko súvisia vždy so stavom a úrovňou vtedajšieho spoločenského vedomia, s náboženskými predstavami vrátane predpokladaného svetonázoru riešenej archeologickej kultúry. Určujúcim znakom pohrebného rítu je spôsob pochovávaní. Na európskom teritóriu sú známe dva spôsoby pochovávaní, a to kostrový spôsob, tzv. inhumácia, kedy sú do hrobu ukladané nespálené ľudské telá, alebo sú zomrelí spálení. Vtedy hovorme o žiarovom spôsobe pochovávaní (kremácia). Predpokladáme, že oba spôsoby odzrkadľujú určité dnes už nepostrehnuteľné filozofické princípy danej kultúrnej entity.

Dominantné osídlenie regiónu dnešných Kyjatíc existovalo v čase, kedy na značnej časti európskeho kontinentu prevládal práve žiarový spôsob pochovávaní. Tento pohrebny rítus bol nepochybne zložitým aktom, spätým s presnými rituálnymi zvyklosťami, predávanými negenericky z generácie na generáciu v rámci socializácie jedinca v danej spoločnosti. Aj keď antropológické analýzy žiarových ľudských zvyškov majú menšiu vypovedaciu hodnotu než kostrový materiál (žiarový materiál podlieha vplyvom vysokého žiaru celému radu zmien, napr. farba kosti, jej povrch, veľkosť, tvar a ich vyhodnocovanie vyžaduje špecifickú metodiku), sú cenným prínosom na odhalenie stavu vtedajšej spoločnosti a na priblíženie sa k ľuďom z archeologickej lokality Kyjatice, ktorá na základe svojej kultúrnej identity a zvláštnosti dala názov jedinečnej kultúre v rámci európskej civilizácie popolnicových polí.

Na základe vyššie zmienených skutočností je dôležité čitateľovi priblížiť aspoň niektoré momenty pohrebných obradov ľudu kyjatickej kultúry od skonu človeka až po uloženie jeho spálených ostatkov do zeme vrátane vybudovania nadzemných častí hrobu. Smrť človeka vždy bola, je a bude tragickou udalosťou jeho najbližších. Hlavné v primitívnych spoločenstvách znamenala nepochopiteľný a bolestivý prelom v živote žijúcich príslušníkov komunity. Bolo tu studené, bezvládne telo človeka, ktorý ešte pred nedávnom existoval, komunikoval, konal, pohyboval sa, jednoducho bol žijúcou a mysliacou bytosťou. A naraz koniec, nezvratná situácia. Pre ostatných členov komunity nastala chvíľa, kedy bolo potrebné zorganizovať výstavbu hrobu a uskutočniť pohrebný ceremoniál, ktorý bol viazaný na prísne rituálne pravidlá podľa tradícií daných a historicky ukotvených. Zvyklosti, ktoré boli odovzdávané z generácie na generáciu, mali svoje pravidlá, ktorých nedodržovanie mohlo mať podľa vtedajších primitívnych, animistických názorov a predstáv zhubné následky pre posmrtný život zosnulého aj pre pozemský život jeho rodiny, príbuzných i rodu. Celý pohrebný proces bol zložitým aktom, ktorý sa skladal z početných činností a postupov. Niektoré z nich môžeme rekonštruovať pomerne presne, o iných sa môžeme iba domnievať, a to len približne.

Ako vyzerala príprava jedince na kremáciu, nevieme. Pravda, je zrejmé, že jedinec bol oblečený do šiat, o čom svedčia zvyšky ozdôb šiat a funkčných doplnkov odevu či kroja z bronzu a iných surovín nezničených ohňom, ktoré sa pri archeologickom výskume objavujú v pohrebných nádobách (popolniciach, urnách) medzi spálenými ľudskými ostatkami.

Dôležitou a náročnou prácou bolo postavenie pohrebnej hranice, na ktorej mal mŕtvy jedinec dokonale zhorieť. V prvom rade muselo byť pripravené vysušené drevo s vysokou výhrevnosťou. Samotná výstavba hranice bola asi komplikovanou prácou. Vyžadovala si dlhoročné empirické skúsenosti odovzdávané z generácie na generáciu. Vzácné zistené stopy po hraniciach na pohrebiskách, analýza nájdených spálených drevených uhlíkov, ako aj praktické experimenty, ktoré boli v rôznych krajinách realizované, ukázali, že pohrebne hranice boli stavané z dreva s vyššou výhrevnosťou, spravidla bukového respektíve dubového. Mali obdĺžnikový pôdorys trocha presahujúci dĺžku a výrazne šírku ľudského tela. Predpokladá sa, že výška hranice bola asi do 180 cm a hranica mala roštovú konštrukciu, aby sa dosiahlo dobré prúdenie vzduchu, teda aj vyššej teploty, aby sa dosiahlo čo možné najdokonalejšieho spálenia zomrelého. Táto požiadavka mohla byť podporená potretím telesných ostatkov vysoko horľavými látkami, napríklad vonným oleji (dodnes praktizované v Indii). Telo spočívajúce na hranici bolo pravdepodobne ešte prekryté guľatinou uloženou do tvaru sedlovej strechy. Kubatúra použitého množstva dreva sa odhaduje približne na 1 až 2 kubické metre. Nezanedbateľnou činnosťou bolo vykopanie hrovej jamy, prípadne výstavba kamennej hrovej konštrukcie, ktoré práve v Kyjaticiach boli mimoriadne.

Obrady, ktoré sa odohrávali pri spaľovaní mŕtveho na hranici, boli určite nevšedné, ale v súčasnej dobe ťažko rekonštruovateľné. Ďalším aktom bolo zberanie spálených kostí, žiarom deformovaných šperkov, ktoré boli súčasťou odevu/kroja, ktorý mal zosnúť v dobe kremácie na sebe, prípadne aj ďalších predmetov, ktoré mal nebožtík pri sebe. Množstvo zozbieraných a do hrobu uložených kostí záviselo od stupňa spálenia, veku a kultových praktík.

Ako už bolo spomenuté, kosti podliehajú vplyvom vysokého žiaru celému radu závažných zmien, ktoré postihujú ich farbu, povrch, veľkosť, tvar a vnútornú štruktúru. Dobré zvládnutá metalurgia bronzu a následné spracovávanie železa sa odrážalo v schopnostiach budovania pohrebnej hranice, aby sa dosiahlo vysokej teploty, a tým sa zabezpečilo kvalitatívne lepšie spálenie zosnulého. Pravda, vplyv na stav kremačných zvyškov môže byť ovplyvnený aj ich uložením tesne pod povrchom pôdy, nad hranicou

zamrznutia pôdy a môže tiež viesť k určitému stupňu zvetrávania, teda k ich značnému poškodeniu a až k úplnému rozpadu na prach. Aj vyberanie ostatkov za tepla, čo spôsobuje väčšiu lomivosť, ich triedenie, prípadné hasenie pahreby, môže spôsobiť poškodenie kremáčnych ostatkov. Vplyv má aj ročné obdobie konania kremácie, počasie či hmotnosť zosnulého. Druh dreva a jeho výhrevnosť je ďalším faktorom ovplyvňujúcim dokonalosť spálenia. Bežne sa stretávame s rituálne pohodenými spálenými ostatkami aj okolo centrálnej pohrebnej nádoby, ktoré opäť môžu dokumentovať určité špecifiká pohrebných zvyklostí danej kultúry. Hroby môžu byť tiež vykrádané, čo je doložené buď nálezmi archeologických artefaktov historicky mladších kultúr, alebo urny môžu obsahovať nezvyčajne malé množstvo hrobových milodarov.

Množstvo zachovaných kostrových zvyškov v hrobch na kyjatickom pohrebisku kolíše od nepatrného množstva až po 511,7 g. U prehistorických kremácií sa spravidla uvádza, že spálené ostatky z priemerného mužského hrobu mali hmotnosť okolo 637 g a z priemerného ženského hrobu okolo 445 g, v prípade kvantity spálených kostí z hrobov popolnicových polí je rozmedzie od 20 do 2000 g; pri väčšej hmotnosti je nutné uvažovať o dvojhrobe. Pre porovnanie je hmotnosť ostatkov zo súčasných krematórií 970 až 3200 g.

O všetkých žiarových pohrebiskách kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí bez výnimky platí, že v podmienkach piliňskej kultúry, predovšetkým na jej počiatku, bola kvalita spálenia nižšia, dokonca niektoré dlhé kosti museli byť po kremácii ešte sekundárne rozlámané a rozdrvené, aby sa zmestili do urny. Pre antropologickú analýzu kostrového materiálu z výskumu, ktorý prebiehal v Kyjaticiach v rokoch 1983–1985, boli ľudské ostatky síce vyzbierané starostlivo, avšak stupeň spálenia kostí bol natoľko vysoký, že sa kremáčne ostatky zaznamenali výnimočne či vôbec nie, alebo bolo možné iba konštatovať, že hrob obsahoval na prach spálené kostrové zvyšky, ktoré k antropologickej analýze neboli dodané. To napokon konštatoval aj autor výskumu, keď hodnotil výsledky výskumnej sezóny z roku 1983. Napísal: „*Ve srovnání s jinými žárovými pohřebišti piliňské anebo kyjatické kultury je nápadná častá absence přepálených kostí. V mnoha hrobech se lidské kosti nenašly vůbec; v jiných se našly jen drobné rozpadávající se úlomky*“. V obecné rovine je možné konštatovať, že v podmienkach žyjatickej kultúry bola kvalita spálenia kostí dokonalá a dosiahlo sa takmer úplného zhorenia organickej hmoty, *de facto* až na výnimky aj hmoty anorganickej, kedy teda sporadicky nájdené zvyšky kostí boli veľmi dokonale spálené. Často sa totiž našiel len, žiaľ, antropologicky neurčiteľný zvyšok spálených ostatkov, či iba prach. To pravda malo negatívny vplyv na vyslovenie relevantných demografických záverov. Tieto skutočnosti ukazujú na populáciu ľudí, ktorí dokonale zvládali metalurgické postupy pri spracovaní farebných a železných rúd, pri ktorých vedeli dosiahnuť vysokých teplôt, ktoré následne využívali pri procesoch spaľovania nebožtíkov na pohrebných hraniciach.

Ako zaujímavosť je možné uviesť skutočnosť, že na niektorých žiarových pohrebiskách kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí napríklad Šafárikovo (teraz Tornaľa), Radzovce, Cinobaňa, bol u niektorých žiarových hrobov zaznamenaný jav súvisiaci so základnými anatomickými znalosťami ľudského tela. V niektorých urnách, hlavne v tých, ktoré obsahovali nedokonale spálený skelet, boli zvyšky kostry uložené anatomicky. V praxi to vyzerá tak, že v ústí popolnice boli uložené kosti z lebky, pod nimi postupne, podľa anatomickej postupnosti kosti trupu a potom, úplne na dne nádoby spálené zvyšky dlhých kostí dolných končatín.

Dôležitým a nevyhnutým krokom rituálnych obradov bolo vykopanie hrovej jamy, vybudovanie prípadného kamenného obloženia, uloženie urny so spálenými ostatkami zomrelého a uloženie ďalších nádob na dno hrovej jamy. Niekedy boli spálené ostatky

nájdené v malom množstve symbolicky pohodené i mimo nádoby, na dne pripraveného hrobu. V ojedinelých prípadoch pochádzali aj z kostier iných jedincov. Možno sa domnievať, že išlo o súčasť nejakých rituálnych zvyklostí danej kultúry s jej zavedenými a praktizovanými, no dnes ťažko interpretovateľnými pravidlami. Niekedy je, aj cez skutočnosť uložených nedokonale spálených kostí, zrejme, že nie všetky ostatky boli uložené do urny. Bola to len ich časť a často bola ešte sekundárne rozdrvená. Na základe početných archeologických analýz je možné tiež konštatovať, že v rámci jednotlivých pohrebísk kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí existuje mnoho variantov hrobov, od najjednoduchších až po zložité. Ako príklad uveďme mimoriadne chudobné jamkové hroby. V nich boli spálené ľudské kosti uložené prsto do zeme. Hrob spravidla neobsahoval ani keramické, ani žiadne iné predmety. Mohlo ísť pravdepodobne o hroby najchudobnejšej vrstvy rodovej spoločnosti, prípadne o jedincov stojacich na okraji spoločnosti, alebo azda o zajatcov – príslušníkov iných kmeňov. To je však čistá špekulácia, ktorá podľa autorov monografie, vychádza z dokladov neskorších historických kultúr.

Naopak, zvláštnu skupinu predstavujú hroby symbolické, tzv. kenotafické. Išlo evidentne o hroby, ale o hroby bez akýchkoľvek nálezov. Symbolické pohreby môžu patriť jedincom, ktorí zahynuli, ale ich telesné ostatky sa nezachovali. Mohli sa utopiť, boli roztrhaní dravou zverou, zahynuli v boji a pod. Mohli to však byť aj reminiscencie na starogrécku báj o výprave Argonautov do Kolchidy pre Zlaté rúno. Otec hlavného hrdinu lásona tiež inscenoval pohreb svojho syna, aby ho tak zachránil pred zločinným strýkom. Zo stručne prezentovaného pohrebného rítu stredoeurópskej civilizácie popolnicových polí je zrejme, že animistické chápanie posmrtného života, chápanie duše jedinca a iné s tým súvisiace entity boli už v tejto dobe – v období mladšieho praveku na vysokej úrovni.

Za ďalší prejav zložitých predstáv o posmrtnom živote je možné považovať aj ukladanie zvieracích kostí, a to spálených i nespálených (napríklad ovca, koza, hovädzí dobytok, ošípaná, kôň, pes, hydina, vtáci, lovná zver, ryby a iné). Mohlo ísť tiež o mäsitú potravu *na onen svet*, alebo o zvieratá, ktoré bolo zomrelému blízke, napríklad ostatky hospodársky významných zvierat. Každopádne je však možné sa domnievať, že tieto entity boli pridané do nádob alebo na dno hrobovej jamy z dôvodu hlbšieho rituálneho podtextu. Podobná hrobová výbava bola celkom bežná v hrobch kyjatickej kultúry na pohrebisku v Radzovciach. V Kyjaticiach bol tento zvyk iba marginálny.

Z kultového filozofického hľadiska je možné sledovať a interpretovať aj prítomnosť najbežnejšieho inventára hrobovej výbavy, a to keramických nádob. Ich tvary a počet sa rôzni. Predovšetkým to boli popolnice (urny), ktoré slúžili ako schránky na spálené ľudské ostatky, ďalej to boli pokrievky urien a ďalšie prídavné nádoby, ktoré sa interpretujú ako výbava mŕtveho, potrebná pre jeho predpokladaný posmrtný život, alebo nádoby pôvodne obsahujúce nápoje a jedlo. V popolniciach boli často nielen spálené ľudské kosti, ale tiež predmety, ktoré boli súčasťou kroja, alebo ich mal zosnulý v čase kremačného obradu pri sebe, prípadne mu niektoré predmety pozostalí zámerne do hrobu pridali až po ukončení kremácie. V tom prípade však na nich nie sú stopy ohňa.

4.2 Vek a pohlavie zomrelých

Metodika antropologického spracovania

Antropologický rozbor predložených pozostatkov bol robený anatomicko-morfologickou metódou, ktorá spočívala, pokiaľ to spálené ostatky umožňovali, v určení anatomickej príslušnosti každej vzorky a jej hodnotenie podľa tvaru a veľkosti. Použitá metodika

k identifikácii osôb z pohrebiska vychádzala okrem iného, predovšetkým z odborných publikácií „Antropologické materiály z nových výskumov neolitu a doby bronzové v Čechách“ od J. Chochola, „Morfologie spálených kostí“ od M. Dokládala z roku 1999, práce D. H. Ubelakera a iných, bežne používaných v Českej a Slovenskej republike. Pozornosť bola venovaná množstvu pozostatkov (hmotnosť), ich morfológii, veľkosti a stupňu spálenia. Na základe hodnotenia jednotlivých zlomkov kostí žiarového pohrebu sme sa snažili určiť dožitý vek, pohlavie a morfologické či iné vlastnosti posudzovaného individua. Žiaľ, hodnotenie bolo v mnohých prípadoch limitované malým množstvom materiálu a jeho veľkosťou súvisiacou s rozdrvením, čo niekedy spôsobilo, že sa našli iba nepatrné zvyšky prachu. Tie dovolili iba obecnjšie určenie a zaradenie do kategórie nedospelý jedinec (*infans, juvenis*), alebo dospelý jedinec (*adultus, maturus*). Napriek tejto skutočnosti sme sa niekedy pokúsili bližšie určiť i jednotlivé vekové skupiny *infans* (I a II), pokiaľ to však kostrový ostatok dovoľoval. Ich určenie je len orientačné. Určovanie pohlavia sa v záujme spoľahlivosti určilo veľmi obozretne, teda s určitou pravdepodobnosťou. Pre lepšiu orientáciu uvádzame vekové kategórie upravené podľa M. Dokládala: *infans I* – mladšie dieťa (0 až 6–7 rokov, teda obdobie prerezávania prvých zubov trvalého chrupu); *infans II* – staršie dieťa (od 6–7 až 13–14 rokov, teda prerezanie druhého stálego moláru); *juvenis* – mladistvý (od 13–14 do 20–22 rokov, teda uzavretie sfenookcipitálnej synchondrózy); *adultus* – dospelý vo veku 20–22 až asi 40 rokov – prerezaný trvalý chrup mimo M3, začiatok abrázie zubných plôch, lebečné švy otvorené, nepatrné náznaky začínajúcej obliterácie); *maturus* – plná dospelosť, zrelosť (od 40–60 rokov, pokročilá abrázia koruniek, obliterácia značnej časti lebečných švov); *senilis* – starecký vek (nad 60 rokov, abrázia zubov značného stupňa, obliterácia prevažnej časti lebečných švov, strata zubov a resorpcia alveolov, rednutie kostí). Podľa maďarských bádateľov Gy. Acsádiho a J. Nemeskériho, bola vypočítaná aj stredná dĺžka života. Kremačné ostatky z niektorých hrobov bolo možné identifikovať a následne vyhodnotiť bez závažnejších pochybností. Problematické sa však javili pri antropologickom spracovaní hroby s malým množstvom spálených ľudských ostatkov. Väčšina kostí, predložených k analýze, bola spálená dokonale až kriedovo (takéto spálené ľudské ostatky pravdaže prevládajú). Zaznamenané bolo tiež spálenie nedokonalé (namodravé alebo načiernaté sfarbenie kostí, často na zvyškoch pochádzajúcich z mozgovne, kde príčinou bola pravdepodobne poloha mŕtveho na pohrebnej hranici). V súvislosti so stupňom spálenia bola tiež sledovaná veľkosť zlomkov a ich množstvo. Veľkosť bola určená podľa J. Chochola ako malé, drobné (do 1 cm), stredné (do 5 cm) alebo veľké zlomky (nad 5 cm). V kyjatickom súbore často prevládajú kosti rozdrvené až na prach a drobné ostatky. Hmotnosť zachovaných pozostatkov tiež značne kolísala od nepatrného množstva až po viac ako 150 g. Rozdiely v hmotnosti a vo veľkosti zlomkov vychádzali z použitej kremáčnej technológie, zo spôsobu zaobchádzania so spálenými zvyškami po kremácii vrátane spôsobu uloženia ostatkov do pôdy. Vo väčšine pohrebov sa našli prímеси vo forme zlomkov keramiky a iných artefaktov, kamienky, uhličky a niekedy aj zlomky zvieracích kostí.

4.3 Demografická charakteristika miestnej populácie

V dvoch etapách, prvá v roku 1941 a druhá v rokoch 1983–1985, prebiehal archeologický výskum na eponymnej lokalite kyjatickej kultúry v Kyjaticiach, okres Rimavská Sobota. Preskúmalo sa 192 žiarových hrobov datovaných od stupňa BD (pilinská kultúra) až po stupeň HB (kyjatická kultúra). Z objektívnych dôvodov sa dalo z antropologického

hľadiska určiť len 54 jedincov. Vekové a pohlavné určenie bolo nasledujúce: infans I a II 26 jedincov (48,2 %), juvenis 6 jedincov (11,1 %), adultus, pravdepodobne muž, jeden jedinec (1,8 %), adultus, pravdepodobne žena, 3 jedinci (5,6 %), adultus, sexuálne neurčiteľný, 13 jedincov (24,0 %) a neurčiteľné ostatky 5 jedincov (9,3 %). Stredná dĺžka života sa vypočítala len na 18,1 rokov. Bolo to spôsobené skutočnosťou, že až 48,2 % populácie sa nedožilo ani 14 rokov života. Tento údaj je síce exaktný, ale má vzhľadom k malému počtu analyzovaných vzoriek, nepreukaznú vypovedaciu hodnotu.

Ekonomický, vojenský a iný praktický význam nedospelaj populácie bol pre každú pravekú komunitu zanedbateľný. Azda starší nedospelí jedinci mohli byť čiastočne využívaní, ale len v submisívnych činnostiach. Mohli to byť jednoduché práce v poľnohospodárstve, pasenie dobytka, zbieranie lesných plodov atď. Preto sme vyrátali iba stredný vek produktívnej populácie a porovnali ho s priemerným produktívnym vekom na iných pohrebiskách kultúr popolnicových polí na Slovensku. Pri použití tejto metodiky sa vypočítalo, že dospelá populácia mala v Kyjaticiach vekový priemer 26,3 rokov. K tomuto číslu sme dospeli tak, že sme pre vekovú skupinu juvenis dávali priemernú hodnotu 16 rokov, pre vekovú skupinu dospelý (adultus, maturus) sme dávali priemernú hodnotu 30 rokov. Pravda, vzorka, ktorú sme mali k dispozícii, bola malá. Podobnú metodiku sme použili aj pre všetky antropologicky analyzované žiarové pohrebiská západnej enklávy juhovýchodných popolnicových polí. Vzorka bola reprezentatívna, išlo o 942 jedincov. V tejto skupine mala dospelá populácia vekový priemer 29 rokov. Na pohrebiskách lužickej kultúry na Slovensku bol vekový priemer podobný, a to 28,6 rokov. Vzorka bola tiež reprezentatívna: 517 jedincov.

Toto pohrebisko, v podhorskej oblasti Slovenského rudohoria, ležiace v nadmorskej výške okolo 480 metrov, bolo preskúmané celé. Žiaľ, osteologické obsahy väčšiny hrobov z výskumu v roku 1941 neboli k antropologickej analýze dodané, čiže sa stratili. Niektoré iné autor výskumu vôbec nespomínal. Preto je vypovedacia schopnosť antropologických analýz pre demografické vyhodnotenie obmedzená.

Ak porovnáme výsledky antropologickej analýzy z pohrebiska v Kyjaticiach s celkovou demografickou situáciou západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí, vidíme, že v Kyjaticiach je podstatne vyšší percentuálny podiel pochovaných detí na úkor dospelých. Interpretovať túto skutočnosť je možné iba v rovine špekulatívnej. Z toho napokon aj vychádzajú výpočty strednej dĺžky života, ktorá v Kyjaticiach bola iba 18,1 rokov. Naproti tomu stredná dĺžka života pochovaných pre všetky antropologicky analyzované žiarové pohrebiská zo západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí bola 22,9 rokov.

---

5 ARCHEOLOGICKÝ PAMÄTNÍK

Nehnutelné archeologické pamiatky sú integrálnou súčasťou modernej krajiny a nezanedbateľným prvkom životného prostredia. Sprístupňovanie archeologických lokalít verejnosti má síce na Slovensku už určitú tradíciu, ale počet takto prezentovaných nálezísk je stále ešte nedostatočný. Sú to pamätníky veľkoplošné, charakteru múzeí v prírode, ktoré sú často kombinované s muzeálnymi expozíciami. Druhú skupinu predstavujú pamätníky solitérne, venované len konkrétnej lokalite a sú spravidla malého rozsahu. Len pre ilustráciu uvedieme aspoň niektoré.

Do prvej skupiny nepochybne patrí Národná kultúrna pamiatka Bratislava-Devín, ktorá okrem terénnych situácií *in situ* ponúka aj veľkú muzeálnu expozíciu. Táto polykultúrna lokalita bola v rámci stredného Podunajska dominantná od doby bronzovej až po Veľkomoravskú ríšu. Významná je prezentácia sídliska zo strednej doby bronzovej z Bratislavy-Rusoviec a lokality z doby rímskej tiež z Bratislavy-Rusoviec tak *in situ*, ako aj formou muzeálnej expozície. Podobne *in situ*, ale aj formou muzeálnej expozície je prezentované kniežacie sídlo zo staršej doby železnej Smolenice-Molpír a hradisko z doby veľkomoravskej v Bojnej. K ďalším veľkoplošným archeologickým múzeám v prírode patrí Iža-Leányvár, Zvolen-Pustý hrad, Liptovská Sielnica-Liptovská Mara, Moravy nad Váhom, časť Ducové, Hanušovce nad Topľou a ďalšie.

Existuje aj niekoľko menších archeologických pamätníkov venovaných komplexne skúmaným lokalitám. Sú to napríklad objekty z doby rímskej na lokalitách Bratislava-Dúbravka, Veľký Kýr (predtým Milanovce) či Stupava. Z iných období sú to lokality Šurany-Nitriansky Hrádok, Očkov, Kyjatice, Biňa a ďalšie. Veľkú hodnotu majú aj informačné panely a postery osadené na systematicky skúmaných náleziskách: Radošina-Čertova pec, Detva-Kalamárka, Cinobaňa, Vyšný Kubín-Tupá a Ostrá skala, Gánovce-Hrádok, Letanovce-Kláštorská a iné. Tie však, žiaľ, rýchlo podliehajú prírodným podmienkam a vyčineniu vandalov.

Terénny archeologický výskum je ako všetko na tomto svete. Začína, je na vrchole a končí. Plocha výskumu sa spravidla uvedie do pôvodného stavu. Ľudia, čo tam pracovali, alebo sa chodili zvedavo a so záujmom pozeráť postupne zabúdajú a napokon aj navždy odchádzajú. Výsledky výskumu sa zverejňujú v nezáživných vedeckých publikáciách, sú prezentované populárnou formou v tlači, rozhlase, vo filme a televízii. Ale aj tak sa pre väčšinu populácie postupne strácajú. Je to podobné, ako keď sa kameň hodí do vody. Najskôr žblnkne, padne na dno, na hladine sa urobia kruhy, ale po chvíli je hladina zase hladká. To všetko sme si uvedomovali i počas systematického archeologického výskumu v Kyjaticiach. Bolo to predsa nálezisko európskeho významu, ktoré dalo názov známej archeologickej kultúre z obdobia popolnicových polí. Ako to riešiť?

V záverečnej výskumnej sezóne, v roku 1985, sa vďaka mimoriadne dobrej a aktívnej spolupráci s vedením roľníckeho družstva, predovšetkým s jej vtedajším predsedom JRD Partizán Kraskovo, Ing. Vladimírom Furdom, s Lesným závozom Hnúšťa a najmä vďaka účinnej a priateľskej spolupráci s bývalým riaditeľom Oblastného strediska pamiatkovej starostlivosti v Lučenci PhDr. Gabrielom Krúdym (tab. I: 2) navrhol a vybudoval malý archeologický pamätník – Pamätník kyjatickej kultúry.

Objekt bol umiestnený na východnom okraji preskúmaného žiarového pohrebiska, na ľavej strane cesty spájajúcej obec Kyjatice s osadou Kadlub, asi kilometer od stredu obce (tab. XI: 1). Na dôkladne ťažkým mechanizmom zrigolovanej ploche troch árov bol na dolnom konci osadený veľký andezitový balvan. Na jeho hornej, rovnej ploche bola pripevnená mosadzná tabuľa s krátkym textom so základnými údajmi o kyjatickej kultúre a o histórii archeologického výskumu na tejto lokalite (tab. V: 1). Na druhom, hornom konci plochy

pamätníka, na miernom návrší, bola z guľatiny z tvrdého dreva vybudovaná imitácia pohrebnej hranice, za ktorou obec neskôr vybudovala pre návštevníkov oddychovú zónu (tab. XIV: 2). Hranica mala tvar kvádra a bola roštovej konštrukcie s rozmermi pôdorysu 150 x 255 cm a výškou 160 cm. Bola postavená podľa terénnych pozorovaní na analogických, súvekých pohrebiskách, podľa výsledkov experimentálnej archeológie predovšetkým v susednom Poľsku a tiež podľa krátkeho populárneho filmu Slovenskej televízie o civilizácii popolnicových polí, ktorého autormi boli Pavel Dvořák a Václav Furmánek.

V priestore medzi kameňom so základnými informáciami a pohrebnou hranicou boli inštalované imitácie dvoch skrinkových hrobov (tab. XIII: 2) obsahujúcich hrobové nádoby, ktoré boli pôvodne zhotovené zo sklolaminátu. Tie po takmer tridsiatich rokoch existencie boli prírodnými vplyvmi dosť poškodené. Preto sa v rokoch 2019 a 2020 z iniciatívy starostu obce Slavomíra Kujana a za finančnej podpory obce Kyjatice vyrobili nové repliky hlinených nádob. Boli zhotovené profesionálnou keramikárkou z dobre vypálenej keramickej hmoty podľa originálnych predlôh¹. Aby sa zmiernili následky poveternostných vplyvov, tak sa nad nádobami postavili jednoduché, vkusné drevené prístrešky. Boli obnovené skrinkové hroby, mohylové násypy a pohrebná hranica. Veríme, že archeologický pamätník v Kyjatiach bude ďalšie desaťročia plniť svoju funkciu.

Nad skrinkovými hrobmi, ktoré sú typické pre kyjatickú kultúru, boli spravidla kamenné príkrovy – mohylové násypy. Tento výsledný, povrchový tvar žiarového hrobu bol na pamätníku znázornený tromi násypmi s priemerom okolo štyroch metrov a výškou 80–100 cm. Obvod násypov bol ohraničený a zvýraznený väčšími kameňmi tak, ako je to na pohrebiskách západnej enklávy kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí bežné (tab. XIII: 1).

Je zaujímavé, že v súčasnosti, za takmer 35 rokov od ukončenia stavby pamätníka, sa tieto kamene, ktoré pôvodne boli položené na povrchu, „ponorili“ do hlinitého podlažia asi o 20 cm. Toto zistenie tiež pomáha vysvetliť súčasné nálezové situácie nielen v Kyjatiach, ale aj na iných pohrebiskách popolnicových polí. Kamenné konštrukcie a násypy žiarových hrobov totiž dnes už nie sú na povrchu vôbec viditeľné. Pravda, pokiaľ podlažie bolo hlinité. Ak bolo kamenisté, tak relikty kamenných konštrukcií hrobov boli zreteľné donedávna. Presvedčivým dôkazom tohto tvrdenia bola situácia na žiarovom pohrebisku lužickej kultúry v Krásnej Vsi (okr. Bánovce nad Bebravou), ktoré tiež preskúmal Vojtech Budinský-Krička. Tam vďaka skalnatému podlažiu boli relikty mohýl dobre zreteľné až do 20. stor.

Na záver výstavby bola celá plocha pamätníka zatrávnená a z troch strán bola obohnaná nízkym kamenným múrikom. Štvrtá strana tohto objektu je od okolitého terénu oddelená pôvodnou prírodnou terénnou vlnou a kulisou vysokých listnatých stromov.

Slávnostného otvorenia pamätníka v roku 1985 sa okrem iných zúčastnil aj profesor Vojtech Budinský-Krička (tab. V: 2; XIV: 1). Hoci už mal vtedy 82 rokov, bol v mimoriadne dobrej fyzickej i psychickej kondícii. Bol očividne dojatý. Na záver prišiel za Václavom Furmánkom a tíško mu pošepkal, že po svojej smrti a následnom spopolení by mohol byť jeho popol uložený do skrinkového hrobu pod kamennou mohylou v amfore kyjatickej kultúry na tomto pamätníku v Kyjatiach. Toto želanie, žiaľ, však nebolo možné splniť.

Archeologický pamätník bol v dobe svojho vzniku prvý svojho druhu na Slovensku a jeden z prvých v Európe vôbec. Propagoval a propaguje výsledky archeologického bádania, rozširuje kultúrne a historické pamiatky na juhu stredného Slovenska a malým podielom tiež prispieva k tvorbe životného prostredia tohto regiónu. Hoci od vybudovania pamätníka uplynulo 35 rokov, je stále, aj vďaka nedávnej rekonštrukcii, v dobrej stave. Obec pamätník a jeho okolie príkladne udržuje. Jej občania a príležitostní návštevníci si ho s úctou pozerajú a určite pri ňom aj rozmyšľajú o živote a smrti a o spoločnosti, ktorá tu žila pred viac ako 3000 rokmi.

ZÁVER

Osudy skúmaných archeologických lokalít sú často podobné osudom ľudí. Niektoré náleziská majú šťastie a ľahko sa dostanú do povedomia nielen odbornej, ale aj laickej verejnosti. Vstúpia aj do histórie bádania archeologickej vedy. A také šťastie malo aj praveké žiarové pohrebisko v Kyjaticiach. Bola po ňom pomenovaná jedna významná archeologická kultúra z obdobia európskej civilizácie popolnicových polí. Keď sa nad touto skutočnosťou zamyslíme, je zrejmé, že tu veľkú a pozitívnu rolu zohral súbeh šťastných náhod.

Na počiatku bol vzdelaný a zaniietený miestny pán učiteľ Šamo Knap, ktorý nielen, že si nálezy povšimol, ale je aj ohlásil na patričné miesta. Potom bol mimoriadne dôležitý postoj a veľké možnosti profesora Vojtecha Budinského. Okamžite pochopil, o čo ide, našiel si čas a získal na túto záchrannú akciu aj peniaze. Bolo dobré, že si nadobudnuté informácie neponechal iba pre seba, ale že formou krátkych správ permanentne informoval tak odbornú, ako aj laickú verejnosť nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí. O výskume pohrebiska a jeho výsledkoch sa zanedlho dozvedel akademik Jan Filip, vtedy profilujúca osobnosť nielen českej, ale aj európskej pravekej a protohistorickej archeológie. Bol riaditeľom pražského Archeologického ústavu Československej akadémie vied a zároveň šéfredaktorom jedného z najstarších európskych archeologických časopisov *Památky archeologické*. A tak už v roku 1948, v tom čase vydanéj excelentnej a jednej z najlepších európskych monografií *Pravěk Československa*, venovanej histórii praveku na území Československa, sa objavila zmienka o nových, unikátnych objavoch v Kyjaticiach. No nielen to. Jan Filip túto novú skupinu pamiatok pomenoval pojmom *kyjatický typ*. A to už bolo niečo! Postupne sa k týmto kyjatickým nálezom priradzovali ďalšie analogické lokality a artefakty. Vďaka tomu jeden z najlepších a najkreatívnejších slovenských archeológov tej doby, Jozef Paulík, definoval a kodifikoval samostatnú časopriestorovú entitu – kyjatickú kultúru. A od tej doby je kyjatická kultúra v honosnej spoločnosti iných pravekých archeologických kultúr. V nedávnej minulosti a v súčasnosti sa o jej poznanie zaslúžil celý rad slovenských (napr. Alexander Botoš, Václav Furmánek, Rasťo Hreha, Mária Lamiová-Schmiedlová, Vladimír Mitáš, Dana Marková), maďarských (napr. Szilvia Guba, Tibor Kemenczei, Edit D. Matuz a iní), ako aj archeológov a antropológov z ďalších európskych krajín (napr. Mária Bazielich, Marek Gedl, Jaroslava Pavelková, Evžen Plesl, Martin S. Przybyła, Milan Stloukal a iní).

Kyjatická kultúra je predovšetkým známa vďaka systematickým archeologickým výskumom žiarových pohrebísk. Iné druhy pamiatok síce poznáme tiež, ale až na výskum sídliska tejto kultúry v Radzovciach, sa ich skúmaniu slovenská archeológia venovala iba okrajovo. Oprávnenosť kodifikácie kyjatickej kultúry prijali bez polemiky nielen slovenskí, českí, poľskí, rakúski, rumunskí, ukrajinskí, ale aj všetci maďarskí archeológovia.

Na tomto mieste by bolo vhodné pozastaviť sa nad etikou archeologickej práce. Deštruktívne skúmanie pohrebísk zo všetkých úsekov ľudskej histórie má v sebe závažný morálny a etický moment. Jedinec zomrel a všetci pozostalí sa s úctou a pokorou skláňali pred fenoménom smrti. Podľa vtedajších obyčajov, kultových a náboženských pravidiel pripravili jeho ostatky, či už nespálené alebo spálené, na uloženie do hrobu k večnému odpočinku. Avšak, čo nasledovalo, keď sa hrob, respektíve hroby po dlhom čase objavili. Občas sa objavili súveki vykrádači hrobov, potom prišli archeológovia, antropológovia, prípadne aj odborníci z iných vedných disciplín a „hurá do práce“. Hrobové konštrukcie a obsahy hrobov boli zdokumentované a napokon totálne deštruované. Ľudské ostatky boli analyzované najrôznejšími prírodovednými metódami, dostali číslo, boli zabalené

a uložené v depozitároch múzeí a iných inštitúcií. To isté sa stalo s hrobovou výbavou, ktorá pred stáročiami alebo tisícročiami bola do hrobu ukladaná pozostalými s úctou, láskou a v súlade s vtedajšími, nám už nepochopiteľnými a nedešifrovateľnými kultúrnymi zvyklosťami.

Čo s tým, aké zaujať stanovisko? Sami (autori publikácie) sme sa takýchto činností zúčastňovali určite viac ako tisíckrát. Vedec naozaj potrebuje získať podklady pre chorológiu, chronológiu, demografiu, pre charakter a typológiu materiálnej kultúry, pokúsiť sa interpretovať duchovno dávnovekých populácií. Je neodškriepiteľné, že každý terénny archeologický výskum obohatí vedecké poznatky. Avšak z obdobia európskej civilizácie popolnicových polí existujú desiatky tisíc zo zeme vyzdvihnutých hrobových celkov. Ale ruku na srdce, koľko z nich bolo vyčerpávajúcim spôsobom využité na formulovanie vedeckých výsledkov?

Preto by sme si dovolili prezentovať nejaké kompromisné riešenie. Už neskúmajme pohrebiská na „zelenej lúke“ z tých období, z ktorých máme dostatok relevantných informácií a sústreďme sa získať maximum poznatkov z existujúceho doteraz vykopaného materiálu. Chráňme známe a novo objavené pohrebiská, ktoré zatiaľ nie sú ohrozené rôznorodou ľudskou činnosťou. Zachovajme ich neporušené pre budúce generácie bádateľov, ktorí určite už budú disponovať nedeštruktívnymi metódami terénnej archeologickej práce. Skúmajme pohrebiskách, ale iba na takých miestach, ktoré budú neúprosne zničené poľnohospodárskou činnosťou, tvorbou krajiny, výstavbou najrôznejších objektov a pod.

Ak sme sa snažili napísať populárno-vedeckú knihu pre širokú verejnosť, v ktorej sme sústredili všetky doterajšie seriózne vedecké poznatky o pohrebisku v Kyjaticiach, patrí sa reagovať aj na publikované nezmysly o Kyjaticiach a o kyjatickej kultúre, vychádzajúce, ako sa domnievame, z mozgu psychicky ťažko postihnutého človeka. Je pod našu úroveň reagovať na celú 925 stranovú knihu *Sloveni a Slovensko. Velebníci Vlasatého boha na horizonte histórie* (c. 3200 pr. Kr. – 907 po Kr.) plnú „lingvistických“ dôkazov, schizofrenického vajatania, rozprávok, bludov a omylov, ktorá vyšla v Martine roku 2013 pod copyrightom Matice slovenskej a jej vydanie bolo s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky!

Týmto sa okrem iného iba snažíme očistiť meno obce Kyjatice, jej obyvateľov, aby neboli celému vzdelanému svetu na smiech a zastať sa tých serióznych vedcov, počnúc Vojtechom Budinským-Kričkom, Janom Filipom a Jozefom Paulíkom až po Václava Furmánka, Alexandra Botoša, Danu Markovú, Vladimíra Mitáša, Jaroslavu Pavelkovú a iných, ktorí značnú časť svojho života venovali serióznemu, vedeckému skúmaniu histórie doby bronzovej vôbec a skúmaniu problematiky popolnicových polí zvlášť.

Bola to doba, kedy na juhu stredného Slovenska a v priľahlej časti severného Maďarska žilo etnicky anonymné obyvateľstvo nazývané termínom kyjatická kultúra. Tejto problematike sa jeden z autorov publikácie Václav Furmánek venuje viac ako päťdesiat rokov. Za túto činnosť získal tie najvyššie vedecké, vedecko-pedagogické, čestné tituly a ocenenia. Tiež sa pričínal o to, že v katastri obce bol vybudovaný malý archeologický pamätník, ktorý je hojne navštevovaný a miestni obyvatelia sú na neho oprávnené pyšní.

Poburujúce však bolo, že až päť kapitol nedávno vydanej monštruóznej knihy s názvom *Sloveni a Slovensko.....* sa buď okrajovo, alebo podrobne venuje Kyjaticiam. Sú v nej tieto kapitoly: *Slovenský ľud popolnicových polí, Bandaskové polia a Kyjatice šľastia, Na Vršku v Kyjaticiach, Kyjatice a Eruli, Cesta za pravdou na severozápad* (s. 703-718). Autor tohto „diela“ vychádza z pochybného a celkom nezmyselného predpokladu, že v dobe bronzovej existovali na Slovensku *staré dravido-slovenské rituály a že súžitie Slovenov s dravidskými Vrátya, Pani, Odra a Šaka-mi* trvalo prinajmenšom počas celej doby bronzovej (s. 703). Čo

k tomu dodať?! Dozvieme sa však, že *najsilnejším dokladom dravidského pôvodu urnovej kultúry na Slovensku je samotná urna* (s. 704). Nie je to však urna, avšak *bandaska* (s. 704). A teda obyvateľstvo tej doby tieto pohrebiská nazývalo *Bandaskové polia* (s. 704). Je naozaj až zarážajúce, že ani geniálny nemecký vedec Rudolf Ludwig Karl Virchow, žijúci v 19. stor., ktorý kodifikoval lužickú kultúru ako kultúru popolnicových polí, neprišiel na to, že neexistujú popolnicové polia, ale *polia bandaskové*. Môžeme sa tiež dočítať, že *Kyjatice sú aj dedinou dravidskej Bohyne Kyjati, t. j. Bohyne, ktorá nadeľuje šťastie* (s. 705), a aj veľa ďalších kolosálnych nezmyslov. Je až fascinujúce, že autor vyzbrojený školským zemepisným atlasom a pravítkom zistil, že Kyjatice podobne ako Kriváň a najvyššia hora pohoria Matra, Kékes v Maďarsku ležia na 20° zemepisnej dĺžky a ešte k tomu sú aj v strede vzdialenosti týchto dvoch charakteristických vrcholov. A tak ho táto skutočnosť vzrušila, prekvapila a zaujala, že pomocou glóbusu prešiel celý dvadsiaty poludník od Kyjatic južným smerom a zastavil ho až oceán na juhu Afriky. Okrem toho sa v knihe ešte možno dozvedieť, že v tom čase (druhá polovica 2. tisícročia pred n. l. až prvé tri storočia 1. tisícročia pred n. l.) davy pútnikov z celej Európy smerovali do Kyjatic. Zmyslom týchto ciest *bola ich očista, hľadanie pravdy, ktorú nájsť si vrúcne želali* (s. 716).

Nechceme už ďalej zneužívať trpezlivosť čitateľa, ale na záver tejto pasáže by sme radi povedali, že sme sa dozvedeli, že na pohrebisku v Kyjaticiach, podobne ako aj na iných *bandaskových* pohrebiskách, pochovávali *Eruli*, ktorí si *podrobili všetkých okolitých barbarov a svojou silou plundrovali ich majetky*. *Erulov* k tomu viedla ich láska k peniazom a neviazaný duch. Ten sa prejavoval aj tým, že sa *oni pária bezbožným spôsobom. Obzvlášť so somáricami* (s. 714).

Azda toľko by z tejto knihy kníh mohlo stačiť, pretože autori prítomnej knižky o Kyjaticiach, ktorej závery sú podložené archeologickým a antropologickým materiálom, jeho serióznou interpretáciou a ozajstnými vedeckými analýzami, začínajú mať obavy o svoj zdravý rozum. Ale ešte raz sa dôrazne pýtajú, ako je možné, že tento obdivuhodný a monumentálny paškvil financovalo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, že sa k nemu hlási Matica slovenská a že vtedajší predseda tejto inštitúcie bez zapýrenia tvrdí, že *matičnou tradíciou je otvárať nové komnaty a preskúmať ich* (s. 13). A na záver svojho pozoruhodného predslovu pán predseda Matice si ešte dovolí hrubo urážať všetkých seriózných slovenských archeológov a historikov vetou, že kniha *vychádza, aby rozčerila rybník, v ktorom podriemkava slovenská história* (s. 13).

K podobným „historickým“ knihám, respektíve k „novým“ pohľadom na slovenskú a európsku históriu uvedieme jednu psychiatrickú definíciu, o ktorej sa domnievame, že je exaktná, vedecká a vystihuje choré myslenie autora knihy „*Sloveni a Slovensko*“, ako aj autorov podobných „vedeckých spisov“. Ide totiž o „*makromanický blud introvertný*“, ako uvádza literatúra pre poslucháčov lekárske fakulty. Pacient, ktorý trpí touto poruchou, píše nezmysly, zavádza tým v tejto oblasti málo vzdelanú verejnosť, obťažuje vydavateľstvá, patentové úrady a iné inštitúcie. Môže byť aj veľmi naliehavý, až agresívny. Avšak väčšinou je nezmyselnosť jeho nápadov zrejma. Žiaľ, niekedy je potrebné objektívne posúdenie uznávanými odborníkmi, ktorí týmto strácajú svoj drahocenný čas využiteľný zmysluplnejšie.

LITERATÚRA

Literatúra, ako je v monografiách tejto edície zvykom, je usporiadaná podľa vzťahu k publikovanej lokalite. Je to v prvom rade literatúra všeobecná, ktorá sa zaoberá metodikou a metodológiou archeologickej vedy a celkovou históriou doby bronzovej. V druhom segmente je to literatúra vzťahujúca sa výlučne ku Kyjaticiam a v treťom segmente je odborná a vedecká literatúra, kde sa uvádzajú Kyjaticice ako významné archeologické nálezisko.

VŠEOBECNÁ LITERATÚRA

- ACSÁDI, GY. – NEMESKÉRI, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.
- BÁTORA, J. – VLADÁR, J.: Kultúry staršej doby bronzovej. In: V. Furmánek (zost.): *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Nitra 2015, 21–130.
- BENEDIKOVÁ, L. – KATKINOVÁ, J. – BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: *Ilava, poloha Porubská dolina. Pohrebisko lužickej kultúry na strednom Považí*. Bratislava – Nitra 2016.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: *Slovenské dejiny 1*. Bratislava 1947, 55–103.
- BUJNA, J.: Archeológia ako vedná disciplína. In: J. Bujna/V. Furmánek/E. Wiedermann: *Archeológia ako historická veda. Staré Slovensko 1*. Nitra 2013, 13–44.
- BUJNA, J. – FURMÁNEK, V. – WIEDERMANN, E.: *Archeológia ako historická veda. Staré Slovensko 1*. Nitra 2013.
- DOBIÁŠ, J. a kol.: *Psychiatrie*. Učebnice pro lékařské fakulty. Praha 1984.
- DOKLÁDAL, M.: *Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob*. Brno 1999.
- EISNER, J.: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.
- ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí I. Od doby kamennej po eleusínske mystériá*. Bratislava 1995.
- FILIP, J.: *Pravěk Československa*. Praha 1948.
- FURMÁNEK, V.: Pilinyer Kultur. *Slovenská archeológia 25*, 1977, 251–370.
- FURMÁNEK, V.: *Die Anhänger in der Slowakei*. PBF XI/3. München 1980.
- FURMÁNEK, V.: Gemer a Malohont v dobe bronzovej a železnej. *Obzor Gemera 24*, 1993, 11–23, 78–87.
- FURMÁNEK, V. (zost.): *Slovensko 4. Doba bronzová*. Nitra 2015.
- FURMÁNEK, V. – PAVELKOVÁ, J.: Global Warning – Reality, Fiction, Fallacy or Real Natural Cycle? *Natura (Finland)*, 47/2, 2010, 37–38.
- FURMÁNEK, V. – VELIAČIK, L. – VLADÁR, J.: *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava 1991.
- FURMÁNEK, V. – VELIAČIK, L. – VLADÁR, J.: *Die Bronzezeit im slowakischen Raum*. Rahden Westf. 1999.
- HARDING, A. F.: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge 2000.
- HÄNSEL, B.: Die Bronzezeit (2200–800 v. Chr.). In: S. von Schnurbein (Hrsg.): *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt*. Stuttgart 2010, 108–149.
- CHOCHOL, J.: *Antropologické materiály z nových výzkumů neolitu a doby bronzové v Čechách*. Praha 1964.
- JÄGER, K. D. – LOŽEK, V.: Umweltbedingungen und Landesausbau während der Urneufelderbronzezeit in Mitteleuropa. In: *Mitteleuropäische Bronzezeit*. Berlin 1981, 221–229.
- JOCKENHÖVEL, A.: *Die Rasiermesser in Mitteleuropa*. PBF VIII/1. München 1971.
- KODĚRA, M. a kol.: *Topografická mineralógia Slovenska 2*. Bratislava 1990.
- KOLEKTÍV: *Encyklopedie antiky*. Praha 1973.

- KOLEKTÍV: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava 1977, 124–125.
- KOLEKTÍV: *Zoznam jaskýň na Slovensku (stav k 31. 12. 1998)*. Bratislava 1999.
- KOSIARZ, E.: *Námorné bitky*. Bratislava 1984.
- KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava 2015.
- KRIPPEL, E.: *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska*. Bratislava 1986.
- KUNA, M. (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha 2007.
- LUCRETIUS CARUS, T.: *O přírodě*. Praha 1971.
- MÁRTON, L.: Nógrad vármegye óskora. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád Vármegye es Városai*. Budapest 1911, 321–346.
- NEUSTUPNÝ, E.: Vymezení archeologie. In: M. Kuna (Ed.): *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha 2007, 11–22.
- NOVOTNÁ, M.: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. PBF IX/3. München 1970.
- OVIDIUS NASO, P.: *Proměny*. Praha 1967.
- PETERS, J. – JEŽEK, B.: *Rudy, tuha, sůl a nafta v Československé republice*. Statistická příručka. Praha 1927.
- PODBORSKÝ, V.: *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno 2006.
- RUTTKAY, A.: Súčasný stav ochrany a spoločenského využitia archeologických pamätníkov na Slovensku. *Študijné zvesti* 26/2, 1990, 243–268.
- RYNIEWICZ, Z.: *Lexikón námorných bitiek*. Bratislava 2020.
- von SCHNURBEIN, S. (Hrsg.): *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt*. Stuttgart 2010.
- UBELAKER, D. H.: The Forensic Evaluation of Burned Skeletal Remains. A Synthesis. *Forensic Science International* 30/10, 2008, 1–5.
- VELIAČIK, L. – FURMÁNEK, V.: Pohrebný rítus doby bronzovej na Slovensku. *Antropofágie a pohrební rítus doby bronzové*. Brno 1988, 97–108.
- VLADÁR, J. – BARTONĚK, A.: Zu den Beziehungen des Ägäischen, Balkanischen und Karpatischen Raumes in der mittleren Bronzezeit und die kulturelle Ausstrahlung der Ägäischen Schriften in die Nachbarländer. *Slovenská archeológia* 25, 1977, 371–432.

LITERATÚRA LEN KU KYJATICIAM

- FURMÁNEK, V.: Kyjatice v archeológii. *Obzor Gemera* 7, 1976, 185–186.
- FURMÁNEK, V.: Archeologický výskum v Kyjaticiach. *Gemerské zvesti* 23/47, dňa 17. 11. 1983.
- FURMÁNEK, V.: Záchranný výzkum v Kyjaticích. *AVANS* 1983, Nitra 1984, 78–80.
- FURMÁNEK, V.: Archeologický výzkum v Kyjaticích. *Obzor Gemera* 15, 1984, 32–34.
- FURMÁNEK, V.: Kyjatice – eponymná lokalita archeologickej kultúry. *Krásy Slovenska* 61, 1984, 38–41.
- FURMÁNEK, V.: Další sezóna výzkumu v Kyjaticích. *AVANS* 1984, Nitra 1985, 82–83.
- FURMÁNEK, V.: Kyjatice – eponymní lokalita kyjatické kultury. *Slovenská archeológia* 34, 1986, 319–330.
- FURMÁNEK, V.: Závěrečná sezóna výzkumu v Kyjaticích. *AVANS* 1985, Nitra 1986, 79–80.
- FURMÁNEK, V.: Archeologický pamätník v Kyjaticiach. *Gemerské Zvesti* 26/2–3, dňa 16. 1. 1986.
- FURMÁNEK, V.: Archeologický pamätník v Kyjaticiach. *Krásy Slovenska* 63, 1986, 20–23.
- FURMÁNEK, V.: Archeologický pamätník v Kyjaticích. *Obzor Gemera* 17, 1986, 57–60.
- FURMÁNEK, V.: Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. *Pamiatky a príroda* 20, 1989, 16–17.

- FURMÁNEK, V.: Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. Študijné zvesti 26, 1990, 369–373.
- FURMÁNEK, V.: Kyjatice-Rimavská Sobota district. *Ancient Monuments in Heart Europe*. Prague 1990, 39.
- FURMÁNEK, V.: *Archeologický pamätník v Kyjaticiach* (leporelo). Bratislava 1990.
- FURMÁNEK, V.: Das archäologische Denkmal in Kyjatice. *Archaeology of the Bronze and Iron Age. Archaeolingua* 9, 1999, 285–289.
- PAVELKOVÁ, J.: Antropologicko-demografická analýza žárových hrobů kyjatické kultury z Kyjatic, okres Rimavská Sobota. In: R. Kujovský/V. Mitáš (Ed.): *Václav Furmánek a doba bronzová*. Zborník k 70. narodeninám. Nitra 2012, 293–296.
- ODBORNÁ A VEDECKÁ LITERATÚRA, KDE SA KYJATICE AKO VÝZNAMNÁ LOKALITA UVÁDZAJÚ A KTORÁ MÁ BEZPROSTREDNÝ VZŤAH K PREDMETU NÁŠHO ZÁUJMU
- BENEDIKOVÁ, L. – HARUŠTIAK, J. – PAVELKOVÁ, J.: Pohrebisko lužickej kultúry v Rajci, okr. Žilina. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (Ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská*. Nitra 2010, 11–18.
- BOTOŠ, A.: *Rimavská Sobota vo svetle archeológie a archeologických nálezov*. Rimavská Sobota 2017.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Moja účasť na archeologickom výskume na Slovensku a v Čechách. Študijné zvesti 29, 1993, 281–333.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. – VELIAČIK, L.: *Krásna Ves – Gräberfeld der Lausitzer Kultur*. Nitra 1986.
- ČAPLOVIČ, D.: Život a dielo Vojtecha Budinského-Kričku, nestora slovenskej archeológie. In: K. Kuzmová (Ed.): *Vojtech Budinský-Krička a najstaršie dejiny Liptova*. Nitra 1999, 9–38.
- DOMONKOŠOVÁ-TIBENSKÁ, K. – NAGYOVÁ, N. – BODORIKOVÁ, S.: Antropologická analýza kostrových pozostatkov zo žiarového pohrebiska z lokality Trenčín-Biskupice. *Ve službách archeologie* 2. Brno 2007, 63–67.
- EIBNER, C.: Die urnenfelderzeitlichen Sauggefäße. Ein Beitrag zur morphologischen und ergologischen Umschreibung. *Prähistorische Zeitschrift* 48, 1973, 144–199.
- FURMÁNEK, V.: Vzácné nálezy v okolí Teplého Vrchu. *Bronzové poklady. Historická revue* 9/5, 1998, 2–4.
- FURMÁNEK, V.: *Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300–800 pred n. l.)*. Nitra 2004.
- FURMÁNEK, V.: *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí*. Nitra 2010.
- FURMÁNEK, V.: Chronológia a periodizácia. In: V. Furmánek (zost.): *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Nitra 2015, 14–16.
- FURMÁNEK, V.: Kultúry popolnicových polí. In: V. Furmánek (zost.): *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Nitra 2015, 163–272.
- FURMÁNEK, V. – HORŇÁK, M. – MITÁŠ, V.: Sklené koráliky v období popolnicových polí na Slovensku. Študijné zvesti 45, 2009, 79–90.
- FURMÁNEK, V. – MARKOVÁ, K.: Die westliche Peripherie der Otomani-Kultur in der Slowakei. In: J. Gancarski (Ed.): *Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Materiały z konferencji archeologicznej Dukla – Die Otomani-Füzesabony-Kultur – Entwicklung, Chronologie, Wirtschaft. Materialien der archäologischen Konferenz Dukla*, 27–28. 11. 1997. Krosno 1999, 73–83.
- FURMÁNEK, V. – MARKOVÁ, K.: *Včelince. Archív dávnej minulosti*. Nitra 2008.

- FURMÁNEK, V. – MIROŠŠAYOVÁ, E.: X. Medzinárodná konferencia: Popolnicové polia a doba halštatská. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (Ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská*. Nitra 2010, 7–10.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V.: K sacím nádobkám kyjatickej kultúry. *Gemer-Malohont* 3, 2007, 25–35.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V.: Sacie nádoby juhovýchodných popolnicových polí. In: *Doba popolnicových polí a doba halštatská*. Príspevky z IX. konferencie. Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, 91–109.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V.: Argonauten, Iason und Kenotaphe aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. *Anodos. Studies of the Ancient World* 6–7/2006–2007. Trnava 2008, 187–199.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V.: Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popolnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko). *Památky archeologické* 101, 2010, 39–110 + příloha.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V. – BUDA VÁRY, V.: *Radzovce in der Zeit der Urnenfelderkulturen*. Katalog des Gräberfeld. Nitra 2016.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V. – PAVELKOVÁ, J.: The burial ground of the Kyjatice culture in Cinobaňa (Slovakia). In: Sz. Guba/K. Tankó (Ed.): „Régről kell kezdenünk...“ *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay*. Szécsény 2010, 121–132.
- FURMÁNEK, J. – NOVOTNÁ, M.: *Die Sichel in der Slowakei*. PBF XVIII/6. Stuttgart 2006.
- FURMÁNEK, V. – PAVELKOVÁ, J.: Global Warning – Reality, Fiction, Fallacy or Real Natural Cycle? *Natura* (Finland) 47/2, 2010, 37–38.
- FURMÁNEK, V. – PAVELKOVÁ, J.: Demografická charakteristika popolnicových polí na Slovensku. *Zborník Gemersko-malohontského múzea* 11, 2015, 36–46.
- FURMÁNEK, V. – PAVELKOVÁ, J. – BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Kyjatice. *Eponymná lokalita archeologickej kultúry*. Nitra 2021.
- FURMÁNEK, V. – SANKOT, P.: Nové laténské nálezy na juhu stredného Slovenska. *Slovenská archeológia* 33, 1985, 273–310.
- GEDL, M.: *Kultura łużycka*. Kraków 1975.
- GEDL, M.: *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie*. Kraków 1985.
- HABAJ, M.: *Feničania*. Bratislava 2016.
- HAJNALOVÁ, M.: *Archeobotanika doby bronzovej na Slovensku. Štúdie ku klíme, prírodnému prostrediu, poľnohospodárstvu a paleoekonomii*. Nitra 2012.
- HÄNSEL, B.: Die Bronzezeit (2200 – 800 v. Chr.). In: S. von Schnurbein (Hrsg.): *Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt*. Stuttgart 2010, 108–149.
- HORNÁK, M.: Sídľiskové stratégie ľudu lužickej kultúry na strednom Považí. In: L. Benediková/J. Katkinová/V. Budinský-Krička: *Ilava, poloha Porubská dolina. Pohrebisko lužickej kultúry na strednom Považí*. Bratislava – Nitra 2016, 454–501.
- HREHA, R.: Záchranný výskum žiarového pohrebiska v Silici. In: *AVANS 2010*, Nitra 2015, 107–108.
- HROMNÍK, C. A.: *Sloveni a Slovensko. Velebníci Vlasatého boha na horizonte histórie (c. 3200 pr. Kr.– 907 po Kr.)*. Martin 2013.
- CHEBEN, I.: Ukončenie výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. *AVANS 2008*, Nitra 2011, 112–113.
- CHEBEN, I. – RUTTKAYOVÁ, J. – RUTTKAY, M.: Výskumy na trase ropovodu vo Veľkom Cetíne. *Študijné zvesti* 30, 1994, 177–241.
- CHEBENOVÁ, P.: Nálezy bronzových nožov z doby bronzovej na území Slovenska. *Slovenská archeológia* 60, 2012, 1–36.
- JÍLKOVÁ, E.: Piliňské pohřebiště Barca II a jeho časové a kulturní horizonty. *Slovenská archeológia* 9, 1961, 69–106.

- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: *Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre*. Archaeologica Slovaca Monographiae, Catalogi XI. Nitra 2009.
- LICHARDUS, J.: *Jaskyňa Domica, najvýznamnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry*. Bratislava 1968.
- MARKOVÁ, K.: K nálezom otomanskej kultúry na juhu stredného Slovenska. *Východo-slovenský pravek* 5, 1998, 39–50.
- MITÁŠ, V. – FURMÁNEK, V.: Cinobaňa: Pozoruhodné archeologické nálezisko z doby popolnicových polí. In: M. Šesták (Ed.): *Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie II*. Hradište 2016, 25–32.
- NĚMCOVÁ, B.: Slovenské starožitnosti. *Památky archeologické a místopisné* 3, 1858, 23–25.
- NOVOTNÁ, M.: Depoty bronzov na Slovensku a interpretácia ich významu. In: L. Benediková/M. Horňák (Ed.): *Sídla, artefakty a čas ... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veliačika*. Nitra – Vrútky 2018, 251–270.
- PALEČKOVÁ, H.: Lidské žárové pozůstatky z piliňského pohřebiště Barca II. *Študijné zvesti* 6, 1961, 185–202.
- PAULÍK, V.: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. *Študijné zvesti* 15, 1965, 33–106.
- PAVELKOVÁ, J.: Antropologická analýza žárových hrobů jihovýchodních popelnicových polí z obce Silica, okr. Rožňava. In: O. Ožďáni (Ed.): *Popolnicové polia a doby halštatská*. Nitra 2015, 213–216.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Demografická charakteristika kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí. *Sborník Národního Muzea Praha, A – Historie*, 66, 2012/3–4, 39–45.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Demographic Analysis of the South-Eastern Urnfield Cultural Complex. *Satu Mare. Studii și Comunicări*. Seria Arheologie 28, 2012, 149–158.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Antropologicko-archeologický výzkum žárového pohřebiště piliňské a kyjatické kultury v Cinobani. *Gemer-Malohont* 10, 2014, 92–101.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Antropologická analýza žárových hrobů lužické kultury z lokality Mikušovce, okr. Ilava. In: O. Ožďáni (Ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská*. Nitra 2015, 217–222.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Demografická analýza kultur popelnicových polí na Slovensku. *Przegląd archeologiczny* 64, 2016, 97–110.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Demography of Urnfield Population in Slovakia from view of Anthropologist. *Česká antropologie* 67/2, 2017, 25–34.
- PAVELKOVÁ, J. – FURMÁNEK, V.: Demografie popelnicových polí na Slovensku. Pohled antropologie a archeologie. *Památky archeologické* 109, 2018, 97–126.
- PÍČ, J. L.: *Starožitnosti země české II*, část 3. Čechy na úsvitě dějin. Praha 1905.
- PRZYBYŁA, M. S.: *Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn of the 2nd and 1st millennia BC*. Warszawa 2009.
- SLAVÍČEK, K. – PETŘÍK, J. – ŽAŽA, P. – MITÁŠ, V. – FURMÁNEK, V.: Technological and provenance analyses of the South-eastern Urnfield cultures pottery from the Sites of Cinobaňa and Málinec (Poltár region, Slovakia). *Præhistorische Zeitschrift* 92(1), 2017, 161–174.
- STLOUKAL, M.: Žárové pohřby z Dvorníků-Včelár. In: M. Lamiová-Schmiedlová: *Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre*. Nitra, 2009, 67–76.
- STLOUKAL, M. – FURMÁNEK, V.: *Antropologický rozbor žárových pohřbů piliňské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo*. Nitra 1982.

- STUDENÍKOVÁ, E.: Doba bronzová – prvý zlatý vek Európy. *Múzeum* 2, 1997, 37–38.
- TOGNER, M.: *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Bratislava 1988.
- TOMÁŠIK, S.: *Pamätnosti Gemersko-Malohontské*. Rimavská Sobota 1921.
- VELIAČIK, L.: Der Bronzefund aus Makov, Bez. Čadca. *ANODOS Studies of the Ancient World*. In Honour of Mária Novotná. Trnava 2002, 331–338.
- VONDRÁKOVÁ, M.: Rozbor antropologického materiálu z lokality vo Veľkom Cetíne. *Študijné zvesti* 30, 1994, 243–245.

ZOZNAM ILUSTRÁCIÍ

- Obr. 1. Poloha obce Kyjatice v rámci Slovenska.
- Obr. 2. Významné archeologické lokality z doby bronzovej, vzdialené od Kyjatíc maximálne 25 km vzdušnou čiarou. Na základe podkladov Václava Furmánka vyhotovil Martin Bartík (kapitola 2).
- Obr. 3. Rozšírenie pilinskej kultúry. Podľa Václava Furmánka 2010, 23, obr. 3 (kapitola 2).
- Obr. 4. Rozšírenie kyjatickej kultúry. Podľa Václava Furmánka 2010, 26, obr. 4 (kapitola 2).
- Obr. 5. Plán pohrebiska. Z podkladov Vojtecha Budinského-Kričku a Václava Furmánka vyhotovila Mária Kunová (kapitola 3.1).
- Obr. 6. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií pilinskej kultúry a hrobov z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu: 1 – hrob 5/41; 2 – hrob 20/41; 3 – hrob 36/41; 4 – hrob 140/84 5 – hrob 87/83 (kapitola 3.5.1).
- Obr. 7. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry s nezakrytou urnou a ďalšími nádobami: 1 – hrob 35/41; 2 – 78/83; 3 – 90/83; 4 – 147/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 8. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou bez sprievodnej keramiky: 1 – 13/41; 2 – 15/41; 3 – 131/84; 4 – 133/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 9. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a maximálne dvomi ďalšími nádobkami: 1 – 4/41; 2 – 32/41; 3 – 68/83; 4 – 109/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 10. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a vedľa minimálne tri a viac nádob: 1 – 43/41; 2 – 79/83; 3 – 123/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 11. Vybrané charakteristické typy hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry so zakrytou urnou a minimálne tromi ďalšími nádobkami: 1 – 145/84; 2 – 174/84; 3 – 184/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 12. Hrob 176/84 kyjatickej kultúry so zakrytými nádobami a ďalšími nádobami, spálené kosti okolo nádob (kapitola 3.5.2).
- Obr. 13. Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjatickej kultúry: 1 – 26/41; 2 – 28/41; 3 – 138/84; 4 – 168/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 14. Výbava skrinkových hrobov kyjatickej kultúry: 1 – 17/41; 2 – 23/41; 3 – 29/41; 4 – 24/41 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 15. Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjatickej kultúry s kameným príkrovom: 1 – 7/41; 2 – 67/83 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 16. Vybrané charakteristické typy skrinkových hrobov kyjatickej kultúry s kameným príkrovom: 1 – 104/84; 2 – 167/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 17. Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry s naznačenou skrinkou: 1 – 66/83; 2 – 82/83; 3 – 119/84; 4 – 158/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 18. Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry iba s kameným príkrovom: 1 – 110/84; 2 – 177/84; 3 – 156/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 19. Vybrané charakteristické typy hrobov kyjatickej kultúry iba s kameným príkrovom: 1 – 136/84; 2 – 137/84 (kapitola 3.5.2).
- Obr. 20. Základné keramické tvary pilinskej kultúry – amfory, misky, hrnce a šálky: 1, 3, 4 – 132/84; 2, 5 – 87/83; 6 – 108/84; 7 – 61/83; 8 – 22/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 21. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – amfory: 1 – 156/84; 2 – 1/41; 3 – 49/41; 4 – 52/41 (kapitola 3.6.1).

- Obr. 22. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – amforovité vázy: 1 – 31/41; 2 – 24/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 23. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – amforky: 1, 4 – 24/41; 2 – 117/84; 3 – 14/41; 5 – 30/41; 6 – 11/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 24. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – vázičky: 1 – 43/41; 2 – 180/84; 3, 5 – 137/84; 4 – 51/41; 6, 7 – 29/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 25. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – džbánky: 1 – 76/83; 2 – 8/41; pokrievky: 3 – 174/84; 4 – 136/84; 5 – 108/84; 6 – 173/84; 7 – 145/84; 8 – 110/84 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 26. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – hrnce: 1 – 141/84; 2 – 145/84; 3 – 156/84; 4 – 151/84; 5 – 37/41; 6 – 110/84 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 27. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – misky: 1, 3 – 4/41; 2 – 39/41; 4 – 6/41; 5 – 14/41; 6 – 66/83; 7 – 19/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 28. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – misky: 1 – 48/41; 2 – 56/83; 3 – 184/84; 4 – 104/84; 5 – 40/41; 6 – 119/84 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 29. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – šálky: 1 – 66/83; 2 – 104/84; 3 – 167/84; 4 – 64/83; 5 – 9/41; 6 – 25/41; 7 – 49/41; 8–10 – 24/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 30. Základné keramické tvary kyjatickej kultúry – sacie nádoby: 1 – 167/84; 2 – 25/41; profilované šálky s vnútornou výzdobou: 3 – 72/83; 4, 5 – 7/41; 6 – 24/41 (kapitola 3.6.1).
- Obr. 31. Iné bronzové artefakty v hrobách a bronzové predmety z plochy pohrebiska: 1 – špirálovitý náramok; 2 – lievikovitý závesok; 3 – fragment ihly ihlice – 52/83; 4 – ihlica typu Ilava – 67/83; 5 – fragment britvy typu Radzovce – 91/83; 6 – dlátko s tuľajkou sekera s tuľajkou (kapitola 3.6.1).
- Obr. 32. Iné bronzové artefakty z plochy pohrebiska: 1 – zlomky dýky s jazykovitou rukoväťou; 2 – sekera typu Veľký Blh; 3 – ostrie sekery; 4 – sekera s tuľajkou (kapitola 3.6.1).
- Obr. 33. Synchronizácia datovania osídlenia v Kyjaticiach so svetovou históriou. Podľa Václava Furmánka (zost.) 2015, 15, obr. 1 (kapitola 3.7).

FOTOGRAFICKÉ TABULKY

- Tab. I. 1 – začiatok výskumu v roku 1941; 2 – začiatok výskumu v roku 1983 (celkom vľavo Vojtech Budinský-Krička, uprostred celý v bielom Václav Furmánek, vpravo od neho v čiernych nohaviciach a s okuliarmi Gabriel Krúdy); 3 – skrinkové hroby v roku 1941; 4 – skrinkový hrob 7/41. Foto Juraj Balko.
- Tab. II. 1 – pohľad na plochu pohrebiska po odkrytí povrchovej vrstvy zeminy v roku 1983; 2 – hrob 55/83; 3 – hrob 74/83. Foto Václav Furmánek.
- Tab. III. 1 – hrob 117/84 s naznačenou skrinkou; 2 – hrob 157/84; 3 – hrob 146/84.
- Tab. IV. 1 – hrob 157/84; 2 – skrinkový hrob 158/84; 3 – skrinkový hrob 164/84; 4 – hrob 184/84. Foto Václav Furmánek.
- Tab. V. 1 – Lubor Krchňavý osadzuje informačnú tabuľu pamätníka; 2 – komisia na výskume v roku 1985. Zľava: prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc., Ladislav Vaňúr (vodič ústavného automobilu), doc. PhDr. Anton Točík, DrSc., PhDr. Ladislav Veliáčik, DrSc. Foto Václav Furmánek. (kapitola 3.1)
- Tab. VI. 1 – plocha pohrebiska po odkrytí povrchovej vrstvy; 2 – začistené zvyšky kamenných konštrukcií hrobov. Foto Václav Furmánek.
- Tab. VII. 1 – deštruované zvyšky kamenných konštrukcií hrobov; 2 – detail orbou zničených hrobov. Foto Václav Furmánek.
- Tab. VIII. 1 – hrob 63/83; 2 – skrinkový hrob 104/84. Foto Václav Furmánek.

- Tab. IX. 1 – hroby 126/84, 127/84 a 136/84; 2 – hrob 157/84. Foto Václav Furmánek.
- Tab. X. 1 – orbou čiastočne zničený skrinkový hrob 168/84; hrob 156/84. Foto Václav Furmánek.
- Tab. XI. 1 – pohľad na priebeh výstavby pamätníka od juhu. Foto Václav Furmánek; 2 – výber bronzových predmetov z depotu. Foto Archív Archeologického ústavu SAV.
- Tab. XII. 1 – hrniec z hrobu 149/84 a pokrievka z hrobu 37/41 kyjatickej kultúry; 2 – hrniec z hrobu 39/41 kyjatickej kultúry; 3 – amfora pilinskej kultúry z hrobu 22/41. Foto Archív Archeologického ústavu SAV.
- Tab. XIII. 1 – začiatok výstavby pamätníka. Zľava: Tomáš Furmánek, občan osady Kadlub v Kyjaticiach Ján Kováčik a Václav Furmánek (junior). 2 – replika skrinkového hrobu kyjatickej kultúry, v pozadí replika kamenného príkrovu. Foto Václav Furmánek.
- Tab. XIV. 1 – prof. Vojtech Budinský-Krička pri otvorení pamätníka kyjatickej kultúry v roku 1985. 2 – pohrebná hranica, v pozadí oddychová zóna a vrch Háj, poloha Pri skale. Foto Václav Furmánek.

KYJATICE

Das goldene Zeitalter in der Unterberglandschaft

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Publikation bringt die Ergebnisse der archäologischen Geländegrabung in einem urnenfelderzeitlichen Brandgräberfeld sowie anthropologische Analysen von verbrannten menschlichen Überresten. Im Vorwort weisen die Autoren darauf hin, dass diese Arbeit die Fortsetzung, und man kann sagen, auch der Gipfelpunkt einer langjährigen und außerordentlich fruchtbaren Zusammenarbeit des Archäologen Václav Furmánek aus Nitra mit der Anthropologin Jaroslava Pavelková aus Prag. Sehr wichtig für diese Publikation ist auch die Tatsache, daß sich Frau Jaroslava Pavelková entschlossen hat, auch eine anthropologische Analyse aller erhaltenen Überreste von verbrannten menschlichen Knochen, die sich auf dem Brandgräberfeld des Komplexes der südöstlichen Urnenfelderkulturen in Kyjatice befanden, durchzuführen. Diese Analysen führte sie während ihrer persönlichen Anwesenheit auf der archäologischen Grabung in Cinobaňa bei aktiver Teilnahme des Grabungsleiters Václav Furmánek durch. Im zweiten Vorwort wird die Dorfgemeinde Kyjatice durch deren Bürgermeister Herr Slavomír Kujan präsentiert.

In der Einleitung teilen uns die Autoren mit, daß parallel mit dieser populärwissenschaftlichen Publikation eine detaillierte wissenschaftliche Auswertung des Brandgräberfeldes in Kyjatice vorbereitet wird. Die eufemistische Benennung der Bronzezeit als *Goldenes Zeitalter der Menschheit* liehen sich die Autoren der vorliegenden Publikation von antischen Philosophen, Geschichtsschreibern und Literaten, vor allem von Titus Lucretius Carus und Publius Ovidius Naso aus. In der Einleitung finden wir auch zwei lustige Ereignisse, von denen eine Professor Budinský in Kyjatice allein und die andere gemeinsam mit Václav Furmánek bei der Vorbereitung der archäologischen Grabung in dieser Gemeinde erlebt haben.

Der Kataster von Kyjatice liegt im Süden der Mittelslowakei (Abb. 1), im Südosten des westlichen Teiles des Slowakischen Erzgebirges, im Mittelteil des Revúcka- Hügellandes zwischen den Tälern des Flüsschens Blh und des Baches Papča. Der Gemeindekataster liegt zwischen 450 und 565 Metern über dem Meeresspiegel. Das Brandgräberfeld selbst liegt nordwestlich von der Gemeinde auf einer *Meereshöhe* von 480 Metern am südlichen Hang des Berges Háj, Kote 565,4 Meter. Der geologische Anbau des Gebietes der Gemeinde Kyjatice und ihrer nächsten Umgebung ist ziemlich bunt. Außer anderen Gesteinen dominieren hier Meta-Basalttuffe und Andesite des Neogens. In der Nähe des urzeitlichen Gräberfeldes kommt auch reiner Graphit vor, der im Mittelalter und am Beginn der Neuzeit in begrenzter Menge abgebaut wurde. Dies könnte auch den ungewöhnlich hohen Gehalt an Graphit im Material einiger Keramikgefäße der Kyjatice-Kultur, die aus dem Gräberfeld stammen, erklären. Die Autoren widmeten sich kurz auch der Problematik der Pflanzengemeinschaften/Phytozönosen/ und paläoklimatischen Fragen.

Kurz gefasst wird die Besiedelung des Südens der Mittelslowakei von der jüngeren Steinzeit über das Eneolithikum bis hin zur älteren Bronzezeit präsentiert. Für die erste und gleichzeitig intensive Besiedelung von Kyjatice sorgte erst das Volk der Pilinyer Kultur und danach das Volk der Kyjatice-Kultur, das genetisch gerade von der Pilinyer Kultur ausging. Beide genannte archäologische Kulturen bildeten einen integralen Bestandteil des Komplexes der südöstlichen Urnenfelderkulturen. Dieser Kulturkomplex grenzte an den slowakischen Zweig der Lausitzer Kultur. Im Westen und im Süden lagen in

Nachbarschaft die Kulturen des Komplexes der mitteldanubischen Urnenfelderkulturen. Außer der Pilinyer und der Kyjatice-Kultur gehörten auch noch die Suci de Sus- und die Gáva-Kultur zum Komplex der südöstlichen Urnenfelderkulturen. Dies ist auch auf der Landkarte zu sehen, wo bronzezeitliche Fundstellen abgebildet sind, die höchstens 25 km Luftlinie von Kyjatice entfernt sind (Abb. 2), wie auch auf zwei Landkarten der Verbreitung der Pilinyer und Kyjatice-Kultur (Abb. 3 und 4).

Im nächsten Kapitel werden die Anfänge der Besiedelung von Kyjatice und die Anlage des Brandgräberfeldes, das unter dem Berg Namens *Háj* (Auwald), Lage *Pri skale* (Beim Felsen) gefunden wurde, präsentiert. Gerade in den Lagen, die die Namen *Háj* (Auwald), *Háje* (Auwälder), *Pod hájom* (Unter dem Auwald) tragen, kommen im Süden der Mittelslowakei oft urnenfelderzeitliche Brandgräberfelder vor. Vielleicht ist es auch ein Beweis dafür, daß diese Lagen in der Zeit der Ankunft des slowakischen Ethnikums noch markant waren und ihren besonderen Geist, ihr *genius loci* behielten. Es wird hier auch ein wahrscheinlich auseinandergepflügter Hortfund von Bronzegegenständen (Abb. 31; 32; Taf. XI: 2) erwähnt, der mit einer gewissen Reserve als dargebrachtes Opfer bei der Errichtung eines neuen Gräberfeldes interpretiert wird.

In den nachfolgenden Kapiteln wird kurz die Geschichte der Rettungsgrabung aus dem Jahre 1941 (Taf. I; XII) und der systematischen Grabung aus den Jahren 1983–1985 (Abb. 5; Taf. II–IV; VI–X; XII), wie auch die theoretische Begründung der raumzeitlichen Entität, genannt *archäologische Kultur* erläutert. Als Nächstes wird der Charakter des Gräberfeldes in Kyjatice und dessen Vergleich mit einigen urnenfelderzeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei dargelegt. Einen Bestandteil dieses Teiles der Publikation bilden auch theoretische Betrachtungen über eventuelle Möglichkeiten der Existenz primitiver atheistischer Vorstellungen in Bedingungen der Zivilisation der mitteleuropäischen Urnenfelder sowie über die ethischen Aspekte der Durchführung weiterer destruktiver archäologischer Ausgrabungen in den Brandgräberfeldern.

Im Buch wird das Brandritus detailliert beschrieben, und zwar von seinen Anfängen bis zu seinen konkreten Erscheinungen im Kyjaticer Brandgräberfeld. Den Grabkonstruktionen wurde die ihnen gebührende Aufmerksamkeit geschenkt. Die Konstruktionen der ältesten Gräber, d. h. derer aus der Pilinyer Kultur sowie derer aus dem Piliny-Kyjatice-Übergangshorizont (Abb. 6), die nur 8,3% aller Gräber bildeten, wurden gemeinsam ausgewertet. Die Gräber der Kyjatice-Kultur (Abb. 7–19) wurden aufgrund ihrer charakteristischen Typen analysiert. Es waren kleine Grubengräber, Gräber mit nur einer unverdeckten Urne, mit einer unverdeckten Urne und mit weiteren Gefäßen, Gräber mit verdeckter Urne ohne Begleitkeramik, mit einer oder zwei kleinen Gefäßen, mit mehr als drei Gefäßen, Gräber mit zwei bis drei verdeckten Gefäßen und daneben mit mindestens drei und mehr Gefäßen, Kistengräber ohne und mit Steinpackung, Gräber mit angezeichneter Kiste und Urnengräber ohne Kiste mit Steinpackung.

Im Teil Grabausstattung wird besondere Aufmerksamkeit den Keramikgefäßen und zwar ihrer Produktionstechnologie, Typologie und Dekoration: Amphoren und amphorenförmige Vasen, kleine Amphoren und kleine amphorenförmige Vasen, kleine Krüge, Töpfe, Schüsseln, Tassen, Deckel und andere aus den Gräbern stammende Keramikprodukte (Abb. 20–30) geschenkt. Aus anderen Materialien hergestellte Gegenstände waren in den Grabfundkomplexen wenig vertreten. Es waren vor allem Bronzegegenstände (Abb. 31; 32), aber auch eine Eisensichel sowie aus anderen Materialien hergestellte Artefakte. Außerdem wurden auf der Fläche des Gräberfeldes weitere archäologische Entitäten gefunden: Bronzegegenstände, Scherben aus auseinandergepflügten Gräbern und Siedlungsobjekte aus jüngerer und später Bronzezeit.

In der Kapitel 3.7 finden wir die Datierung des Gräberfeldes, dessen Anfang und Ende und sich auf die Fakten der Typologie, Analogie, Superpositionen, Typologie der Grabkonstruktionen, Quantität der verbrannten Knochen und Qualität ihrer Verbrennung stützend sowie aufgrund publizierter Schlußfolgerungen aus anderen Gräberfeldern des Komplexes der südöstlichen Urnenfelderkulturen und der Lausitzer Kultur wurde bewiesen, daß die Besiedelung von Kyjatice an der Wende der mittleren und jüngeren Bronzezeit angefangen hatte und bis in die späte Bronzezeit dauerte.

Die anthropologische Beurteilung und Auswertung der verbrannten menschlichen Überreste aus archäologischen Fundstellen ist eine der wichtigsten Möglichkeiten der Erkennung der historischen Entwicklung Europas. Sie ist für die Lösung der Fragen über die körperliche Entwicklung des Menschen und die demographischen Daten der Angehörigen einer bestimmten kulturellen oder ethnischen Gruppe aufgrund der Morphologie der verbrannten Knochen, die bei archäologischen Ausgrabungen in den erwähnten Brandgräberfeldern abgedeckt wurden, unverzichtbar. Der Übergang vom Erd- zum Brandbestattungsritus bedeutete eine deutliche Änderung in der Auffassung des Lebens und des Todes und sie wurde zum allgemeinsten Merkmal der neuen religiösen und kultischen Doktrin. Brandbestattungen finden wir in Mitteleuropa schon in den steinzeitlichen Kulturen, doch dominant werden sie erst in der Bronzezeit, und zwar vor allem in der Urnenfelderzeit. Damals dominierte diese Bestattungsweise im ganzen Karpatenbecken, unterstützt vom Glauben der Leute an die Existenz einer immateriellen Seele, die im Prozess der Kremation und der anschließenden Bestattungszereemonie den materiellen Körper verläßt und unsterblich wird. Zu diesen Kulturen gehörten auch die Angehörigen der Kyjatice-Kultur. Die anthropologischen Analysen der aus den Brandgräbern des Komplexes der südöstlichen Urnenfelderkulturen stammenden menschlichen Überreste haben in der Slowakei eine langjährige Tradition und bis heute kennen wir hunderte Brandgräber, in denen tausende Menschen bestattet wurden. Von dieser riesigen Anzahl von Toten wurden in der Slowakei ungefähr 2500 Gräber untersucht und fast 1800 anthropologische Analysen publiziert.

Die traditionellen Bräuche bei der Bestattungszereemonie, die Bestattungsweise, die Grabausstattung und die Grablegung der sterblichen Überreste des Toten, die Grabkonstruktionen, die Kennzeichnung der Gräber, dies alles ist im Begriff „Bestattungsritus“ mit einbezogen. Die rituellen Bräuche hängen immer mit dem Zustand und Niveau des damaligen gesellschaftlichen Bewußtseins, mit den religiösen Vorstellungen einschließlich der vorausgesetzten Weltanschauung der betreffenden archäologischen Kultur zusammen.

Die dominante Besiedelung der Region der heutigen Dorfgemeinde Kyjatice existierte in der Zeit, als im erheblichen Teil des europäischen Kontinents gerade die Brandbestattung als Bestattungsweise vorherrschte. Dieses Bestattungsritus war zweifelsohne ein komplizierter Akt, verbunden mit streng eingehaltenen Ritualen, die unabhängig vom Geschlecht im Rahmen der Sozialisierung des Individuums in der gegebenen Gesellschaft von Generation zu Generation weitergegeben wurden. Auch wenn die anthropologische Analyse der verbrannten menschlichen Überreste eine kleinere Aussagekraft als die des Knochenmaterials hat (das verbrannte Material unterliegt unter dem Einfluss der hohen Glühtemperatur einer Reihe von Änderungen, z. B. die Veränderung der Farbe des Knochens, seiner Oberfläche, Größe und der Form, sodaß ihre Auswertung eine spezielle Verfahrenstechnik erfordert), sind sie ein sehr wertvoller Beitrag zur Sichtbarmachung der Lage der damaligen Gesellschaft und zu unserer besseren Annäherung an die Menschen, die auf der archäologischen Fundstelle in Kyjatice lebten, welche aufgrund ihrer kulturellen Identität und Eigenart einer einzigartigen Kultur im Rahmen der europäischen

urnenfelderzeitlichen Zivilisation mit ihrem spezifischen Bestattungsritus angefangen vom Tod des Menschen bis hin zur Begrabung seiner verbrannten Überreste einschließlich des Aufbaus der überirdischen Teile des Grabes, den Namen gab.

Die gut bewältigte Bronzemetallurgie und die nachfolgende Eisenverarbeitung widerspiegelte sich in der Fähigkeit der Menschen, einen Bestattungsscheiterhaufen zu bauen, um eine hohe Temperatur zu erreichen und dadurch eine qualitativ bessere Verbrennung der Leiche zu sichern. Der Einfluss auf den Zustand der verbrannten Überreste kann auch durch deren Niederlegung dicht unter die Erdoberfläche, über die Grenze der eingefrorenen Erde beeinflusst werden und es kann auch zu einem bestimmten Verwitterungsgrad, also zu ihrer erheblichen Beschädigung bis hin zum totalen Zerfall zum Staub kommen. Auch die Herausnahme der Überreste bei Wärme, was deren erhebliche Zerbrechlichkeit verursachen konnte, ihre Sortierung, die eventuelle Löschung der Glutasche, das alles kann eine ziemlich große Beschädigung der verbrannten Überreste verursacht haben. Auch die Jahreszeit, in der die Kremation stattfand, das Wetter oder das Gewicht des Verstorbenen hatten darauf Einfluss. Die Holzart und dessen Brennkraft sind weitere Faktoren, die die Vollkommenheit der Verbrennung beeinflussten. Oft fanden wir auch rituell auseinandergeworfene verbrannte Überreste um das zentrale Bestattungsgefäß herum, die ebenfalls bestimmte Spezifika der Bestattungsbräuche der gegebenen Kultur dokumentieren können.

Für die anthropologische Analyse des aus der Grabung in Kyjatice in den Jahren 1983-1985 stammenden Knochenmaterials wurden die menschlichen Überreste sehr sorgfältig ausgewählt. Die Stufe der durchs Feuer verursachten Knochenbeschädigung war jedoch so hoch, daß die verbrannten Überreste nur ausnahmsweise oder gar nicht registriert wurden, bzw. man konnte nur feststellen, daß das Grab nur zu Staub verbrannte Knochenreste enthielt, die nicht mehr zur anthropologischen Analyse geliefert werden konnten. Im Allgemeinen kann man feststellen, daß in den Bedingungen der Kyjatice-Kultur die Verbrennungsqualität der Knochen vollkommen war, und man erreichte die fast totale Verbrennung des organischen und *de facto* bis auf einige Ausnahmen auch des anorganischen Stoffes und dies in Fällen, wenn die sporadisch gefundenen verbrannten Knochenreste vollkommen verbrannt waren (eine Vielzahl von den in Gräbern erhaltenen Knochenresten bewegt sich von einer winzigen Menge bis zu 511,7 Gramm). Oft wurde nämlich leider nur ein anthropologisch unbestimmbarer Rest von verbrannten Überresten bzw. nur Staub gefunden. Das hatte einen negativen Einfluss darauf relevante demographische Schlußfolgerungen daraus ziehen zu können. Diese Tatsachen deuten auf eine Population hin, die die metallurgische Verfahrungs-technik bei der Verarbeitung von Bunt- und Eisenmetallen sehr gut beherrschte, wobei sie hohe Temperaturen erreichen konnten, welche sie dann bei der Verbrennung der Leichen auf dem Bestattungsscheiterhaufen gut ausnutzen konnten. In den Keramikgefäßen - Urnen gab es oft nicht nur verbrannte menschliche Knochen, sondern auch Gegenstände, die Bestandteile einer Tracht waren, bzw. der Tote hatte sie während der Zeremonie der Brandbestattung bei sich, oder die Verwandten hatten einige Gegenstände absichtlich erst nach der Beendigung der Kremation ins Grab gelegt. In diesem Fall tragen sie keine Brandspuren.

Die anthropologische Analyse der vorgelegten Überreste wurde nach der anatomisch-morphologischen Methode durchgeführt, die, sofern es die verbrannten Überreste erlaubten, auf der Bestimmung der anatomischen Zugehörigkeit jeder Probe und deren Bewertung aufgrund der Form und Größe beruhte. Die angewandte Methodik zur Identifizierung der Personen aus dem Gräberfeld basiert außer anderen Forschern vor allem auf Fachpublikationen, z. B. auf denen von J. Chochol, M. Dokládál, D. H. Ubelaker u. a.

Besondere Aufmerksamkeit wurde auch einer Vielzahl von Überresten (Gewicht), deren Morphologie, Größe und Verbrennungsgrad geschenkt. Aufgrund der Bewertung der einzelnen aus der Feuerbestattung stammenden Knochenbruchstücke haben wir uns bemüht, das erreichte Lebensalter, das Geschlecht und morphologische sowie andere Eigenschaften des beurteilten Individuums zu bestimmen. Die Evaluierung war, wie schon gesagt, in vielen Fällen leider durch die kleine Menge an Material und deren sehr kleine Ausmaße, die mit der Zerkleinerung zusammenhängen, begrenzt, was manchmal verursachte, daß nur winzig kleine Staubreste gefunden wurden. Diese erlaubten nur deren allgemeine Bestimmung und Eingliederung in die Kategorie Nichterwachsener (*Infans*, *Juvenis*) oder Erwachsener (*Adultus*, *Maturus*). Berechnet wurde auch das durchschnittliche Lebensalter.

Zudem wurde die demographische Charakteristik der lokalen Population gelöst, und zwar in zwei Etappen. Die erste Etappe der archäologischen Ausgrabung auf der gleichnamigen Fundstelle der Kyjatice-Kultur in Kyjatice, Bezirk Rimavská Sobota verlief im Jahre 1941 und die zweite in den Jahren 1983–1985. Man untersuchte 192 von der BzD-Stufe (Pilinyer Kultur) bis zur HaB-Stufe (Kyjatice-Kultur) datierten Brandgräber, wo aus objektiven Gründen nur 54 Individuen vom anthropologischen Gesichtspunkt aus bestimmt werden konnten. Die Alters- und Geschlechtsbestimmung war folgend: *Infans I* und *II* – 26 Individuen, (48,2%), *Juvenis* – 6 Individuen (11,1 %), *Adultus* – ein Individuum, wahrscheinlich ein Mann (1,8 %), *Adultus* – 3 Individuen, wahrscheinlich Frauen (5,6 %), *Adultus* – 13 Individuen, Geschlecht nicht bestimmbar (24,0 %), und unbestimmbare Überreste von 5 Individuen (9,3 %). Man stellte fest, daß das durchschnittliche Lebensalter 18,1 Jahre betrug. Dies folgt aus der Tatsache, daß sogar 48,2 % der Population nicht einmal das Alter von 14 Jahren erreicht hatte. Diese Angabe ist zwar exakt aber sie hat wegen der kleinen Anzahl der analysierten Proben eine unbeweisbare Aussagekraft.

Der ökonomische, militärische und andere praktische Bedeutung der nichterwachsenen Population war für jede urzeitliche Kommunität vernachlässigbar. Ältere Jugendliche konnten vielleicht teilweise beschäftigt werden, allerdings nur in submissiven Tätigkeiten. Es können einfache Arbeiten in der Landwirtschaft gewesen sein, wie z. B. das Weiden des Viehes, das Sammeln von Waldfrüchten usw. Aus diesem Grunde haben wir nur das durchschnittliche Alter der arbeitsfähigen Population berechnet und es mit der aus anderen urnenfelderzeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei stammenden arbeitsfähigen Population verglichen. Es wurde festgestellt, daß die erwachsene Population in Kyjatice das Durchschnittsalter von 26,3 Jahren aufwies. Die anthropologisch analysierten Brandgräberfelder der westlichen Enklave der südöstlichen Urnenfelderkulturen, wo die Probe repräsentativ war, wies bei einer Anzahl von 942 Individuen die erwachsene Population das Durchschnittsalter von 29,0 Jahren auf. In den Gräberfeldern der Lausitzer Kultur in der Slowakei war die Situation ähnlich – es wurde bei einer Anzahl von 517 Individuen das Durchschnittsalter von 28,6 Jahren berechnet.

Immobilie archäologische Denkmäler bilden den integralen Bestandteil eines modernen Landes und stellen ein nicht unbedeutendes Element unserer Umwelt dar. Auch aus diesem Grunde wurde hier in der abschließenden Grabungssaison im Jahre 1985 ein Denkmal der Kyjatice-Kultur entworfen und aufgebaut (Taf. V; XI; XIII; XIV). Es wurde am Rande des untersuchten Brandgräberfeldes an der linken Seite der die Dorfgemeinde Kyjatice mit der kleinen Ortschaft Kadlub verbindenden Straße errichtet. Auf einer mit einem schweren Mechanismus gründlich umgegrabenen drei Ar großen Fläche wurde am unteren Ende ein großer Andesitsteinblock eingesetzt. Auf dessen oberen ebenen Fläche wurde eine Messingtafel mit einem kurzen Text befestigt, der die Hauptangaben über die

Kyjatice-Kultur und die Geschichte der archäologischen Ausgrabung auf dieser Fundstelle enthält. Am anderen oberen Ende des Areals auf einer sanften Anhöhe wurde aus hartem Rundholz die Imitation eines Bestattungsscheiterhaufens aufgebaut. Der Scheiterhaufen ist quaderförmig, er hat eine Rostkonstruktion mit 150 x 255 cm Grundrissausmaßen und 160 cm Höhe. Der Scheiterhaufen wurde aufgrund von Terrainbeobachtungen auf analogen, zeitgenössischen Gräberfeldern wie auch aufgrund der vor allem in Polen gewonnenen Ergebnisse der experimentalen Archäologie aufgebaut. Im Raum zwischen dem Steinblock mit den Hauptinformationen und dem Bestattungsscheiterhaufen wurden Imitationen von zwei Kistengräbern, die Urnen enthalten, welche ursprünglich aus Fiberglas hergestellt wurden, installiert. Diese waren nach fast dreißig Jahren der Existenz des Denkmals durch Natureinflüsse schon ziemlich beschädigt. Deshalb wurden in den Jahren 2019 und 2020 aus Initiative des Gemeindegemeindefürstern Herrn Slavomír Kujan und unter finanzieller Unterstützung der Gemeinde Kyjatice neue Nachahmungen der Tongefäße gefertigt. Sie wurden von einem Töpfermeister aus gut ausgebrannter Tonmasse nach originellen Vorlagen hergestellt. Und um sie wenigstens teilweise von Witterungseinflüssen zu schützen, wurden über ihnen passende und nicht störende Überdachungen errichtet.

Das Gräberfeld von Kyjatice fand Eingang in die Geschichte der archäologischen Wissenschaft. Nach ihm wurde eine bedeutende archäologische Kultur aus der europäischen Urnenfelderzeit benannt. Die Kyjatice-Kultur ist hauptsächlich dank den systematischen archäologischen Untersuchungen der Brandgräberfelder bekannt. Wir kennen zwar auch andere Denkmalarten, aber außer der Untersuchung einer Siedlung dieser Kultur in Radzovce und den Untersuchungen in den Höhlen des Slowakischen Karstes widmete sich die slowakische Archäologie derer Untersuchung nur marginal. Die berechnete allseitige Aufmerksamkeit wurde den Hortfunden von Bronzegegenständen geschenkt, die ebenfalls ein Phänomen der Kyjatice-Kultur darstellen.

Die Begründetheit der Kodifizierung der Kyjatice-Kultur akzeptierten widerspruchlos nicht nur die slowakischen, tschechischen, polnischen, österreichischen rumänischen, ukrainischen, sondern auch alle ungarischen Archäologen. Am Ende der Publikation reagierten die Autoren aber auch auf die veröffentlichten Unsinn über die Gemeinde Kyjatice, die, wie wir vermuten, aus dem Gehirn eines psychisch schwer behinderten Menschen herauskamen. Es ist unter unserer Würde, auf das 925 seitige Buch, überfüllt von „linguistischen Beweisen“, schizophrenem Gequatsch, Märchen, Wahnvorstellungen und Irrtümer, das im Jahre 2013 unter dem Copyright von Matica slovenská (das nationale Kulturinstitut der Slowakei mit dem Sitz in Martin) und mit finanzieller Unterstützung des Ministeriums für Kultur der Slowakischen Republik erschien! Hiermit bemühen wir uns außer anderem den Namen der Dorfgemeinde Kyjatice und deren Einwohner reinzuwaschen, um sie vor der ganzen akademischen Welt nicht lächerlich zu machen, und im gleichen Maße wollen wir für die seriösen tschechoslowakischen Wissenschaftler angefangen vom Professor Vojtech Budinský-Krička, Akademiker Jan Filip und Jozef Paulík bis hin zu Václav Furmánek, Alexander Botoš, Dana Marková, Vladimír Mitáš u. a. eintreten. Sie alle widmeten nämlich den Großteil ihres professionellen Lebens der seriösen wissenschaftlichen Erforschung der Geschichte der Bronzezeit im Allgemeinen und insbesondere der Problematik der Urnenfelderkulturen.

BILDUNTERSCHRIFTEN

- Abb. 1. Die Lage der Ortsgemeinde Kyjatice im Rahmen der Slowakei.
- Abb. 2. Bedeutende archäologische Fundstellen aus der Bronzezeit, die höchstens 25 km Luftlinie von Kyjatice entfernt sind. Aufgrund Václav Furmáneks Unterlagen von Martin Bartík verfertigt (Kapitel 2).
- Abb. 3. Verbreitung der Pilinyer Kultur. Nach Václav Furmánek 2010, 23, Abb. 3 (Kapitel 2).
- Abb. 4. Verbreitung der Kyjatice-Kultur. Nach Václav Furmánek 2010, 26, Abb. 4 (Kapitel 2).
- Abb. 5. Plan des Gräberfeldes. Aufgrund Vojtech Budinský-Kričkas und Václav Furmáneks Unterlagen von Mária Kunová verfertigt (Kapitel 3.1).
- Abb. 6. Ausgewählte charakteristische Typen von Grabkonstruktionen der Pilinyer Kultur und von Gräbern aus dem Piliny-Kyjaticer Übergangshorizont: 1 – Grab 5/41; 2 – Grab 20/41; 3 – Grab 36/41; 4 – Grab 140/84; 5 – Grab 87/83 (Kapitel 3.5.1).
- Abb. 7. Ausgewählte charakteristische Typen von Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur mit einer unverdeckten Urne und anderen Gefäßen: 1 – Grab 35/41; 2 – Grab 78/83; 3 – Grab 90/83; 4 – 147/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 8. Ausgewählte charakteristische Typen von Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur mit einer verdeckten Urne ohne Begleitkeramik: 1 – 13/41; 2 – 15/41; 3 – 131/84; 4 – 133/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 9. Ausgewählte charakteristische Typen von Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur mit einer verdeckten Urne und maximal zwei anderen kleinen Gefäßen: 1 – 4/41; 2 – 32/41; 3 – 68/83; 4 – 109/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 10. Ausgewählte charakteristische Typen von Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur mit einer verdeckten Urne und daneben wenigstens mit drei und mehr Gefäßen: 1 – 43/41; 2 – 79/83; 3 – 123/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 11. Ausgewählte charakteristische Typen von Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur mit einer verdeckten Urne und mit wenigstens drei weiteren kleinen Gefäßen: 1 – 145/84; 2 – 174/84; 3 – 184/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 12. Grab 176/84 der Kyjatice-Kultur mit verdeckten und anderen Gefäßen, um die Gräber herum verbrannte Knochen (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 13. Ausgewählte charakteristische Typen von Kistengräbern der Kyjatice-Kultur: 1 – 26/41; 2 – 28/41; 3 – 138/84; 4 – 168/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 14. Die Ausstattung der Kistengräber der Kyjatice-Kultur: 1 – 17/41; 2 – 23/41; 3 – 29/41; 4 – 24/41 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 15. Ausgewählte charakteristische Typen von Kistengräbern der Kyjatice-Kultur mit Steinpackung: 1 – 7/41; 2 – 67/83 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 16. Ausgewählte charakteristische Typen von Kistengräbern der Kyjatice-Kultur mit Steinpackung: 1 – 104/84; 2 – 167/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 17. Ausgewählte charakteristische Grabtypen der Kyjatice-Kultur mit angedeuteter Kiste: 1 – 66/83; 2 – 82/83; 3 – 119/84; 4 – 158/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 18. Ausgewählte charakteristische Grabtypen der Kyjatice-Kultur nur mit Steinpackung: 1 – 110/84; 2 – 177/84; 3 – 156/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 19. Ausgewählte charakteristische Typen von Gräbern der Kyjatice-Kultur nur mit Steinpackung: 1 – 136/84; 2 – 137/84 (Kapitel 3.5.2).
- Abb. 20. Keramische Hauptformen der Pilinyer Kultur – Amphoren, Schüsseln, Töpfe und Tassen: 1, 3, 4 – 132/84; 2, 5 – 87/83; 6 – 108/84; 7 – 61/83; 8 – 22/41 (Kapitel 3.6.1).

- Abb. 21. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – Amphoren: 1 – 156/84; 2 – 1/41; 3 – 49/41; 4 – 52/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 22. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – amphorenförmige Vasen: 1 – 31/41; 2 – 24/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 23. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – kleine Amphoren: 1, 4 – 24/41; 2 – 117/84; 3 – 14/41; 5 – 30/41; 6 – 11/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 24. Keramische Haupttypen der Kyjatice-Kultur – kleine Vasen: 1 – 43/41; 2 – 180/84; 3, 5 – 137/84; 4 – 51/41; 6, 7 – 29/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 25. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – kleine Krüge: 1 – 76/83; 2 – 8/41; Deckel: 3 – 174/84; 4 – 136/84; 5 – 108/84; 6 – 173/84; 7 – 145/84; 8 – 110/84 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 26. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – Töpfe: 1 – 141/84; 2 – 145/84; 3 – 156/84; 4 – 151/84; 5 – 37/41; 6 – 110/84 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 27. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – Schüsseln: 1, 3 – 4/41; 2 – 39/41; 4 – 6/41; 5 – 14/41; 6 – 66/83; 7 – 19/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 28. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – Schüsseln: 1 – 48/41; 2 – 56/83; 3 – 184/84; 4 – 104/84; 5 – 40/41; 6 – 119/84 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 29. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – Tassen: 1 – 66/83; 2 – 104/84; 3 – 167/84; 4 – 64/83; 5 – 9/41; 6 – 25/41; 7 – 49/41; 8–10 – 24/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 30. Keramische Hauptformen der Kyjatice-Kultur – Säugegefäße: 1 – 167/84; 2 – 25/41; profilierte Tassen mit Innendekoration: 3 – 72/83; 4, 5 – 7/41; 6 – 24/41 (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 31. Andere Bronzeartefakte aus Gräbern und Bronzegegenstände aus der Fläche des Gräberfeldes: 1 – spiralförmiger Armring; 2 – trichterförmiger Anhänger; 3 – Nadelfragment – 52/83; 4 – Nadel des Typs Ilava – 67/83; 5 – Fragment eines Rasiermessers des Typs Radzovce – 91/83; 6 – Tüllenmeißel (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 32. Andere Bronzeartefakte aus der Fläche des Gräberfeldes: 1 – Fragmente eines Dolches mit zungenförmigem Griff; 2 – Beil des Typs Velký Blh; 3 – Beilschneide; 4 – Tüllenbeil (Kapitel 3.6.1).
- Abb. 33. Synchronisation der Datierung der Besiedelung von Kyjatice mit der Weltgeschichte. Nach Václav Furmánek, Zusammensteller 2015, 15, Abb. 1 (Kapitel 3.7).

FOTOTAFELN

- Taf. I. – Beginn der Ausgrabung im J. 1941; 2 – Beginn der Grabungsarbeiten im J. 1983 (ganz links Vojtech Budinský-Krička, in der Mitte Václav Furmánek ganz in weiß, rechts von ihm in schwarzer Hose und mit Brille Gabriel Krúdy); 3 – Kistenkräber im J. 1941; 4 – das Kistengrab 7/41. Foto Juraj Balko und Archiv des Archäologischen Institutes der SAW.
- Taf. II. 1 – Blick auf die Fläche des Gräberfeldes nach Freilegung der Oberflächenschicht der Erde im J. 1983; 2 – Grab 55/83; 3 – Grab 74/83. Foto Václav Furmánek.
- Taf. III. 1 – Grab 117/84 mit angezeigter Kiste; 2 – Grab 157/84; 3 – Grab 146/84. Foto Václav Furmánek.
- Taf. IV. 1 – Grab 157/84; 2 – Kistengrab 158/84; 3 – Kistengrab 164/84; 4 – Grab 184/84. Foto Václav Furmánek.
- Taf. V. 1 – Lubor Krchňavý setzt die Informationstafel des Denkmals auf; 2 – Eine Kommission von von Forschern im J. 1985, von links: prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc., Ladislav Vaňúr (Fahrer des Wagens des AI der SAW), Doz. PhDr. Anton Točík, DrSc., PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Foto Václav Furmánek.
- Taf. VI. 1 – Die Fläche des Gräberfeldes nach Freilegung der Oberflächenschicht; 2 – ge-

- putzte Reste der steinernen Grabkonstruktionen. Foto Václav Furmánek.
- Taf. VII. 1 – Destruierte Reste von steinernen Grabkonstruktionen; 2 – Detail eines durch Ackerbau zerstörten Grabes. Foto Václav Furmánek.
- Taf. VIII. 1 – Grab 63/83; 2 – Kistengrab 104/84. Foto Václav Furmánek.
- Taf. IX. 1 – Gräber 126/84, 127/84 und 136/84; 2 – Grab 157/84. Foto Václav Furmánek.
- Taf. X. 1 – Durch Ackerbau teilweise zerstörtes Kistengrab 168/84; Grab 156/84. Foto Václav Furmánek.
- Taf. XI. 1 – Blick auf die Erforschung der Fundstelle von Süden her. Foto Václav Furmánek; 2 – Auswahl von Bronzegegenständen aus dem Depot. Foto Archiv des Archäologischen Institutes der SAW.
- Taf. XII. 1 – Ein Topf aus dem Grab 149/84 und ein Deckel aus dem Grab 37/41 der Kyjatice-Kultur; 2 – Topf aus dem Grab 39/41 der Kyjatice-Kultur; 3 – Amphore der Pilinyer Kultur aus dem Grab 22/41. Foto Archiv des Archäologischen Institutes der SAW.
- Taf. XIII. 1 – Beginn der Errichtung des Denkmals. Von links: Tomáš Furmánek, Bürger der Ortschaft Kadlub in Kyjatice, Herr Ján Kováčik und Václav Furmánek jr.; 2 – Nachahmung eines Kistengrabes der Kyjatice-Kultur, im Hintergrund die Nachahmung der Steinpackung. Foto Václav Furmánek.
- Taf. XIV. 1 – Prof. Vojtech Budinský-Krička bei der Eröffnung des Denkmals der Kyjatice-Kultur im Jahre 1985; 2 – Bestattungsscheiterhaufen, im Hintergrund eine Erholungszone und der Berg Háj, Lage Pri skale. Foto Václav Furmánek.

UMSCHLAG

Vorderdeckel: Blick auf das archäologische Denkmal.

Vorderes Vorsatzblatt: Karte von bedeutenden Fundstellen der Kyjatice-Kultur in der Slowakei.

Hinteres Vorsatzblatt: Fotoaufnahme der Dorfgemeinde Kyjatice mit ihrer Dominante - der gotischen Kirche.

Rückdeckel: Gefäß-Repliken aus dem Gräberfeld.

**Dr. h. c. prof. PhDr. Václav FURMÁNEK, DrSc. (1942),
v 80. rokoch 20. storočia, keď skúmal žiarové pohrebisko v Kyjaticiach.**

Popredný československý, slovenský a európsky archeológ, rodák z Ostravy. Po absolvovaní štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne (1959–1964) sa stal pracovníkom Archeologického ústavu SAV v Nitre, kde pracuje doteraz. Špecializuje sa na výskum doby bronzovej v stredoeurópskych súvislostiach. Viedol rozsiahle záchranné a systematické archeologické výskumy na Slovensku: Liptovská Sielnica-Liptovská Mara, Tornaľa, Radzovce, Drňa, Žehra-Dreveník, Pinciná, Včelince, Kyjatice, Cinobaňa a v spolupráci s Maďarským národným múzeom v Budapešti niekoľkoročný systematický archeologický výskum v jaskyni Julcsa v maďarskej obci Szögliget v oblasti Národného parku Domica-Aggtelek. V rokoch 1997 až 2014 prednášal prehistóriu na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Okrem toho mal semestrálne prednášky na univerzitách na Slovensku (UMB Banská Bystrica) a v zahraničí (Berlín, Brno, Cluj-Napoca, Opava, Rzeszów, Viedeň). Významnou mierou popularizuje výsledky slovenskej archeológie. Bol autorom stálych a príležitostných výstav v Bratislave, Filákovce, Košiciach, Lučenci, Martine, Radzovciach, Rimavskej Sobote. Aktívne sa podieľal na archeologických výstavách Rady Európy „Bohovia a héroovia doby bronzovej“, ktoré boli prezentované v Kodani, Bonne, Paríži a v Aténach. Bol autorom katalógu a výstavy „Zlatý vek v Karpatoch“ (spolu s profesorom Václavom Krutom

z parížskej Sorbony), prezentovanej v severnom Taliansku v mestách Fiorano Modenese, Legnago, Bondeno a na Slovensku v Bratislave a Martine. Spolu s R. Kujovským bol autorom katalógu a výstavy „Slovensko. Križovatka európskych civilizácií“ uskutočnenej vo Florencii, Ríme, Forlí a v San Cipirello na Sicílii. Je členom zahraničných vedeckých spoločností a redakčných rád archeologických časopisov tak doma, ako aj v zahraničí. Výsledky svojej práce zverejnil v stovkách vedeckých, odborných a populárno-vedeckých štúdií. Je autorom, respektíve spoluautorom 21 knižných publikácií (z toho 8 v zahraničí). Jeho práce majú mimoriadny citačný ohlas. Je nositeľom početných cien, uznání, prémie a vyznamenaní. V roku 2003 dostal medailu prezidenta Slovenskej republiky za prezentáciu slovenskej vedy a kultúry v zahraničí.

Dr. h. c. prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
vaclav.furmanek@savba.sk

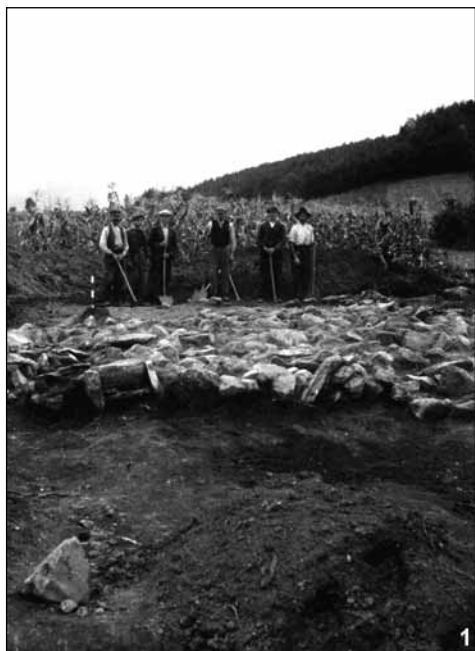
**Doc. RNDr. Jaroslava PAVELKOVÁ, CSc. (1956),
v 80. rokoch 20. storočia, keď bola vedúcou antropologického oddelenia
v Archeologickom ústave Československej akadémie vied v Prahe.**

Popredná česká antropologička, rodáčka z Karlových Varov. Po absolvovaní štúdia systematickej biológie, špecializácia antropológie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe (1979–1984) sa stala pracovníčkou Archeologického ústavu ČSAV v Prahe, napokon aj vedúcou oddelenia antropológie. Špecializovala sa na antropologické analýzy osteologických žiarových ľudských ostatkov, spojenými s pravekými nálezmi z archeologických lokalít v Československu („Antropologická analýza českej populačnej skupiny kultúry zvoncovitých pohárov“, „Žiarové ľudské ostatky z lokality Opočno“ a i.). Po transformácii spoločnosti v 90. rokoch minulého storočia odišla do akademického prostredia, kde pôsobí dodnes ako vysokoškolská pedagogička humanitného zamerania (Karlova univerzita v Prahe, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Univerzita Tomáša Bařu v Zlíne). Venuje sa otázkam v oblasti Sociálnej antropológie a sociálnym problémom v súčasnej spoločnosti (problematika sociálne znevýhodnených cieľových sociálnych skupín) vrátane kultúrnych kompetencií pre pochopenie a interpretáciu rokovania ľudí v konkrétnom ekologickom prostredí (sociokultúrne systémy na základe reálnych empiricky postihnuteľných sociálnych vzorov, produktov kultúrnej kompetencie, demografickej analýzy ľudských populácií v histórii v porovnaní súčasného stavu

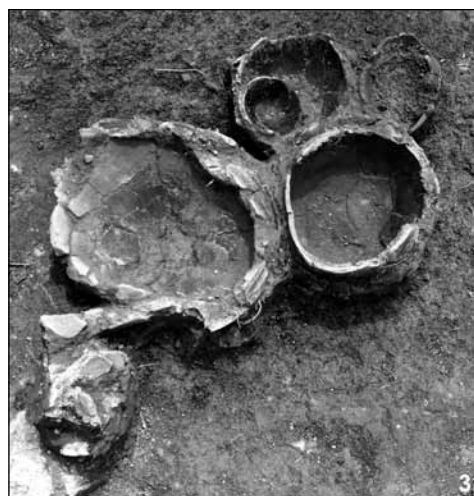
demografie a pod.). Od roku 2008 intenzívne spolupracuje s Archeologickým ústavom SAV v Nitre, pre ktorý uskutočnila antropologickej analýzy spálených ľudských pozostatkov z obdobia popolnicových polí z mnohých slovenských lokalít (Cinobaňa, Kyjatice, Mikušovce, Rajec, Varín a ďalšie). Spolu ide takmer o 1000 antropologicky analyzovaných ľudských pozostatkov. Všetky analýzy nielen publikovala v renomovaných vedeckých časopisoch v európskom kontexte, ale aj prezentovala na vedeckých konferenciách a na univerzitách v Izraeli, Spolkovej republike Nemecko, v Rakúsku, Taliansku, vo Švédsku, Fínsku, v Česku, Maďarsku, Poľsku, Rumunsku, Kazachstane, Litve a na Slovensku. V súčasnej dobe sa špecializuje na otázky v oblasti antropologických analýz žiarových hrobov z obdobia civilizácie popolnicových polí a z toho vychádzajúcich paleodemografických záverov. Stále pôsobí tiež ako akademický pracovník na Fakulte humanitných štúdií Univerzity Tomáša Baťu v Zlíne.

doc. RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc.
Univerzita Tomáše Baťu ve Zlíne
Fakulta humanitních studií
Štefánikova 5670
CZ – 760 01 Zlín
jpavelkova@utb.cz

FOTOGRAFICKÉ TABULKY

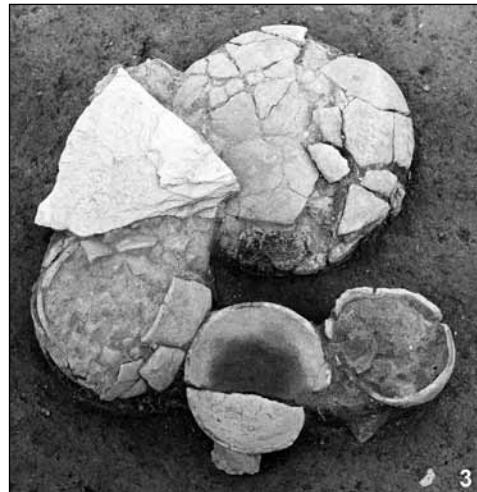

Tab. I. 1 – začiatok výskumu v roku 1941; 2 – začiatok výskumu v roku 1983 (celkom vľavo Vojtech Budinský-Krička, uprostred celý v bielom Václav Furmánek, vpravo od neho v čiernych nohaviciach a s okuliarmi Gabriel Krúdy); 3 – skrinkové hroby v roku 1941; 4 – skrinkový hrob 7/41. Foto Juraj Balko a archív Archeologického ústavu SAV.

Tab. II. 1 – pohľad na plochu pohrebiska po odkrytí povrchovej vrstvy zeminy v roku 1983; 2 – hrob 55/83; 3 – hrob 74/83. Foto Václav Furmánek.

Tab. III. 1 – hrob 117/84 s označenou skrinkou; 2 – hrob 157/84; 3 – hrob 146/84.

Tab. IV. 1 – hrob 157/84; 2 – skrinkový hrob 158/84; 3 – skrinkový hrob 164/84; 4 – hrob 184/84.
Foto Václav Furmánek.

Tab. V. 1 – Eubor Krchňavý osadzuje informačnú tabuľu pamätníka; 2 – komisia na výskume v roku 1985. Zľava: prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc., Ladislav Vaňúr (vodič ústavného automobilu), doc. PhDr. Anton Točík, DrSc., PhDr. Ladislav Veličik, DrSc. Foto Václav Furmánek (kapitola 3.1).

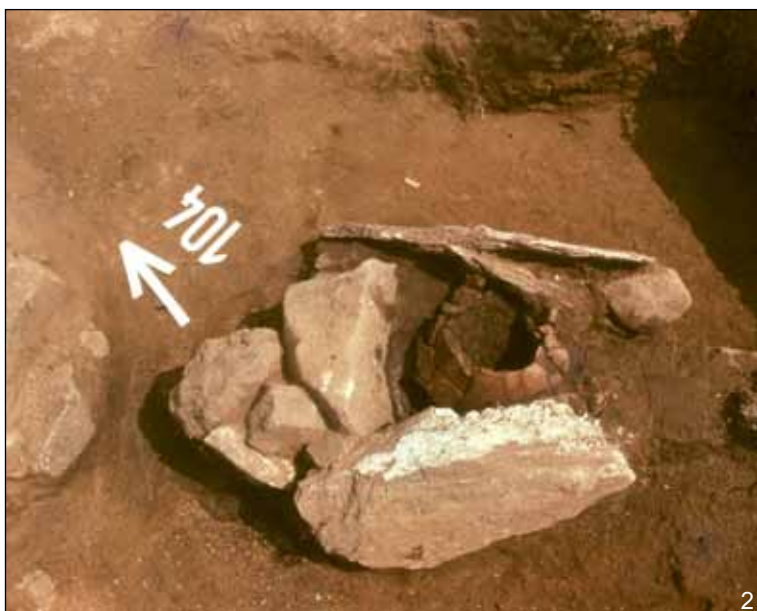

Tab. VI. 1 – plocha pohrebiska po odkrytí povrchovej vrstvy; 2 – začistené zvyšky kamenných konštrukcií hrobov. Foto Václav Furmánek.

Tab. VII. 1 – deštruované zvyšky kamenných konstrukcí hrobů; 2 – detail orbou zničených hrobů.
Foto Václav Furmánek.

Tab. VIII. 1 – hrob 63/83; 2 – skrinkový hrob 104/84. Foto Václav Furmánek.

Tab. IX. 1 – hroby 126/84, 127/84 a 136/84; 2 – hrob 157/84. Foto Václav Furmánek.

Tab. X. 1 – orbou čiastočne zničený skrinkový hrob 168/84; 2 – hrob 156/84. Foto Václav Furmánek.

Tab. XI. 1 – pohľad na priebeh výstavby pamätníka od juhu. Foto Václav Furmánek; 2 – výber bronzových predmetov z depotu. Foto Archív Archeologického ústavu SAV.

Tab. XII. 1 – hrniec z hrobu 149/84 a pokrievka z hrobu 37/41 kyjatickej kultúry; 2 – hrniec z hrobu 39/41 kyjatickej kultúry; 3 – amfora pilinskej kultúry z hrobu 22/41. Foto Archív Archeologického ústavu SAV.

Tab. XIII. 1 – začiatok výstavby pamätníka. Zľava: Tomáš Furmánek, občan osady Kadlub v Kyjaticiach Ján Kováčik a Václav Furmánek (junior). 2 – replika skrinkového hrobu kyjatickej kultúry, v pozadí replika kamenného prikrovu. Foto Václav Furmánek.

Tab. XIV. 1 – prof. Vojtech Budinský-Krička pri otvorení pamätníka kyjatickej kultúry v roku 1985.
2 – pohrebná hranica, v pozadí oddychová zóna a vrch Háj, poloha Pri skale. Foto Václav Furmánek.

